

NUMISMATICKÝ ČASOPIS

VYDÁVÁ NUMISMATICKÁ SPOLEČNOST ČESKOSLOVENSKÁ V PRAZE

REDIGUJÍ

GUSTAV SKALSKÝ A EMANUELA NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ

ROČNÍK XX. (1951)

OBSAH

ČLÁNKY:	Strana
<i>Emanuela Nohejlová-Prátová a Jan Tichý</i> , Příspěvek k numismatické metrologii	7— 16
<i>Jaroslav Pošvář</i> , Horní regál a jeho vývoj v českých zemích	17— 26
<i>Josef Petrátl</i> , Mince a její sociální funkce v lidové tradici	27— 50
<i>Karel Casteln</i> , O chebském mincovnictví 12. a 13. století	51— 72
<i>František Kraumann</i> , Obrysy ruského knížecího mincovnictví	73— 86
NÁLEZY:	
<i>Jan Halačka</i> , Nález ve Vrážném u Jevíčka	87
<i>Jan Halačka</i> , Nález mincí z 15. stol. v Drnovicích u Vyškova	87— 88
<i>Josef Petrátl</i> , Nález dukátu Matyáše Korvína u Chrudimě	88— 89
<i>Em. Nohejlová-Prátová</i> , Nález v Nespekách, okr. Benešov	89
<i>Karel Peukert</i> , Nález malých grošů v Zátorčích u Turnova	89— 90
<i>Pavel Radoměřský</i> , Nález z doby třicetileté války objevený při regulaci potoka Klenice	90— 92
<i>Pavel Radoměřský</i> , První nález z konce třicetileté války v Radvanci v okrese českolipském	92— 94
<i>Pavel Radoměřský</i> , Druhý nález z konce třicetileté války v Radvanci v okrese českolipském	94— 96
<i>Em. Nohejlová-Prátová</i> , Nález v Suchodole u Dobříše	96— 97
<i>Josef Černý</i> , Nálezy mincí v okolí Vamberka	97— 98
LITERATURA	99—102
OSOBNÍ ZPRÁVY	103
RUSSKAJA VYPIS	101—107
RÉSUMÉ	108—111

EMANUELA NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ a JAN TICHÝ:

PŘÍSPĚVEK K NUMISMATICKÉ METROLOGII

V numismatice byl záhy dobře hodnocen význam metrologických údajů.¹⁾ Úměrně rozvoji exaktních věd byl bedlivě pozorován nejen vzhled mince, její ražba, obrazy, opisy, mincmistrovská nebo seriová znamení a hrana, nýbrž i její stříž, váha a jakost. Tato pozorování byla vyjadřována čísly, jejichž přesnost byla přímo závislá buď na osobní znalosti čísel u jednotlivých badatelů nebo alespoň na jejich schopnosti získat si pomoc nebo kontrolu skutečných odborníků. Číslo v numismatice je často používáno pro vyjádření rozměru, váhy a jakosti i pro údaje statistické. Klademe si otázku, jak, jakým způsobem tak činí numismatikové, zvláště čeští a používají-li čísel skutečně správně. Mohli bychom způsoby, jimiž jsou v numismatice zejména české vyjadřována čísla, sledovati na všech třech hlavních metrologických měřeních skutečně vědecky zpracovávaných mincí, použijeme však pro své úvahy především váhy mincí. Budeme tedy — aniž podceňujeme jakkoli význam přesných čísel pro stříž a jakost mincí — sledovati v první řadě, jaká důležitost byla až do našich dnů přikládána váze mincí, jak byla tato měřena i jakou methodou byl zpracován číselný materiál. Probereme se zvýšenou pozorností způsoby, jimiž bývá číselný materiál získaný vážením mincí, t. j. určitého jejich druhu, zpracován pro další úvahy. Váha mince byla vždycky úzkostlivě zkoumána hlavně z příčin peněžně-praktických ať už v údobích, kdy značky, ráz, jimiž byly mince opatřeny nebyly dostatečnou zárukou platební schopnosti mince buď pro neschopnost primitivních příjemců přečíst a rozumět znamením, která zaručovala váhu a jakost kovového obsahu mince, nebo pro nedůvěru, se kterou byly přijímány méněhodnotné výrobky mincovní politiky, zaměřené na zisk vládařů z vydávání peněz špatné jakosti nebo pro snahu nejrozličnějších lidí, kteří ořezávali nebo opilovali mince. Jakmile mincovní rády jednotlivých zemí s postupující technikou stanovily přesný poměr drahého kovu (zlata, stříbra, event. platiny) a přísady, nařídily zároveň vždy i přesný počet kusů, které měly být vyraženy z určité vahové jednotky, přesně označené. Nejstarší středověké, jmény známé, jednotky mincovní váhy, libra a pozdější hřivna (marka) byly však pro novodobého badatele neznámé veličiny pokud se týče jejich skutečné váhy. Stanovení této si vyžádalo mnohá důmyslných úvah, jež v první řadě hledaly v jednotlivých případech co nejpřesnější číselné vyjádření té či oné vahové jednotky. Vlastně všichni numismatičtí badatelé, kteří věnovali pozornost theoretickým otázkám, se obírali výpočty těchto vahových jednotek, ať souborně nebo jednotlivě.²⁾ Postu-

¹⁾ Srovn. A. de Longpérier, Notice des monnaies françaises composant la collection de M. J. Rousseau, Paris 1847, str. 15; H. Grote, Die numismatische Metrologie, Münzstudien III., 1862, str. 1 sl. V téže roce - 1862 - užíval už A. Soetbeer, Beiträge zur Geschichte des Geld- und Münzwesens in Deutschland, Forschungen zur Deutschl. Gesch. str. 205 sl., pojmu „maxima váhy“. — Bohužel, neznám díla Sergrèova, Metrologia, Bologna 1928.

Srovn. i hesla K. Reglinga, Mass- u. Gewichtswesen a Metrologie v Schrötterově Wörterbuch der Münzkunde 1930.

²⁾ V naší odborné literatuře se autoři do nedávna spokojili prostým udáváním váhy jednotlivých popisovaných nebo uváděných mincí. Tak už Ad. Voigt, Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen I.—IV. 1771—1787, byl si vědom důležitosti

povali správně, od známé veličiny k neznámé, od známých vah zachovaných mincí ke stanovení vahové jednotky známého, zcela určitého počtu mincí, jež bylo vyrobeno z hledané vahové jednotky. Jejich výpočty nebyly však tak jednoduché, jak se zdá na první pohled. A byli-li si numismatičtí badatelé vědomi důležitosti váhy mincí pro výpočty vahových jednotek i pro časové zařazování mincí samotných, byli si záhy vědomi i obtíží. Ražba ve středověku, pro který bylo v první řadě třeba nalézt skutečnou váhu mincovní jednotky, se dala „al marco“, to jest z vahové jednotky byl zmincován určitý počet kusů aniž bylo dbáno toho, aby byly tyto kusy téže váhy ani toho, jak se tyto kusy mezi sebou vahou liší. Výpočty skutečné váhy základní jednotky mohly vésti k značným nesprávnostem podle toho, vzali-li badatelé za základ kusy náhodně lehčí nebo těžší. Velké nebezpečí spočívalo právě v braní mince podle váhy; neboť vážením zmizely z oběhu zajisté dříve těžší kusy, které představovaly větší hodnotu kovu.

Důležitým činitelem při stanovení starých vahových jednotek bylo i opotřebování mincí oběhem, neboť v něm byly mince vystaveny nejrůznějším vlivům mechanickým i chemickým. Těm podléhaly i mimo oběh, jsouce obvykle ukryty v nálezech mincí, než je nějaká šťastná náhoda objevila. Nebylo pak možno zapomínati ani na vědomé ochuzování váhy mince ať už při výrobě, při níž však bylo častěji oslabeno zrno, jakost, než váha (tak zv. bílení do-

vahových údajů. Jenže v popisech mincí jim věnoval malou pozornost. U většiny popisovaných kusů neuvádí váhu ani jakost. Více jich dbá ve všeobecných úvodcích, kde však pouze tlučou předpisy jednotlivých mincovních řádů. Ve spisech Jos. Madra, hlavně v jeho Versuch über die Brakteaten, 1797, je v theoretických rozborech kladena značná důležitost váze i zrnu, a téměř všude v popisu je nejen uváděna váha, nýbrž zkoušeno i zrno. Autoři Beschreibung der bisher bekannten Privat-münzen und Medaillen, J. O. Miltner a Jos. Neumann, spokojili se tím, že uvedli u stříbrných a některých zlatých medailí váhu. První z českých autorů věnoval pozornost výpočtům naší vahové jednotky Jos. Smolík (Mnoho-li vážila staročeská hřivna, Pam. Arch. XIII.) a první také ve svých spisech i popisech nálezů uzavíral své soudy podle vahových údajů a výpočtů. Vedla ho k tomu jeho matematická erudice i vlastní metoda práce, jež stanovila studiu mincí vedle deskriptivních i úkoly hlubší. Eduard Fiala připojoval sice nejen ve všech větších pracích i v drobnějších článcích k popisu mince i její váhu a věnoval úvahám o jejím měření i místo v úvodních kapitolách svých Českých denárů, neobíral se však samostatně stanovením skutečné váhy starých jednotek, ani metodou vážení, stejně jako Kliment Čermák, který se pokoušel pro český novovek sestavit materiál, který může být nejednou použit pro studie theoretické.

Zůstává trvalou zásluhou Gustava Skalského, že věnoval v řadě jednotlivých článků péči o stanovení jednotky českého mincovnictví, jejíž výpočty musil i polemicky hájit: K dějinám mincovnictví českého a moravského do počátku XIII. stol. Čas. Mat. Mor. 1924; O marce pražské a moravské na rozhraní stol. 13. a 14. Num. Čas. 1927; srovn. k tomu Čes. Čas. Hist. 1926. V těchto pracích je podrobně citována i cizí literatura, obírající se otázkami měr a vah. Z této literatury opakujeme tu citaci pouze tehdy, pokud je třeba, jinak ji jen doplňujeme speciálními publikacemi. Ani v jiných svých pracích neopomenul nikdy až obětavě probrati metrologické údaje studovaných českých ražeb. Ve snaze po praktickém výpočtu vahové jednotky dospěl k šťastným výsledkům. V pracích Skalského jsou také citace nenumismatických autorů, z nichž především August Sedláček aspoň uvedl vahový základ českého mincovnictví (Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, 1923), jež však v celku mají jen význam nesporných hlasů a zaznamenání pramenného materiálu. Při vážení užívá však Skalský téměř jako všichni domácí i cizí badatelé dosavadních způsobů, jejichž nedostatky hodláme nahore vyloužit blíže. Neboť, ačkoliv česká numismatika se v pracích Skalského i v theoretických otázkách dostala na světovou úroveň způsobem nad jiné čestným, správnému statistickému zpracování zjištěných vah nevěnoval z našich badatelů pozornost dosud žádný, třebaže velká polemika o naše nejstarší mince, vedená v XI. a XII. ročníku Num. Čas. 1935 a 1936, která nás v mnohém poučila, ukázala i českým numismatikům velmi názorně, jak na něm záleží. Zcela nově se obírá otázkou váhy pražské hřivny Pavel Radoměřský (srovn. jeho popis nálezu v Hodousicích v tomto roč. NČČsl.), který dochází k zcela odchylným, ale pozoruhodným výsledkům.

dávalo i silně legované minci aspoň na čas vzhledu mince stříbrné) nebo při ostříhání, pilování a pod., jímž si lidé opatřovali po troškách drahý kov. Na opotřebenovanou minci a nepřesnost ražby připočítávají někteří numismatičtí theoretikové + 5%,³⁾ jiní (angličtí) + 1% váhy.⁴⁾ Při ražbě vlastní bylo pak záhy ve středověku povoleno tak zv. remedium, t. j. dovolená úchylnka od střední váhy mince, ražené „al marco“. Toto remedium, pro těžší i lehčí mince, bylo přesně vymezeno i v novověku, a, ačkoli se mincovní technika velmi změnila a zdokonalila, je i dnes, v době, kdy mincovní materiál připravují, razí, váží a třídí stroje, povolováno stále, třebaže bývá upravováno zákonem zvláště při ražbě mincí z téměř čistých drahých kovů.⁵⁾

Tím byly a jsou vlastně stanoveny hranice zákonité proměnlivosti (variability, variačního rozpětí, oboru) ražených mincí. Neboť žádné ani tak řečené stejné předměty, tedy v našem případě mince, nejsou stejné, nemají přesně touž váhu, neboť tato se vzájemně vždy nepatrně liší. Jejich proměnlivost má se však pohybovat v mezích stanovených zákonem. Přirozeně, vznikala zde záhy snaha, stanovit i skutečné variační rozpětí ražených mincí. Variační rozpětí (obor) předmětů je udáno nejnižší a nejvyšší hodnotou pozorovaného znaku předmětu a patří k základům statistického hodnocení, které je dnes nutné v každé vědecké práci, jež operuje s číselným materiálem. Zdálo se, že v Hómanově práci⁶⁾ dostoupily pokusy o číselné vyjádření hodnot mincí vrcholu. Nejenže používal všude výpočtu aritmetického průměru,⁷⁾ nýbrž stanovil pravidelně i nejvyšší a nejnižší hodnoty a byl si vědom důležitosti variačního rozpětí, jež dovedl patřičně charakterizovat. Velmi vysoko lze oceniti jeho systematické užívání číselných údajů. A přece již pět let před publikováním jeho práce uveřejnil commandant Lachaussee článek,⁸⁾ jehož první část můžeme považovati za nejvážnější pokus o vytvoření statisticko-numismatické metody pro popisování souboru mincí. Lachaussee výslovně poukazuje na nedostatky skutečnosti, že je používán pouze aritmetický průměr, současně však i na zákon Laplace-Gaussův o normálním rozložení četností.⁹⁾ Lachaussee tedy první poukázal na zákonitost rozložení četností ná-

3) B. Hóman, Magyar pénztörténet 1000—1325, 1916, str. 21. Děkuji srdečně p. M. Janovské za laskavý překlad důležité části Hómanovy knihy.

4) G. F. Hill, The frequency - table, Num. Chronicle, V., 4, str. 81 a 82.

5) Tak pro mince po 5 a 10 Kčs stanovil zákon č. 103 Sb. ze dne 22. června 1928 úchylnku v hrubé váze na 10/1000.

6) Již dříve citovaná Magyar pénztörténet 1000-1325, Budapest 1916.

7) Aritmetický průměr M z n vah m_i (kde $i = 1, 2, \dots, n$) se vypočte jejich sečtením a dělením n

$$M = \frac{\sum_{i=1}^n m_i}{n} \quad (1)$$

8) Recherches sur la réduction progressive du poids des monnaies de bronze de la République Romaine, Revue numismatique 1911, str. 189—232, 313—334 a 407—422.

9) L. Pierre Simon de Laplace, vynikající analytik a astronom francouzský (1749—1825) — Karl Friedrich Gauss, slavný matematik a fysik německý (1777—1855).

Zákon, který matematicky formuluje empirické poznatky získané při pozorování velkého počtu náhodných jevů, byl odvozen mnoha způsoby a z různých - více či méně - libovolných předpokladů. Podmínkou pro jeho platnost jest normální rozdělení četností náhodných odchylek (za náhodné máme jen takové odchylky, které jsou výsledkem zcela nepravidelných vlivů) od střední hodnoty, při měření určitého kvantitativního znaku, v našem případě váhy mincí, určitého statistického souboru. Hypothese o vzniku tohoto normálního rozdělení předpokládá, že, užito na náš případ, váha každé mince je součtem množství neznámých a nezávislých sčítanců - vah jednotlivých částic kovu a také každá jednotlivá výsledná odchylka ve váze je součtem množství malých neznámých veličin, elementárních odchylek. Tak si můžeme vysvětlit, že normální rozdělení

hodných jevů a na možnost jejího použití ve vahových otázkách v numismatice. Došel tak daleko, že dovedl oddělit od sebe ražby smíšené ze dvou mincovních soustav i když žádná vnější známka nedovoluje je oddělit a mohl tlumočiti numismatické obci možnost a způsob grafického znázornění výsledků svých úvah.¹⁰⁾

S methodou pouhého počítání aritmetického průměru při vahách mincí nebyli spokojeni ani někteří jiní badatelé. G. F. Hill¹¹⁾ r. 1924 shrnul, vyložil a doporučil užívání tabulky četností (frekvencí), t. j. tabulky sestavené podle četností jednotlivých vah.

Je tedy jasno, že numismatikové sice již došli poznání, že aritmetický průměr, jímž bývá s malými výjimkami udávána váha mincí, nedostačuje a že se proto i z numismatických řad ozvaly rady, jak si lze počínat při správném zpracování číselných údajů, že jich však nebylo dbáno. Patrně proto, že byly zprávo známy, snad i proto, že pro historicky školené numismatiky a valnou většinu numismatiků-amatérů jsou složitější matematické představy spojeny s obtížemi a jakýmsi strachem před nesrozumitelností čísel a zdlouhavostí, spojenou s podrobnými výpočty zejména pro člověka, který málem zapomněl všechny úkony a možnosti matematiky. Proto také A. Luschin z Ebengreuthu ve svém záznamu Hillovy metody¹²⁾ navrhuje praktické zjednodušení jejího postupu, jež by nevyžadovalo ztráty tolika času a dávalo „přibližně“ týž výsledek. Ale právě pojem „přibližně“ je velmi nebezpečný tam, kde má být měřeno přesně, neboť přibližné číslo by mohlo být hodnoceno stejně jako čísla získaná nejpřesnějším měřením.

Aritmetický průměr, užívaný běžně v numismatických pracích k charakteristice na př. váhy určitého souboru mincí má jednu velkou nevýhodu. Vůbec neoznačuje možné rozdíly mezi jednotlivými původními hodnotami, z nichž byl odvozen, tedy nic nám neříká o variačním rozpětí vyšetřovaného znaku. Přesvědčí nás o tom jednoduchý příklad: Máme dva desetičlenné soubory mincí. Mince prvního mají váhu:

$$m_1 = 9 \text{ g}, m_2 = 10 \text{ g}, m_3 = 11 \text{ g}, m_4 = 11 \text{ g}, m_5 = 10 \text{ g}, m_6 = 9 \text{ g}, \\ m_7 = 11 \text{ g}, m_8 = 9 \text{ g}, m_9 = 11 \text{ g}, m_{10} = 9 \text{ g}.$$

četností odvozené původně pro teorii chyb vznikajících při měření jediné veličiny a tedy i Laplace-Gaussův zákon platí také pro kvantitativní znak ve statistice. Jeho matematická formulace zní

$$\eta(\varepsilon) = \frac{h}{\sqrt{\pi}} e^{-h^2 \varepsilon^2} \quad (2)$$

při čemž ε značí odchylku a h je konstanta, která charakterizuje variační rozpětí, $\eta(\varepsilon)$ pak značí četnost odchylky velikosti ε

¹⁰⁾ Nejsem matematicka a byla jsem pouze sledováním práce svého muže o číslu v biologii přivedena na myšlenku, vyslovenou už 1911 Lachausseem: proč by se zákon, používaný, jak praví Lachaussee, v astronomii, geodesii, při střelbě děl, vztahující se na úchyly lidského vzrůstu v poměru k střednímu vzrůstu téhož věku a v téže krajině, na omyly rozměrů zhotovovaných předmětů nemohl vztahovati na odchylky váhy mincí? Článek Lachausseův jsem poznala až během vlastní práce. Prof. dr. S. Prát mně dal k dispozici nejen svůj článek Číslo v biologii v Učebnici anatomie a fyziologie rostlin (spolu s B. Němcem a J. Kořínkem) Praha, 1945, nýbrž i literaturu biometrickou.

¹¹⁾ G. F. Hill, The frequency-table, Num. Chronicle, V., 4, str. 76—85. Uvedl ve svém článku i přehled autorů německých, anglických a francouzských, kteří používali této metody pro vypočítání váhy a vahových jednotek mincí.

¹²⁾ Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte, 1926, str. 134. — Hillova metoda tabulky četností je používána s úspěchem, třebaže s určitými změnami i belgickými badateli (srovn. J. B. Colbert de Beaulieu, La trouvaille de monnaies celtiques de Saint-Jacques-de-la-Lande, Revue belge de numismatique, 1948, str. 15 sl).

Z toho aritmetický průměr

$$M = \frac{\sum_{i=1}^{10} m_i}{10} = 10 \text{ g}$$

Mince druhého souboru váží:

$$m'_1 = 12 \text{ g}, m'_2 = 4 \text{ g}, m'_3 = 6 \text{ g}, m'_4 = 17 \text{ g}, m'_5 = 8 \text{ g}, m'_6 = 10 \text{ g}, \\ m'_7 = 13 \text{ g}, m'_8 = 14 \text{ g}, m'_9 = 9 \text{ g}, m'_{10} = 7 \text{ g}.$$

$$M' = \frac{\sum_{i=1}^{10} m'_i}{10} = 10 \text{ g}$$

Ačkoli jsou oba soubory již na první pohled velmi různé, mají týž aritmetický průměr. Abychom vystihli kolísání (rozptyl) jednotlivých hodnot, musíme k aritmetickému průměru připojit ještě další údaj. Nejčastěji se uchylujeme k udání t. zv. směrodatné odchylky σ . Určíme ji, sečteme-li čtverce všech odchylek vah jednotlivých mincí od aritmetického průměru Δm_i ¹³⁾ (kde $i = 1, 2, \dots, n$), dělíme-li tento součet počtem odchylek n (tedy počtem mincí ve vyšetřovaném souboru) a odmocníme-li takto získaný průměr čtverců:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\Delta m_i)^2}{n}} \quad (3)$$

Směrodatná odchylka charakterizuje nám tedy průměrnou variabilitu znaku a v tomto smyslu se může pokládat za popisnou charakteristiku kolísání znaku (pestrosti, rozptylu, variability).¹⁴⁾

Ze směrodatné odchylky však můžeme usoudit ještě více. Matematický výpočet ukazuje, že za předpokladu normálního rozložení četností v mezích $M \pm \sigma$ leží 68,3% celkového počtu pozorování v mezích $M \pm 2\sigma$ leží 95,5% počtu pozorování a v mezích $M \pm 3\sigma$ leží dokonce již 99,7% počtu všech pozorování.

To na př. znamená, že, činí-li průměrná váha dostatečně velkého počtu vážených mincí určitého souboru M a směrodatná odchylka σ , pak při vážení (můžeme-li při tom předpokládat normální rozdělení četností) dosud nevyšetřovaných mincí uvažovaného souboru 68,3% výsledků vážení bude v intervalu $M \pm \sigma$, 95,5% v intervalu $M \pm 2\sigma$ a konečně 99,7% v intervalu $M \pm 3\sigma$. Protože pravděpodobnost, že další náhodně zvolená zkouška bude mimo meze intervalu $M \pm 3\sigma$ je velmi malá (0,3%) můžeme odchylku 3σ nazvatí krajní odchylkou.¹⁵⁾

¹³⁾ Odchylkou Δm_i jednotlivé váhy mince m_i od aritmetického průměru vah M rozumíme hodnotu, kterou musíme k oné váze mince přičísti, abychom dostali aritmetický průměr $\Delta m_i = M - m_i$

¹⁴⁾ Z rozsáhlé statistické literatury odkazujeme na prof. Dr. J. Janku, Jak vytváří statistika obrazy světa a života, I. ve sbírce Cesta k vědění sv. 22, Praha, Jednota čs. matematiků a fysiků 1942 a G. S. Krejčnina, Učebnice statistiky 2. vyd. v knihovně Statistického obzoru sv. 46, Praha, Průmyslové nakladatelství 1951.

¹⁵⁾ V případě, že σ nepokládáme jen za charakteristiku variability, ale slouží-li nám i k úvahám o pravděpodobnosti, musíme pro výpočet σ užítí vzorce

Základy statistického zpracování si nejlépe osvětlíme na konkrétním případě souboru 40 mincí.¹⁶⁾ Jejich vážením byly zjištěny váhy uvedené v příložené *tabulce I*. Prvním našim krokem jest sestavení uspořádané řady, ve

Tabulka I.

Zjištěné váhy 40 mincí v g:

1. 3,480	11. 3,477	21. 3,466	31. 3,490
2. 3,479	12. 3,477	22. 3,490	32. 3,472
3. 3,495	13. 3,463	23. 3,466	33. 3,490
4. 3,460	14. 3,480	24. 3,472	34. 3,478
5. 3,472	15. 3,475	25. 3,480	35. 3,473
6. 3,460	16. 3,475	26. 3,479	36. 3,475
7. 3,490	17. 3,478	27. 3,490	37. 3,484
8. 3,482	18. 3,479	28. 3,480	38. 3,475
9. 3,492	19. 3,472	29. 3,470	39. 3,488
10. 3,468	20. 3,483	30. 3,475	40. 3,475

kteřé jednotlivé váhy jsou seřazeny ve vzestupném pořadí (*viz tab. II.*). Grafické znázornění takové řady se nazývá Galtonův ogiv. Okolnost, že řada posloupných hodnot vah tvoří více méně plynulou křivku je příznakem, že soubor mincí jest poměrně stejnorodý. Kdyby šlo na př. o více různých druhů mincí, mohlo by se to projevit v příkrých přechodech od jedné váhy k následující.

Tabulka II.

Uspořádaná řada vah 40 mincí v g:

1. 3,460	11. 3,472	21. 3,478	31. 3,483
2. 3,460	12. 3,473	22. 3,478	32. 3,484
3. 3,463	13. 3,475	23. 3,479	33. 3,488
4. 3,466	14. 3,475	24. 3,479	34. 3,490
5. 3,466	15. 3,475	25. 3,479	35. 3,490
6. 3,468	16. 3,475	26. 3,480	36. 3,490
7. 3,470	17. 3,475	27. 3,480	37. 3,490
8. 3,472	18. 3,475	28. 3,480	38. 3,490
9. 3,472	19. 3,477	29. 3,480	39. 3,492
10. 3,472	20. 3,477	30. 3,482	40. 3,495

Na podkladě uspořádané řady vah mincí můžeme sestavit řadu rozdělení četností, t. j. řadu, ve které je uveden počet případů (četnost) odpovídajících

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\Delta m_i)^2}{n-1}} \quad (3')$$

Jednotka ve jmenovateli pod odmocninou se prakticky neprojevuje na hodnotě směrodatné odchylky, když výpočet provádíme na podkladě poněkud většího počtu pozorování (nad třicet).

¹⁶⁾ Pro svůj příklad jsme vybrali čtyřicet sedmihradských dukátů Jiřího Rakocziho I. (1630—1648), ražených v mincovně v Karlovském Bělehradě r. 1646 týměž párem ražebních želez a popsaných Em. Nohejlovou-Prátovou, Košický poklad, Praha 1948 č. 862, str 174 a 175.

buď jednotlivým vahám mincí, nebo jejich intervalům. Nejsou a nelze udat přesná pravidla pokud jde o stanovení hranic intervalů neb jejich počtu. Čím více jest pozorování, tím menší může být velikost intervalů a tedy tím větší i jejich počet. V praxi volíme nejčastěji interval takové délky, že se soubor podle velikosti rozpadne do 10 až 20 skupin, ale při početném souboru vystačíme i s menším počtem skupin. Zpravidla zavádíme všechny intervaly téže délky, ač materiál si někdy vynutí výjimky. Konečně v některých případech je účelno udávati relativní četnost ve formě podílu četnosti jednotky k celkovému počtu pozorování, nebo tento podíl násobený stem ve formě procent z celkového počtu pozorování. V našem případě skupinové rozdělení četností je znázorněno na *tabulce III*.

Tabulka III.

Rozdělení vah mincí:

Váha mincí v g:	Četnost
3,454—3,460	2
3,460—3,466	3
3,466—3,472	6
3,472—3,478	11
3,478—3,484	10
3,484—3,490	6
3,490—3,496	2

Rozbor rozdělení četností si ulehčíme, když si řady rozdělení znázorníme graficky buď ve formě t. zv. polygonu (*viz obr. č. 1*) nebo histogramu (*viz obr. č. 2*). Znakem homogenity (stejnorodosti) vyšetřovaného souboru je, zhruba řečeno, podobnost grafického znázornění s Laplace-Gaussovou křivkou. Dvouvrcholové (bimodální) a vůbec vícevrcholové rozdělení četností svědčí o tom, že vyšetřovaný soubor zahrnuje jednotky šetření, které se podstatně liší pokud jde o podmínky, vykonávající vliv na hodnoty zkoumaného znaku.

Dalším našim úkolem jest stanovit aritmetický průměr. Můžeme tak učiniti na základě vzorce (1), uvedeného v pozn. č. 7, ale v případě, že již máme řadu rozdělení četností, usnadňujeme si úlohu vyčíslení průměru tím, že různé hodnoty znaku m_i vynásobíme příslušnými četnostmi f_i (v případě skupinové řady násobíme střed intervalu m_i jeho četností) a součet těchto součinů dělíme součtem četností (*viz tab. IV.*).

$$M = \frac{\sum_{i=1}^n m_i \cdot f_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad (4)$$

Aritmetický průměr takto získaný ze skupinového rozdělení bude pochopitelně tím bližší aritmetickému průměru získanému na podkladě jednotlivých hodnot znaku, čím menší bude délka intervalu a čím více je pozorování v hranicích jednotlivých intervalů. Ve statistice je vedle aritmetického průměru velmi běžný pojem medián. Je to prostřední člen uspořádané řady, t. zn., že právě polovina mincí má menší a polovina větší váhu. U normálního rozdělení četností medián i aritmetický průměr přirozeně splývají.

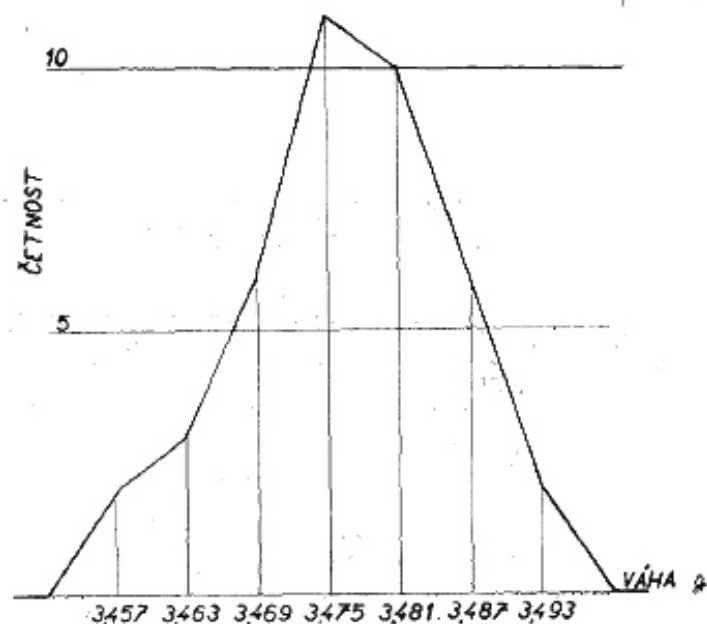
Tabulka IV.

Výpočet aritmetického průměru M ze skupinového rozdělení četností:

Váha mincí v g	Střed intervalu \bar{m}_i	Četnosti f_i	$\bar{m}_i \cdot f_i$
3,454—3,460	3,457	2	6,914
3,460—3,466	3,463	3	10,389
3,466—3,472	3,469	6	20,814
3,472—3,478	3,475	11	38,225
3,478—3,484	3,481	10	34,810
3,484—3,490	3,487	6	20,922
3,490—3,496	3,493	2	6,986
			139,060

$$M = \frac{139,060}{40} g = 3,4765 g$$

Konečně přistupujeme k charakteristice kolísání nebo variability jednotlivých hodnot znaku. K tomu nám slouží především směrodatná odchylka. Mů-

Č. 1. Rozdělení vah mincí (polygon).

žeme ji vypočítati podle vzorce (3), uvedeného na str. 11, ale v našem případě si jej napřed upravíme, abychom mohli využít skupinového rozdělení, do tvaru

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (M - \bar{m}_i)^2 \cdot f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}} \quad (5)$$

ve kterém σ značí směrodatnou odchylku, M aritmetický průměr, \bar{m}_i střední hodnotu i -tého intervalu a f_i jeho četnost (viz tab. V.).

Tabulka V.

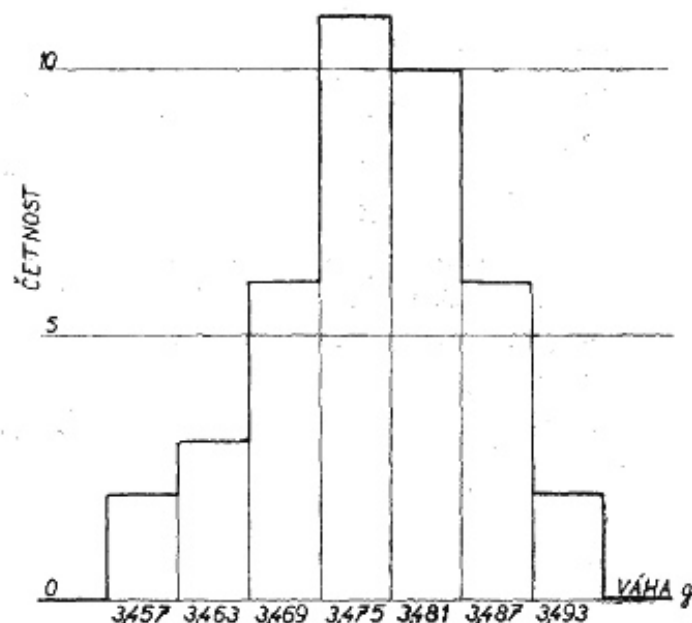
Výpočet směrodatné odchylky ze skupinového rozdělení četností:

Váha mincí v g	Střed intervalu \bar{m}_i	Četnost f_i	$M - \bar{m}_i$	$(M - \bar{m}_i)^2$	$(M - \bar{m}_i)^2 \cdot f_i$
3,454—3,460	3,457	2	+ 0,0195	0,000380	0,000760
3,460—3,466	3,463	3	+ 0,0135	0,000182	0,000546
3,466—3,472	3,469	6	+ 0,0075	0,000056	0,000336
3,472—3,478	3,475	11	+ 0,0015	0,000002	0,000022
3,478—3,484	3,481	10	- 0,0045	0,000020	0,000200
3,484—3,490	3,487	6	- 0,0105	0,000110	0,000660
3,490—3,496	3,493	2	- 0,0165	0,000272	0,000544
					0,003068

$$\sigma = \sqrt{\frac{0,003068}{40}} = 0,0088$$

$$\text{Váha mincí} = M \pm \sigma = (3,4765 \pm 0,0088) g$$

Vypočtením směrodatné odchylky, udáním výsledku ve formě $M \pm \sigma$ a případně stanovením krajní odchylky 3σ je dokončeno nejzákladnější statistické zpracování našeho souboru.

Č. 2. Rozdělení vah mincí (histogram).

V případě, že máme velmi početný soubor, o němž lze předpokládati, že je dostatečně stejnorodý, můžeme k získání jeho statistických charakteristik,

v našem případě tedy přehledu o vahách mincí, použití t. zv. výběrové metody.¹⁷⁾ Její podstatou je, že si náhodným výběrem zvolíme jenom část mincí, určíme jejich charakteristiky, t. zn. na př. aritmetický průměr, směrodatnou odchylku a případně krajní odchylku a pak tyto údaje s určitým přiblížením rozšíříme na celý soubor.

Dosud jsme se zabývali nejzákladnějšími pravidly statistického zpracování souboru mincí. Bylo by však dobře připojit ještě stručnou poznámku o určení váhy (nebo přesněji hmoty) jediné mince. Budeme-li totiž vážit jednu a tutéž minci na vahách desetkrát a označíme-li jednotlivé výsledky m_i ¹⁸⁾ (kde $i = 1, 2, \dots, 10$), nedostaneme přesně tytéž výsledky. Je to způsobeno tím, že každé vážení je zatíženo nějakou malou náhodnou chybou (nezmiňujeme se tu o chybách systematických, t. j. chybách metody, přístroje a osobní chybě pozorovatele, jež pokládáme již za eliminované). Nemáme tedy možnost (ani theoreticky) třeba několikerým vážením jediné mince určit skutečnou její správnou váhu, nýbrž jen její pravděpodobnější hodnotu, kterou nám udává aritmetický střed \bar{m} vykonaných n vážení.

$$\bar{m} = \frac{\sum_{i=1}^n m_i}{n} \quad (6)$$

A podobně jako jsme určili směrodatnou odchylku, dává nám počet pravděpodobnosti možnost, abychom určili i v tomto případě pravděpodobnou střední chybu výsledku $\bar{\vartheta}$

$$\bar{\vartheta} = \frac{2}{3} \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\bar{m} - m_i)^2}{n(n-1)}} \quad (7)$$

a výsledek vážení napsali ve tvaru

$$M = m \pm \vartheta$$

který nám udává nejen pravděpodobnější hmotu vážené mince, ale i přesnost, s jakou byla zjištěna. Je jasné, že na příklad při vážení na praktických vahách bude pravděpodobná střední chyba výsledku větší a výsledek tím určen méně přesně, než při vážení na citlivějších vahách analytických.

Ačkoliv jsme se snažili, abychom užili pro statistické formulace pokud možno prostých výrazů i vzorců, pokládáme za nutné shrnout krátce celý výklad:

Pro vahové údaje v numismatice, t. j. identifikaci, je nejlépe vážit každou popisovanou minci zvláště. Abychom však dosáhli lepšího přehledu o určitém vyšetřovaném souboru mincí, snažíme se jej popsat co nejmenším počtem údajů. To nám umožňuje jeho statistické zpracování, při kterém stanovíme nejen aritmetický průměr vah, nýbrž i jejich směrodatnou odchylku, jež nám charakterizuje variabilitu vah tohoto souboru mincí, tedy, jak mnoho se váhy jednotlivých mincí od sebe liší.

¹⁷⁾ Viz Krejtník, l. c. str. 146 sl.

¹⁸⁾ m_i značí však tentokrát výsledky různých vážení jedné a téže mince.

JAROSLAV POŠVÁŘ:

HORNÍ REGÁL A JEHO VÝVOJ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Pokud byla půda vzdělávána jen zemědělsky, lze mluvit jen o regálu pozemkovém, který měl povahu veřejných daní (gabella hereditaria, gabella emigrationis, tributum pacis¹⁾). S počátky hornictví se však tvoří regál horní.

Jak je z názvu patrné, jde o ius regale, t. j. právo panovníka vůbec. Všeobecně znamená horní regál určité oprávnění panovníka vzhledem k nerostnému bohatství. Horní regál obsahuje zásah do pozemkového vlastnictví. V souvislosti s horním regálem, avšak zpravidla odděleně, se mluví ještě o t. zv. horní svobodě, která v podstatě znamená možnost dobývání nerostů každým, kdo dosáhne potřebného povolení. Domnívám se, že nejde o dva různé instituty právní, nýbrž jen o různé typy téhož institutu, totiž horního regálu v různých stadiích jeho vývoje, jak vyložím dále. Vyskytuje se tu pak celkem trojí právní poměr: 1. mezi panovníkem a vlastníkem pozemku, 2. mezi panovníkem a těžařem a 3. mezi těžařem a vlastníkem pozemku. Obsah těchto složitých právních poměrů je ovšem v různých dobách různý. Celek pak tvoří dohromady to, co se rozumí pod pojmem horního regálu.

Dříve než přistoupím k výkladu o horním regálu v českých zemích, vyložím stručně vývoj horního regálu od dob římských.

Římské právo neomezovalo nijak vlastníka pozemku v dolování. Každý mohl těžit na svém vlastním pozemku. Jeho povinností bylo jen platit stálou daň z výtěžků dolů. V této formě se toto právo také objevuje v Codexu Theodosianu r. 382. Z franckých pramenů z 8. stol. je patrné, že kovy, jako zlato a stříbro, se považují za res inexquisitae, pertinentiae, utilitates.²⁾ V celku tedy je přijímán regál v původní formě. Od 10. století je někdy daň (desátek) věnována klášterům a jiným církevním institucím. Ve 12. století se však v Německu počíná objevovati regál v jiné formě, neboť panovník počíná uplatňovati své právo na iurisdikci ve věcech horních, aspoň potud, že ji propůjčuje, zatím jen církevním vrchnostem,³⁾ ale vždy jen vlastníku pozemku. Současně se již dříve objevují náznaky nového obsahu regálu v tom, že panovníku náleží právo na kovy, nalézající se v zemi. S tímto názorem pak kráčí ruku v ruce nová praxe v uplatňování horního regálu, která se projevuje jednak výměnami pozemků panovníkových za pozemky s rudními ložisky,⁴⁾ jednak, a to zejména, udělováním kutacích povolení, t. zv. licentiae fodiendi ve prospěch třetích osob rozdílných od vlastníka pozemku.⁵⁾ V tom směru je významná t. zv. ronkálská Constitutio de regalibus

¹⁾ Fr. Palacký, Dějiny, vyd. 1921, str. 170; Fr. Čáda, Právní dějiny čsl., I., Brno 1947, str. 32; též R. Rauscher, Regály, Slovník veř. práva čsl. III., Brno 1934, str. 725 a n.

²⁾ A. Zycha, Das Recht des ältesten deutschen Bergbaues bis ins 13. Jahrhundert, Berlín 1899, str. 45 a n.

³⁾ Viz na př. spor r. 1158 mezi Fridrichem I. a arcibiskupem trevírským o stříbrné doly na pozemcích arcibiskupových, dále spor s biskupem tridentským r. 1189 o stříbrné doly tridentské; Zycha, l. c., str. 48 a n.

⁴⁾ Zycha, l. c., str. 52 a n. uvádí četné případy výměn.

⁵⁾ Zycha, l. c., str. 31 a n.

Bedřicha Barbarosy r. 1158,⁶⁾ podle které mince a důchod z hor stříbrných (moneta et argentariae) — mimo jiných práv — jsou prohlášena za práva královská. Zcela jasně je pak horní regál vyjádřen v t. zv. Sachsenspiegel z počátku 13. století, kde se výslovně pravi: „Al schat under der erde begraven deper den ein pluch ga, die hort der koningliken gewalt,⁷⁾ což znamená, že jen normální zemědělské používání pozemku vlastníkem je dovoleno, neboť nerosty ležící pod brázdou náležejí panovníkovi.

Jak se vyvíjel horní regál v českých zemích? O nejstarších dobách není zpráv. Z okolností, že kolem poloviny 10. století počíná ražba prvních mincí, stříbrných denárů, lze souditi, že snad již Přemyslovci uplatňovali v této době jakási práva ke kovům na cizích pozemcích, i když k ražbě bylo patrně používáno většinou stříbra z knížecích nalezišť, protože mincovní regál bývá úzce spojen s regálem horním.

Čelakovský⁸⁾ datuje existenci horního regálu v Čechách rokem 1158, kdy císař Bedřich Barbarossa udělil Vladislavu I. královskou korunu a všechna královská práva a kdy Vladislav byl přítomen vyhlášení Constitutionis de regalibus na sněmu ronkalském. Mínění Čelakovského, že od té doby nepochybně náleží i českým králům horní regál na českém státním území a že jim přísluší stanovit podmínky, za kterých se mohou drahé kovy dobývat, nelze přisvědčiti bez výhrady. Horní regál se i v Německu vyvíjel pozvolna a není zcela jisto, zda u nás se v té době uplatňoval již v uvedené formě. Mám za podobnější pravdě, že také v českých zemích se vyvíjel podobně jako v Německu. Původně byl asi jen v podobě poplatku (desátku), jak lze souditi na př. z listiny z r. 1227,⁹⁾ již markrabí moravský Přemysl věnoval budovateli města Jemnice Petrovi, kastelánu z Bítova urburu a užitek ze zlatých dolů, které v okolí Jemnice jsou a budou snad otevřeny. Rovněž pak poskytli též markrabí klášteru velehradskému r. 1238 mimo jiné z železných dolů „redditus ad easdem pertinentes, qui nobis iure cedebant“.¹⁰⁾ Podobně se mluví o královských právech ke stříbrným dolům na pozemcích kláštera v Doubravníku, jež „contra iura regalia“ prodal Jimram z Medlova se svým bratrem Žibřidem některým brněnským měšťanům v letech 40. téhož století.¹¹⁾

Z těchto případů je patrné, že král uplatňoval v té době své právo na poplatky (urburu) a snad jakousi disposici v otázce těžby (na př. v Doubravníku, kde šlo o doly na pozemcích tamního kláštera, nikoli jen doly královské). V jihlavském horním právu¹²⁾ brzy na to vydaném (kolem roku 1250), se o regálu královském výslovně nemluví. Jsou tam sice ustanovení o královském lánu při výměře dolového pole, ale povolení (propůjčky) vydává perk mistr na základě autonomního jihlavského práva. Snad má prav-

⁶⁾ J. Čelakovský, Horní právo, Ottův slovník naučný, Praha 1896, str. 618 a n.

⁷⁾ Zycha, I. c., str. 56.

⁸⁾ I. c., str. 619.

⁹⁾ K. Sternberg, Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke, I/2, Praha 1837, sb. listin, str. 7 a II., Praha 1838, str. 9; G. Friedrich, CDB II., č. 305.

¹⁰⁾ Sternberg, I. c., I/2, sb. listin str. 11; originál v ZA v Brně (sign. Velehrad cisterc. G 4), uveden též u J. Šebánka, Archivy zrušených klášterů moravských a slezských, I., Brno 1932, str. 11 č. 62.

¹¹⁾ Originál v archivu města Brna (AMB); uveden též v Bočkové CDM III., č. 47.

¹²⁾ Viz blíže J. Pošvář, Několik poznámek k jihlavskému hornímu právu, Numismatické listy, V. 1950, str. 114 a literatura tam uvedená; dále Sternberg, I. c., II., str. 14 a n.; M. A. Voigt, Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen, Praha 1771—1787, I., str. 59 a n.

du Zycha,¹³⁾ který považuje jihlavské horní právo za právo svobodného města horního, jež se vztahuje jen na osvobozené území, t. j. vyňaté z královského horního regálu. V jihlavském právu lze však podle mého názoru v ustanovení o královském lánu spatřovati jakýsi náznak nového obsahu regálu v té formě, jak byla plně vyjádřena v saském zrcadle (Sachsenspiegel) z počátku 13. století, totiž výslovný nárok králův na podzemní kovové poklady.

Zdá se však, že královský regál v míře převyšující poplatek je uplatňován i proti vlastníkům pozemků (nejen na svobodném jihlavském území). Příkladem takové praxe je často uváděné naučení jihlavského rychtáře a horních přísežných z r. 1268,¹⁴⁾ vydané společně s královskými urburemi v Čechách a na Moravě na základě zmocnění krále a zemských pánů, opatu cisterciáckého kláštera lubaňského v Lehnicku (Leubus, Lubiaž), na jehož pozemcích byly objeveny zlaté doly. Podle tohoto poučení náleží zeměpánu na horách soud a urbura, vlastníku pozemku část vyměřeného pole (dědičný lán) a část výnosu z hor (podíl na urbuře ve výši $\frac{1}{3}$ a rovněž $\frac{1}{3}$ z urbury z královského lánu), jakož i určitý podíl na urbuře z lánu opatského.

Výraznější zásahy královského horního regálu do vlastnictví pozemků mají v zápětí odpor vlastníků. Tak mezi králem a pány z Lichtenburka vznikly spory o práva k pozemkům v Brodě (nyní Havlíčkově)¹⁵⁾. R. 1269 dochází k narovnání mezi králem a syny zemřelého Smila z Lichtenburka, jímž jim král přiznává podíl na důchodech z města a stříbrných hor, avšak město i hory spravuje svými úředníky. Lichtenburci však později využili sporů Přemysla Otakara II. s Rudolfem a r. 1278 vydali sami pro Brod městské a horní právo po vzoru Jihlavy, při čemž si vyhradili práva náležející králi.¹⁶⁾ Tím však v Brodě spory neskončily, nýbrž trvaly i ve 14. století. Václav II. však uhájil urburu i mincovnu v rukou královských.

Obsah horního regálu nebyl ve 13. století nijak ustálen. Někdy se projevoval urburou, někdy udělením horních práv a pod. Poslední případ se patrně týká brněnských měšťanů, jimž privilegiem Václava II. z 25. března 1297¹⁷⁾ bylo uděleno právo na všechny doly na šest mil kolem, kde by se našel kov, ať zlato, stříbro, olovo či cokoliv jiného. V listině se pravi, že „omne Jus montis... ad ipsam Civitatem Brunensem in perpetuum debeat pertinere, similiter sicut montes in Coloniam et in Czaaslavam pertinent et olim in Iglaviam pertinebant...“ Mám za to, že tu šlo o udělení horního práva, které v sobě zahrnuje jednak horní kompetenci na všechny doly na šest mil kolem, jednak skutečné oprávnění k dolování. Na horní kompetenci usuzují z uvedeného citátu. Mluví-li se tam o Jihlavě v minulém čase, má se asi vyjádřiti, že po vydání jihlavského práva kolem r. 1250 již v Jihlavě hory nepodléhaly městské pravomoci, nýbrž horním orgánům.

¹³⁾ I. c., str. 140.

¹⁴⁾ Viz Zycha, Das böhmische Bergrecht des Mittelalters, Berlin 1900, I., str. 143; Čelakovský, I. c., str. 620; J. Emler, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, II., Praha 1882, č. 289; Sternberg, I. c., I/2, sb. listin str. 23 a II., str. 45.

¹⁵⁾ Viz na př. listiny u Sternberga, I. c., str. 20, 22 a 24; Emler I. c., č. 195 a č. 208.

¹⁶⁾ Sternberg, I. c., sb. listin, str. 30 a n.; II., str. 49 a n.; Emler, I. c., č. 1119.

¹⁷⁾ Originál v AMB; jinak Chytil, CDM VII., č. 65; blíže Pošvář, Horní oprávnění Brněnských ve 13.—16. století. Časopis společnosti přátel starožitností, LIX. 1951, str. 58 a n.

Teprve Jus regale montanorum Václava II.¹⁸⁾ z r. 1300 přináší pojem horního regálu v jeho širokém obsahu. Vyjadřuje se tu především zásada, že všechny doly patří králi („nostra montana“) a že jsou podřízeny králi. Z toho pak plyne, že králi patří nejen pravomoc ve věcech horních, ale také právo udělovat horní oprávnění (concessiones, propůjčky), což prakticky znamená oddělení práva k dolování od vlastnictví pozemku (horní svoboda). V kutnohorském horním právu můžeme tedy již pozorovati horní regál v trojčlenném právním poměru, jak jsem se o tom zmínil na počátku: 1. král a vlastník pozemku (kovy jsou majetkem krále), 2. král a kverk (král uděluje propůjčku a dostává urburu) a 3. kverk a vlastník pozemku (horní svoboda). Pokud jde o pravomoc krále nad horami, rozumíme jí nejen právo zákonodárné v horních věcech, ale též moc soudní a správní, jež vykonává prostřednictvím svých orgánů, jejichž postavení a pravomoc je v kutnohorském zákoníku podrobně vymezena.¹⁹⁾

Ze zásady králova vlastnictví všech hor se uplatňuje králův nárok jednak na t. zv. přebytky, jež podle jihlavského práva patřily městu, jednak na všeobecnou a výlučnou pravomoc propůjčovací, vztahující se nejen na lány královské, ale také na lány městské a panské (propůjčovalo se vždy s každé strany 3½ lánů kutěří, dále pak byl jeden lán královský, jeden městský a jeden panský).²⁰⁾ Hlavním právem královským byl tu však nárok na poplatek (urburu) z výtěžku hor. Podle kutnohorského práva patří králi jako urbura²¹⁾ 1/8 výtěžné rudy, 1/4 devátého dílu kovářského, 5 podílů (5/32), na něž se dělil výnos rudy mezi kverky; v lánech královských, panských a přebytcích měl král opět 1/8 a 1/4 výtěžného kovu, dále 1/16 výtěžku před rozdělením zbývající rudy mezi kverky podle počtu jejich podílů. Čelakovský²²⁾ uvádí, že za Václava II. královský důchod z urbury byl ročně na 100.000 hřiven stříbra.

Vlastník pozemku pozbývá podle kutnohorského práva nárok na lány panské, které také propůjčuje král, ale dostává 1/3 osmého dílu urbury a patří mu t. zv. dědičný díl (akertheil), t. j. 1/32. Vlastník musí pak strpěti především dolování na svém pozemku, dále musí poskytnouti 16 městišť (stavebních míst) kolem dolu pro kverky a havíře, musí dovoliti havírům pastvu dobytka na prostranství v délce dostřelu šípu, dále musí trpěti bezplatně braní dřeva pro doly ze svých lesů a konečně musí dovoliti bezplatně stavbu hutí na svých pozemcích.²³⁾ Jak patrně, jsou omezení vlastnického práva značná.

¹⁸⁾ Viz na př. Pošváb, Sociální profil kutnohorského horního práva, Čas. Mat. Mor., 69/1950, str. 327 a literatura tam uvedená.

¹⁹⁾ Viz též Čelakovský, l. c., str. 621. Pokud jde o t. zv. druhé a třetí kverky, kteří odvozuji své oprávnění od prvotních kverků, nikoli přímo z královské propůjčky, lze mít za to, že i tu je základem jejich oprávnění původní královský akt. Příklad pro takovou druhotnou koncesi dědičné štolý je uveden na př. v pamětní knize brněnské (AMB, rkp. č. 39, fol. 216 r. z r. 1348 pro štolu u obce Hohenrod [snad Vysoká na Jihlavsku] a fol. 223 r. z r. 1352 pro štolu u Švařce, sev. od Nedvědice).

²⁰⁾ Kniha II., kap. 2., §§ 2—5.

²¹⁾ Kniha II., kap. 2., § 14 a kniha I., kap. 17., § 2. Viz též Sternberg, l. c., II., str. 88 a n., který upozorňuje na různosti jednotlivých rukopisných textů.

²²⁾ l. c., str. 620; J. Kořan, Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském, Praha 1950, str. 85, má pro dobu Václava II. pod vlivem Zychovým odhad výtěžku stříbra asi o pětinu nižší.

²³⁾ Kniha II., kap. 3., § 1. Prakticky ovšem si vlastníci uhájili nárok na panské lány (viz Zycha, l. c., I. str. 188 a n.).

Po vyhlášení Václavových kutnohorských práv se rozšířil po celém Německu, jak praví Sternberg,²⁴⁾ ohlas králových slov o bohatství kutnohorských dolů, což mělo za následek, že Albrecht I. r. 1303 vznesl požadavek na náhradu neodvedené urbury ve výši 80.000 hřiven stříbra nebo postoupení těchto dolů na 6 let v užívání. Ježto Václav II. odmítl zásah německého panovníka do českého horního regálu, přitáhl Albrecht s vojskem až ke Kutné Hoře, ale byl odražen. Teprve r. 1305 ve smlouvě s Václavem III. uznal horní regál českého krále a jeho nárok na vše, co se v království českém nalézá nad zemí i pod zemí.²⁵⁾ Byl to vlastně vůbec jediný případ, kdy vznikla nebo byla aspoň vznesena pochybnost o samostatném českém horním regálu a snad byla vyvolána jen touhou německého vládce po českém stříbre.

Když pak ve 14. a 15. století dochází k oslabení moci královské, snaží se šlechtičtí majitelé pozemků obsah horního regálu oslabiti. Kromě toho hory, dříve královské, jsou zastavovány nebo i prodávány, čímž králové sami činí průlom do jedné z hlavních zásad regálu. Dále pak jsou udělovány t. zv. svobody nebo fristuňky, t. j. privilegia osvobozující těžaře navždy nebo na určitou dobu od urbury zcela nebo částečně a od povinnosti odváděti výtěžný kov do královské mincovny. Jan Lucemburský všeobecně potvrzuje všechny svobody dosud vydané r. 1329 zvláštním listem,²⁶⁾ v němž praví: „... Das si vnd ir Erben, vnd alle ir nachkommen Vrey vnd ledig vor allem Berenn vnd aller koniglicher loßunge vnd stewr sullen besitzten...“

Karel IV. přistupuje k určitým změnám horního regálu v tom smyslu, že do regálu se nyní podle IX. kapitoly zlaté bully z 9. ledna 1356²⁷⁾ zahrnují také jiné kovy než zlato a stříbro, tak zejména cín, měď, železo, olovo a sůl. Děje se tak ve slavnostním prohlášení, jímž má býti patrně připomenut obsah královského regálu vůbec. Praví se tam: „Presenti Constitutione in perpetuum valitura statumis ac de certa scientia declaramus, quod Successores nostri Boemie Reges... universas auri et argenti fodinas atque mineras stanni, cupri, plumbi, feri et alterius cuiuscunque generis metalli, ac etiam salis, tam inventas, quam inveniendas... tenere juste possint et legitime possidere, cum omnibus iuribus, nullo prorsus excepto, prout possunt seu consueverunt talia possidere.“

Václav IV. provedl podle Čelakovského²⁸⁾ r. 1401 změnu v horním regálu v tom smyslu, že zejména upustil od 4 dílů (kuksů) královských a dílu kovářského na lánech dědičných a od 1/16 v lánech ostatních, kverkové pak měli do mince odváděti z výnosu dědičných lánů jen 1/8 výtěžku rudy. Tato osmina se později (v II. pol. 15. stol. mění na desetinu. Mluví se pak o desátku.^{28a)}

²⁴⁾ Sternberg, l. c., I/1, str. 52; Voigt, l. c., II., str. 148; Kořan, l. c., str. 84.

²⁵⁾ H. Jireček, Codex juris bohemici, I., Praha 1867, str. 444 a n.; Zycha, l. c., I., str. 145.

²⁶⁾ F. A. Schmidt, Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze, I., Vídeň 1832, str. 119. Zástavní listiny Jana Lucemburského z r. 1337, jimiž se zastavují některé královské doly Petru z Rožmberka, uvádí Sternberg (l. c., sb. listin, str. 70—72), jiné pak jsou otištěny tamtéž na str. 76, 79, 84, 87 a j. Viz též Zycha, l. c., str. 148 v pozn. 29. O fristuňcích viz též G. Skalský, Stručný přehled vývoje českého mincovnictví, Praha 1937, str. 9.

²⁷⁾ Schmidt, l. c., I., str. 125; Voigt, l. c., II., str. 148, pozn. 49; Ot. Leminger, Dějiny horního práva, Slovník veř. práva čsl., I., Brno 1929, str. 751, má za to, že formální propůjčení regálu českému králi se stalo teprve zlatou bullou.

²⁸⁾ Čelakovský, l. c., str. 623.

^{28a)} W. Weizsäcker, Sächsisches Bergrecht in Böhmen, Liberec 1929, str. 57.

Pokračující udělování svobod a fristuňků mělo za následek, že tam, kde jde o osvobození na vždy nebo na dobu života, vzdával se vlastně panovník všech práv z regálu, jinými slovy horní pravomoc a dispoice se dostávala do rukou vlastníka pozemku, snad až na povinnost odváděti zcela nebo z části vytěžený kov do královské mince. Vlastníku pozemku se někdy dostává i zmocnění ustanovovati si vlastní horní úředníky (na př. privilegium z r. 1351 Čeňkovi z Lipé).²⁹⁾

V důsledku tohoto stavu vydávali někdy kutací oprávnění i sami vlastníci pozemků bez královského potvrzení. Tak r. 1489 Ctibor z Cimburka udělil horní oprávnění kverkům z Jihlavy na svůj důl Hanstein na panství rabštejnském smlouvou, kterou jim poskytuje čtyřleté osvobození od urbury, slibuje bezplatné poskytování dřeva na štoly a pro hutě, opravňuje je k prodeji jejich důlů na horách a k prodeji vytěženého kovu; z něhož však vlastník pozemku může pro svou potřebu požadovati stříbro (marku po 6 fl.); dále jsou ve smlouvě ustanovení o houbě, lovu ptáků a ryb, o uhlířích a místech pro milíře, pastvě dobytka a koní a pod.³⁰⁾

V celku lze říci, že vlastníci pozemků se postupně zmocňují prakticky všech královských práv, i když se tak děje podle královského privilegia, a že králi zbývá právě jen formální oprávnění a nárok na odběr všeho nebo části vytěženého kovu, pokud se ovšem nevzdal i tohoto práva. Jako příklad lze uvést svobodu, kterou dostali r. 1515 Rožmberkové na dědičné užívání všech kovů na svých pozemcích a pozemcích kláštera Zlaté Koruny s prominutím všech dávek a povinností odváděti kov.³¹⁾

Uvolnění regálních práv pak dosáhlo možno říci kritického bodu případem hrabat Šliků. Ti totiž, tvrdíce, že jim byla králem Vladislavem udělena všeobecná horní svoboda, vydali r. 1518 tiskem v Lipsku vlastní horní řád pro své stříbrné doly podle saského annabergského horního řádu z r. 1509.³²⁾ Tento horní řád znamená úplné popření královského regálu horního i mincovního. Nejvyšším orgánem nad horami je horní hejtman, který je také odvolací stolicí z horního soudu. Při výměře dolu odpadají lany královské, městské i panské. Stříbro se odvádí zvláštnímu úředníku, t. zv. desátníku, který také vybírá desátek z hor. Třebaže se originál Vladislavova privilegia nezachoval, takže nebylo jisto, zda tu vůbec nějaké královské privilegium bylo — jak uvádí patrně právem Čelakovský³³⁾ — potvrdil král Ludvík r. 1520 toto domnělé privilegium, jehož znění je pojata v nové listině, potvrdil i nový šlikovský horní řád a povýšil nově založený Jáchymov na svobodné horní město. Stalo se tak za zásluhy Šliků v bojích proti Turkům. Stavové pak na sněmu téhož roku schválili právo ražby vlastní šlikovské mince.

Nástupce Ludvíkův Ferdinand I. však neměl v úmyslu trpěti tento úpadek královského horního i mincovního regálu. R. 1527 prohlásil na sněmu, že mincovní právo patří jen králi a že všecko stříbro pod ztrátou hrdla jest odváděti do královské mince a všechny kovy, hlavně zlato a stříbro, kdekoli objevené, patří jen českému králi. V tom smyslu také vydal instrukci, kde se mimo jiné nařizuje revise všech dolů dvorskou komorou.³⁴⁾

V důsledku králova zákroku pak i sněm dal vymazati ze zemských desk šlikovské mincovní oprávnění. Šlikové, chtějící si uhájit aspoň něco z býva-

29) Sternberg, I. c., sb. listin, str. 88 a n.

30) Tamtéž, str. 137 a n.

31) Sternberg, I. c., II., str. 193 a n.

32) Čelakovský, I. c., str. 623; Sternberg, I. c., II., str. 109 a n., kde uvádí podrobný výtah tohoto horního řádu.

33) I. c., str. 623; Sternberg, I. c., II., str. 197 a n.; Zycha, I. c., I., str. 150.

34) Sternberg, I. c., II., str. 235 a n.

lých svobod, uzavřeli r. 1528 s Ferdinandem I. dohodu,³⁵⁾ již se vzdali nároku na odběr stříbra a ražbu, ponechávající si desátek z hor, při čemž pak králi patřilo právo ustanovovati horní i mincovní úředníky s výjimkou desátníka a přepalovače stříbra, kteří byli současně úředníky královskými i panskými (skládali přísahu také Šlikům). Důvod zvláštního postavení těchto úředníků nutno hledati v právu na panský desátek, který však za náhradu musel být odváděn do královské mincovny.

Ferdinand, aby alespoň trochu zavedl pořádek v udělených svobodách a fristuňcích, vydal r. 1530 další instrukci³⁶⁾ pro komoru, v níž znovu zdůrazňuje, že král jen ze zvláštních důvodů povoloval snížení urbury, že však právo na odběr zlata a stříbra si ponechává výhradně pro sebe. Podle instrukce má pak královský horní hejtman, který byl zároveň jmenován, právo majitelům pozemků sleviti podle poměrů 4., 5. i 6. díl urbury dědičně, jestliže vlastník pozemku poskytne za nízkou cenu potřebné dřevo k těžbě, a je sám povinen snížit stejnou měrou svůj podíl na urbuře. U nových dolů musí kverkové až do „vhození okovu a provazu“³⁷⁾ pro vlastníka těžiti na 4 kusech, později musí i vlastník přispívat toutéž měrou nebo se kuksů vzdát. Z tohoto opatření lze souditi, že se Ferdinand I. zabýval novou legislativní úpravou regálních poměrů a horního práva vůbec. Jednal v té věci se stavy a výsledkem bylo narovnání o kovy z r. 1534.³⁸⁾ Hlavní zásady tohoto jsou tyto: 1. Vlastníci pozemků mají plné právo na t. zv. nižší kovy jako měď, cín, železo, olovo, rtuť, při čemž jim také patří urbura; u nižších kovů se tedy fixuje stavovský horní regál. 2. Pokud jde o drahé kovy, zlato a stříbro, platí královský regál, avšak jsou tu rozdíly mezi doly starými a novými. U starých má vlastník pozemku nárok na polovinu urbury, druhá polovina patří králi spolu s právem na odběr kovu. Na nových dolech platí královský regál, jak byl vyjádřen v jáchymovském horním řádu. Úřední orgány jsou královské (mincmistr a mincovní úředníci, protože mincovní regál je výhradně královský), společně pro krále a vrchnost (desátník a přepalovač stříbra), jiné dosazuje vrchnost (rychtář, přísežní a j.). Král však vykonává vrchní dozor nad všemi doly prostřednictvím nejvyššího mincmistra. Pokud jde o poměr mezi vrchností a kverky, přijímají se zásady instrukce z r. 1530. Jestliže však poskytnuté již svobody a fristuňky obsahují příznivější podmínky pro vrchnosti, zůstávají tyto v platnosti.

Stojí za zmínku, že narovnání o kovy bylo zkoncipováno jen česky a že oficiální německý překlad nebyl pořízen. Platil tedy jako autentický jen český text. Německý překlad byl otištěn až r. 1604 ve Frankfurtě a r. 1617 v Lipsku. Jak praví Sternberg, není však spolehlivý.³⁹⁾

Narovnání o kovy však neukončilo spory se Šliky. R. 1541 vydali ve Cvikavě tiskem bez schválení krále nový horní řád jáchymovský, který se přidržel systematiky Václavova kutnohorského Juris regalis montanorum.⁴⁰⁾ Došlo k soudní při na zemském soudě a posléze k uvěznění Šliků. Po r. 1547

35) Čelakovský, I. c., str. 624.

36) Sternberg, I. c., II., str. 236 a n.; Schmidt, I. c., I., str. 161 a n.

37) Zycha, I. c., str. 153, pozn. 47: „... wenn einer geschürfft hat und der schurfft zu tief wirt, das ehr einen haspel darüber setzen muss, und die erste fürdermuss, die ehr heraus thut mit seil und kübeln, das heisst seil und kübel eingeworffen.“

38) Voigt, I. c., III., str. 141; Schmidt, I. c., I., str. 168 a n.; Sternberg, I. c., II., str. 244 a n.; Zycha, I. c., I., str. 153 a n.

39) Sternberg, I. c., II., str. 245.

40) Tamtéž, str. 253 a n. Nazývá se „Bergordnung, ertheilt von den Gebrüdern Hieronymus und Lorenz Schlick, Grafen zu Bassan etc. Montag nach Mathäi Apostel, den 26ten September 1541. Gedruckt zu Zwickau 1542.“

pak král v Jáchymově dosazoval jen královské úředníky a r. 1548 vydal nový královský horní řád,⁴¹⁾ který v celku souhlasil se šlikovským z r. 1541. Horní a pozemkové vlastnictví spolu s mincovním regálem se spojuje v rukou krále. Nejvyšším horním orgánem je královský horní hejtman, který spolu s ostatními horními orgány je podřízen královské komoře. Všecko stříbro se odvádí do královské mincovny a dozor nad tím náleží královskému vardažnovi.

Ferdinand, který se všemožně staral o povznesení těžby, vydal horní řády i pro jiné doly, tak na př. r. 1525 pro Příbram (po druhé byl vydán r. 1579), r. 1536 pro Jílové. Následovaly pak reformy r. 1549, 1557, 1564. Za Rudolfa II. byl r. 1585 vydán horní řád pro Rudolfovo.

Narovnání o kovy z r. 1534 platilo jen pro Čechy. Moravští stavové proto žádali r. 1535 o rozšíření jeho i pro Moravu. Teprve r. 1562 provedl Ferdinand všeobecnou úpravu svobod a fristůnků na Moravě, t. zv. „General Begnadung vnnnd Fristung über die Perkwerche in Marhern“, v tom smyslu, že upustil u všech dolů od desátka na 6 let a jinak uplatnil zásady jáchymovského horního řádu z r. 1584. Stříbro a měď se měly odvádět do pražské nebo kutnohorské mincovny, zlato mohlo býti prodáváno volně za poplatek jednoho bílého peníze z lotu.⁴²⁾

Za Maxmiliána došlo znovu k nesnázím mezi králem a stavy. Po dlouhém jednání byla uzavřena dohoda o kovy se stavy r. 1575.⁴³⁾ Spočívá jednak v některých změnách narovnání z r. 1534, jednak v podrobnějším provedení. Královský regál, který se vztahoval již jen na polovinu bývalé urbury, byl snížen na 25 let o další čtvrtinu, takže pozemkové vrchnosti patří tři čtvrtiny urbury. Nově byla stanovena cena za dodávané stříbro a králi byl přiznán solní regál, zatím co nižší kovy byly rozšířeny o síru, vitriol a alaun (kamenec), jež podléhají stavovskému regálu gruntovních pánů. Zároveň byl upraven poměr kverků k vlastníkům, pokud jde o povinnost těžby panských kuksů. Nejvyššímu mincmistru patří nadále nejvyšší jurisdikce v horních věcech. Byly potvrzeny svobody královských horních měst, při čemž byla zvláště uvedena privilegia Kutné Hory, Kašperských Hor, Jílového a Knínu. Královská horní města totiž hleděla, podobně jako stavové, získati při upadajícím stavu královského regálu co nejvíce moci ve svůj prospěch. Tak se stalo, že na př. propůjčky byly udělovány městy a městské orgány v Jihlavě a Kutné Hoře posléze vůbec převzaly funkci horních úřadů.⁴⁴⁾

Oklešťování královského horního regálu stavy i královskými horními městy vedlo panovníky k stálým pokusům o novou zákonnou úpravu horního práva. Tak r. 1579 nejvyšší mincmistr Vilém z Oppersdorfu na přání císaře Rudolfa vypracoval osnovu horního řádu, který v konečném znění spojoval zásady horních řádů jáchymovského i kutnohorského a měl být předložen na sněmu r. 1580.⁴⁵⁾ Stavové však jednání stále protahovali a ani na sněmu r. 1585 nedošlo k meritornímu projednání. Poněvadž ani Kutná Hora nebyla nakloněna jáchymovským zásadám a trvala na svém starém horním právu, sáhl Rudolf k cestě dekretální a r. 1604 provedl úpravu pro Kutnou Horu ve formě „Cjsaře Rjmského, Uherského a českého krále, geho Milosti

⁴¹⁾ Voigt, l. c., III., str. 156; Schmidt, l. c., II., str. 1; Sternberg, l. c., II., str. 291 a n.; Čelakovský, l. c., str. 624.

⁴²⁾ Schmidt, l. c., III., str. 12; Zycha, l. c., I., str. 154 a n.

⁴³⁾ Voigt, l. c., III., str. 197 a n.; Sternberg, l. c., II., str. 306 a n.; Zycha, l. c., I., str. 155; Čelakovský, l. c., str. 625.

⁴⁴⁾ Zycha, l. c., I., str. 156 a n.

⁴⁵⁾ Voigt, l. c., III., str. 245 a n.; Sternberg, l. c., II., str. 323 a n.

etc. Reformacj některých hornjch auřednjch artykuluow, kterak se nynj i na potomnj časy na Horách Kutnách zachowáwati magj.“⁴⁶⁾

Obnovené zřízení zemské české z r. 1627 v čl. A 21⁴⁷⁾ a moravské z r. 1628 v čl. 11⁴⁸⁾ potvrzuje pak narovnání o kovy se stavy r. 1575. Tím zůstaly v platnosti starší horní řády i jejich reformace. Ostatně třicetiletá válka znamenala prakticky konec českého dolování.

Ve Slezsku byl vývoj regálu obdobný s tím rozdílem, že urbura se odváděla ve výši $\frac{1}{10}$ a nikoli $\frac{1}{8}$ jako v Čechách a na Moravě. R. 1577 vydal Rudolf II. zvláštní horní řád pro Horní a Dolní Slezsko⁴⁹⁾, který v podstatě spočíval na narovnání z r. 1575. Tím byly regální poměry v zásadě sjednoceny ve všech českých zemích na společném základě.⁵⁰⁾ Prakticky tu však nedocházelo k oddělení horního oprávnění do vlastnictví pozemku, ježto většinou těžili gruntovní páni sami.⁵¹⁾

Marie Terezie se pokoušela po prohrané slezské vojně všemožně povznést těžbu. Zřídila také v Praze theoretickou stolicí horních věd r. 1763, jejímž ředitelem a prvním profesorem byl známý znalec horního práva Tadeáš Peithner z Lichtenfelsu.⁵²⁾ Ten byl také pověřen vypracováním nového horního řádu. Jeho „Obnovený horní řád pro království České, markrabství Moravské a vévodství Slezské“ o 141 člancích nebyl pro úmrtí Marie Terezie již projednán. Tak zůstával v platnosti starý právní stav a odumírající celkem těžba kovů si ani nových úprav nevynucovala. Za Josefa II. byla provedena změna v tom smyslu, že horní správa byla odloučena od správy politické a soudní. R. 1783 byly zřízeny tři horní soudy: v Jáchymově, Příbrami a Kutné Hoře,⁵³⁾ k nimž r. 1804 přibyl další ve Stříbře. Těmto soudům podléhaly jednotlivé vrchnostenské horní soudy. R. 1784 byl pak zrušen úřad nejvyššího mincmistra a jeho funkce většinou přenesena na gubernium.⁵⁴⁾

Důležitá změna v horním regálu nastala r. 1789, kdy byl rozšířen i na kamenné uhlí.⁵⁵⁾ Tím se přesouvá hornictví na jiné pole než dosud a nově vznikající uhelné doly vyžadují nové právní úpravy. Jeví se to na př. v potřebě nových zásad pro vyměřování dolů, což se děje dekrety r. 1790, 1805, pak r. 1819 a 1822.⁵⁶⁾ Tu již starobylé horní právo, určené pro těžbu kovů, nevyhovuje ani právně ani technicky a je třeba připravit nový horní zákon.

Patentem z r. 1850 se ruší stavovský horní regál a desátek z hor s odúvodněním, že nadále bude vykonávat výsostná práva k horám sám stát, při čemž vrchnostem se má dostati náhrady výkupem desátka. Téhož roku pak nařízením č. 123/1850 ř. z. byla zřízena horní hejtmanství v Jáchymově,

⁴⁶⁾ Voigt, l. c., III., str. 246; Sternberg, l. c., II., str. 335; Schmidt, l. c., IV., str. 243 a n.

⁴⁷⁾ Schmidt l. c., IV., str. 402 a n.

⁴⁸⁾ Tamtéž, str. 405 a n.

⁴⁹⁾ Schmidt, l. c., III., str. 336 a n.; J. T. Peithner, Versuch über die natürliche und politische Geschichte der böhmischen und mährischen Bergwerke, Vídeň 1780, str. 448 a n.

⁵⁰⁾ Leminger, l. c., str. 750.

⁵¹⁾ Zycha, l. c., I., str. 158.

⁵²⁾ Sternberg, l. c., II., str. 340; Čelakovský, l. c., str. 627; Schmidt, l. c., VII., str. 63 a n.; Voigt, l. c., IV., str. 248 a 251. Peithnerův spis citován shora v pozn. 49.

⁵³⁾ Schmidt, l. c., VIII., str. 503.

⁵⁴⁾ Schmidt, l. c., IX., str. 77 a n.; Čelakovský, l. c., str. 627.

⁵⁵⁾ Schmidt, l. c., IX., str. 518 a n.

⁵⁶⁾ Sternberg, l. c., II., str. 343 a n.; Schmidt, l. c., X., str. 2, 319, XIII., str. 92.

Stříbrě, Příbrami, Kutné Hoře a v Brně, jimž bylo podřízeno 6 horních komisařství. Rok před tím (č. 278/1849 ř. z.) bylo soudnictví odloučeno od správy dolů, a hutí.

Vydáním rakouského horního zákona, císařským patentem č. 146/1854 ř. z.⁵⁷⁾ zaniká pak horní regál ve své starobylé formě a místo něho nastupuje státní právo k úpravě horních záležitostí, ať je to udělování horních oprávnění (kutacích licencí, propůjček, koncesí a pod.), či horní kompetence administrativní vůbec. Používá-li se i dále v horním zákoně výrazu „horní regál“, rozumí se tím právě jen tato státní pravomoc. Zůstává však pojem horní svobody ve smyslu odděleného horního práva od pozemkového vlastnictví, jež bylo ze starobylého horního regálu v poměru těžaře k vlastníku pozemku. Místo poměru těžaře ke králi nastoupil jeho poměr ke státní a finanční správě.

Srovnám-li pak závěrem vývoj horního regálu schematicky, jeví se takto:

Rok 1300

1. Král a vlastník pozemku (hory jsou majetkem krále),
2. král a kverk (král uděluje propůjčky, má urburu a nárok na odběr kovů),
3. kverk a vlastník pozemku (horní svoboda.)

Rok 1575

1. Král a vlastník pozemku (hory jsou majetkem krále jen formálně),
2. král a kverk (král uděluje horní oprávnění, ale ne výlučně; má 1/4 urbury a zpravidla nárok na odběr kovů).
3. kverk a vlastník pozemku (horní svoboda, pán má 3/4 urbury drahých kovů, celý stavovský regál u nižších kovů).

Rok 1850

1. Stát a vlastník pozemku (stát má horní pravomoc),
2. stát a těžař (státní horní oprávnění, placení daní),
3. těžař a vlastník pozemku (horní svoboda).

⁵⁷⁾ Blíže Pošvář, Správní právo (výťah ze zvláštní části), II. vyd., Brno 1947, str. 158 a n. a literatura na str. 169.

JOSEF PETR TYL:

MINCE A JEJÍ SOCIÁLNÍ FUNKCE V LIDOVÉ TRADICI

Mince jako významná součást myšlenkového a sociálního života našeho lidu ve vývoji staletí má také své důležité místo v národopisu. Snad bychom mohli docela oprávněně mluvit o mincovním folkloru, protože se tam mění funkce mince a její sociálně funkční základy zabíhají ve svých přesunech hodně daleko za mez platebního prostředku.

Středověk se peněz bál, a aby jim odňal d'ábelskou moc, jíž mohly svádět lidi s cesty pokorného věřícího, dával jim ochranné symboly jako stálé průvodní znaky - chrám, kříž a pod.; symbolicky tak ochraňoval jejich působení před vlivy zlých mocností. Feudální řád a patrimoniální vrchnost stavěly na penězích, už také proto, že jejich velikým nedostatkem mezi poddanými a povinností lidu, odvádět ročně jejich nepatrnou zásobu ve formě různých dávek peněžních, stoupala hodnota peněžních prostředků, jež se soustřeďovaly v rukou patrimoniálního velkostatku, jenž byl pak jediným držitelem výrobního zemědělského monopolu a konečně i finančních prostředků, jež by umožnily vybudování výrobní konkurence, kdyby vůbec mohlo k ní dojít z důvodů hospodářských a sociálních. Peněz byl sociálně hospodářským vládcem. I když vzácnou návštěvou v usedlostech poddaných, byl prvkem, z něhož vyrůstalo mnoho radostí i obtíží, strastí i nadějí.

Komplikovaná výtvarná symbolika mincí, spojená s lidovým myšlením středověkého člověka, měnila pak obraz směnného prostředku. Pro tuto studii, která chce být jen stručná, informativní a přehledná, využijme pramenů i materiálu, jež nám nabízí lidopisná badání, abychom z jejich výběru zjistili, jak se účastnilo platidlo při zrodu lidové tradice, jak se zrcadlil jeho funkční úkol v lidovém pojetí a myšlení, jak reagoval lid svými vlastními kritickými a vyjadřovacími prostředky na různé události, v nichž mince a platidlo hrály význačnou roli, někdy bolestnou a tragickou pro lid samý. Přihlédněme také k okolnosti, kdy mince ztrácí svou vlastní funkci a stává se pomůckou pověřenou, léčivou a účastníkem i průvodcem tradičních lidových zvyklostí. Chceme se tedy podívat, jak lid komentoval současný vývoj směnného prostředku a jeho působení mezi lidem, chceme tedy sledovat lidový postoj k minci v jejich krisích, jak je zachytila lidová a kramářská píseň. Letmo upozorníme na lidové slovní bohatství, inspirované mincovními přirovnáními, na přísloví, fráze, lidové názvy mincí, lidovou tradici pohádkovou. Konečně si uvědomíme, jak hluboce zasáhla mince do lidového života svou podružnou funkcí, plynoucí z pověřeného lidového myšlení.

Jsem si vědom toho, že tato studie je psána tak, že v některém oboru zúžuje své výklady na pouhou informaci. Domnívám se však, že tento materiál může být pak dodatečně zpracováván a prohlubován podrobněji, protože zdaleka sám nevyčerpává všechno to, co nám už náš nebo evropský národopis podává.¹⁾ Tato práce chce jen v přehledu ukázat, jak pev-

¹⁾ Národopisnou funkcí mince se zabýval především F. Friedensburg, Die Münze in der Kulturgeschichte, W. Jesse, Münze und Volk (Deutsches Jahrbuch f.

nou a hlubokou posici měl vždycky peníz v lidovém mínění a jak utvářel i lidovou tradici.

Mince a peněžní krise v kramářských tiscích.

Mentorský ukazováček kramářské písně se leckdy zmocnil docela aktuálních a bolestně živých námětů, do nichž se bál zasáhnout seriosní nebo opatrnický soudobý tisk. Zpravodajská píseň kramářského rázu se neživila jenom křiklavou sensačností „mordů“, do nekonečna rozpitváváných a rozváděných z obchodních a ziskuchtivých důvodů. Nehledala jenom morální mementa v hrůzyplných přírodních zjevech, nešla jen za fantastickými zpravodajskými „kachnami“. Leckdy totiž komentovala docela strážlivě a jindy zase přiléhavě a vtípně mnohé z toho, co bolelo a trápilo současníky sociálně, politicky nebo hospodářsky.²⁾

Můžeme jít dosti daleko, až do 16. a 17. století, kdy střední Evropu postihla tíživá rána znehodnocené mince. Jak ukazuje Em. Nohejlová-Prátová,³⁾ české údobí tak zvané dlouhé mince, mezi lety 1621—1623, bylo vlastně organickou součástí světového hospodářského a peněžního problému, který se pokoušela řešit střední Evropa především v 16. a v první polovině 17. století. V 16. stol. se objevují v Německu i jinde mince, jejichž vnitřní hodnota se nerovnála zdaleka požadované a vyznačené hodnotě jmenovitě. V kritikách doby kiprové, jež tolik zla způsobila i u nás, se mluví oprávněně o plíživém zlu domácího falšování mince. Vždyť se někdy ani neuváděl mincovní pán na své ražbě, jak dobře víme z německého dobového mincování. Peníz přestal být pýchou, symbolem státní a vládní moci; stal se prostředkem, jímž si panovník pomáhal k většímu bohatství a k značnějšímu množství peněz, jež potřeboval k ukončení svých náročnějších požadavků a jichž vyžadovaly i změněné podmínky sociálně hospodářského řádu doby. Tento věk se totiž vyznačoval prudkou změnou životního slohu. Z gotické strážlivosti a pravidelnosti vzrůstá doba náhle do životně temperamentnějšího a náročnějšího údobí. Dochází k poklesu ceny stříbra, protože Evropa byla zaplavována drahými kovy, jež dovezli konkvistadoři jako kořist z nově objevených západních zamořských zemí. A konečně tu byla jistě okolnost, na niž upozornila ve své práci dr. Nohejlová-Prátová, že totiž dochází k mimořádnému dobovému úpadku morálnímu, že se ztratily etické hodnoty v hospodářských a sociálních vztazích. To si můžeme potvrdit i sami ukázkou z oné doby. Nikdy předtím a nikdy snad potom se neobjevovalo na mincích tolik průpovědí a hesel, nadšených a lákavých, jak v této době 16. a 17. století. Souviselo to také částečně s tím, že mince se v roztržitém evropském území stala politicky propagační zbraní, hlavně v době náboženských válek. VERBUM DOMINI MANET IN AETERNUM... QVIS CONTRA NOS... NISI DOMINVS NOBISCVM... PRO DEO ET PATRIA... atd., to byla hesla vrhaná do nepřátelského tábora. Avšak hesla většinou vědomě lživá a zneužívaná. Známe na př. ražby t. zv. průpovědních grošíků brunšvického Bedřicha Oldřicha (1613 až

Numismatik 1938), Fr. Schröder, A. Luschin, Fr. Schrötter, G. Schöttele, S. B. Kahane, G. Niemer, J. Ter Gouw a j. Viz citaci v příslušných poznámkách. Za některá upozornění děkuji p. doc. dr. G. Skalskému.

²⁾ Viz na př. J. Petřtyl, Sociální a hospodářský poměr sedláků a bezzemků v kramářské písni v r. 1848. Český lid III., str. 193 a n.

³⁾ Dlouhá mince v Čechách v letech 1621—1623, Numismatické listy I., str. 29 a n.

1634), které svou špatnou jakost a pokoutnost ražby nahrazovaly nadenými průpověďmi na mincovních opisech.⁴⁾ Mincovní pán a místo ražby bývá naznačeno erbovním znamením, jinak se o něm většinou nemluví. Nebylo také potřebí se těmito ražbami chlubit. Hesla CONSILIO ET ARMIS, PRO LEGE ET GREGE, ORA ET LABORA, SEMPER PRO PATRIA... IN DEO FORTITUDO jsou jen výsměchem a dobrou charakteristikou doby, její morálky a sociálně hospodářských tendencí, jak to vidíme i na našich ražbách stavovských, Bedřicha Falckého a z počátku třicetileté války. Nebudeme se dále zmiňovat o podvodných machinacích, které tuto krizi způsobily, že ožebračily celé země, ale hlavně obohatily podnikatele a iniciátory těchto mincovních podvodů. Odkazují proto na citovanou studii dr. Nohejlové-Prátové, aby si čtenář představil tragiku země, stížená ziskuchtivým postupem podnikatelského konsorcia Jana de Witte, K. Liechtensteina, Valdštejna a j., a hrozná důsledky hospodářské a sociální pro celou zemi.

Nemohu uvést přímo český leták z té doby, který by charakterisoval se stanoviska postiženého současníka dobu dlouhé mince, a proto si musíme posloužit několika dobovými ukázkami z lidové tradice německé. Tam se vyrojilo totiž celé samostatné satirické písemnictví, útočící na tuto metlu, jež ubíjela peněžnictví Evropy skoro po celé století.⁵⁾ Z této doby se zachovalo mnoho lidových písní kramářského rázu, které měly všeobecnou, evropskou platnost. Jsou hrubě útočné a užívají všech tónin a způsobů, aby zastrašily „Wipperer, Wucherer a Kipperer“. Hrozí jim posledním soudem a v mnohých tiscích jsou obrázky, na nichž šlehají pekelné plameny a v nich sedí naříkající podvodný kiprový minciř. Jinde se zase varují podobní padělatelé a zlehčovatelé mincí, ať se jim nestane to, co už prý potkalo zlého a nepoctivého směnárníka Kašpara Schadtmana z Warmdorfu u Klagenfurtu, který zapadl za trest až po kotníky do země a z nosu, úst a očí mu vyrazil pekelný oheň a d'ábelský čoud... Jak uvádí Luschin, jediný z těchto satirických letáků (Expurgatio oder Ehrenrettung der armen Kipper und Wipper, Frankfurt 1622) přišel vlastně na kloub celé věci; ironicky totiž zaznamenává, že ještě nikdy neviděl kiprovou minci, ať už větší nebo menší, aby na ní bylo jméno kiprového podnikatele: je prý tam vidět jen obecné, erbovní obrázky. Zase jsme tedy u jiného konce, u morálního nedostatku století 16. a 17. Některé z lidových písnových produktů stol. 17., sociálně a hospodářsky tak postiženého, vyšly ještě dokonce v r. 1885 jako novotisk s názvem Kipper und Wipper. Ještě v 2. pol. 17. stol. dochází k těžké krizi finanční, k inflaci drobné mince, jako důsledek těžkých hospodářsko-politických otřesů kiprové doby a třicetileté války.⁶⁾

Podobnou dobou byla i válka sedmiletá, kdy Bedřich II. dovolil ziskuchtivou ražbu židovského překupníka Efraima. Ten razil ze stejného váhového množství stříbra místo 14 tolarů až 45 kusů tolarových mincí.

⁴⁾ Srv. Ed. Fiala, Münzen und Medaillen der Welfischen Lande, 1904—19. Na českém území byly nalezeny ve větším množství tyto brunšvické průpovědní grošíky v r. 1895 na Podhůře u Chrudimě. Srv. J. Smolík, Nález mincí v Podhůře, Pam. arch. 1897, str. 453.

⁵⁾ Srv. A. Loehr, Geldkrisen, Num. Zeitschrift 1924; F. Friedensburg, Die Münze in der Kulturgeschichte, 1909, 1923, zvl. 7. kap.

⁶⁾ Em. Nohejlová-Prátová, Košický poklad. Nález zlatých mincí 15.—17. století v Košicích r. 1935. Praha 1948. Sborník Nár. musea v Praze, sv. III-A, str. 21 a n. Tam uvedena i další bohatá literatura numismatická.

Lidový vtíp to tehdy glosoval velmi jízlivě: *Von aussen schön, von innen schlim, von aussen Friedrich, von innen Ephraim.*⁷⁾

V roce 1732 se objevila latinská báseň na devalvaci krejcarů *Lamentatio prohibitorum cruciferorum ad initium quadragesimae.*⁸⁾

Jiným takovým rokem bylo datum 1811,⁹⁾ tragické pro většinu obyvatelstva habsburského území. Nedivme se proto, že lidové mínění reagovalo na události kolem státního finančního úpadku, a to především formou zpravodajské kramářské písně. „Nová píseň o nynějších časích“ velmi výrazně charakterizuje svízelnou problematiku rakouského finančního úpadku. Nadbytek papírových peněz (bankocetlí)¹⁰⁾ vedl pochopitelně k tomu, že si jich málokdo vážil.¹¹⁾ Dojde však k obratu, který široce ve všech důsledcích vykládá zmíněná kramářská píseň:¹²⁾

Každý jen sobě stěžuje, / že je peněz málo, / a to skrze změnu šajnu, / v šajnech nám nastalo.

Tak, kdo jindy na tisíce / a na sta jest míval, / velkým pánem a boháčem / vždycky se nazýval.

Nyní má sotva padesát / zlatých pohromadě, / moudře se nad tím rozmejšlí, / co má koupit za ně.

Prvé mnohý v bankocetlích / dluhů si nadělal, / vždycky jeden od druhého / jen sta si dlužoval.

Nyní, když má v šajnech platit, / krčí ramenama, / jak pak má kapitál platit? / když kontribuci nemá.

Prvé všecko jiné bylo, / každý jináč platil, / třeba najednou pět zlatých / muzikantům hodil.

A nyní se každý krčí, / šlárá a šacuje, / po troníku, po krejcaru / z kapsy vytahuje.

Prvé mnohý dvacet mázů / v hospodě jest pival, / pak, kdo jen o něj zavadil, / různici tropival.

Nyní si dá holbu nalejt, / sedne si do kouta, / praví, to jest na mě málo, / smutně na ni kouká.

Prvé mnohý až do rána / v hospodě jest býval, / tu přistoupil k muzikantům, / tlouk na stůl a zpíval.

I v tom proklatém karbanu / všecko se změnilo, / prvé třeba dvacet zlatých / v labetě jest bylo.

Nyní sotva o dva groše / labetu mívají, / tu se jeden na druhého / přesmutně dívají.

Jindy, když ke kartám sednul, / po pětce tam házel, / sázel jeden přes druhého, / lípal jako blázen.

7) A. Luschin, Die Münze als historisches Denkmal sowie ihre Bedeutung im Rechts- und Wirtschaftsleben. Lipsko 1906.

8) Srv. Zápisky J. Jeníka z Bratřic, Č. Zibrť, Zápisky Jana Jeníka z Bratřic v Bibliotheca Musea Král. Českého. ČCM 1897, str. 305.

9) Na patent z r. 1811 reagoval svými zápisky Jan Jeník z Bratřic.

10) Papírových peněz si všimá Ant. Dolenský, Bankocetle a šajny v současných skládáních lidových. Český lid XVIII., str. 125.

11) Také v soupisu kramářských písní K. V. Adámka, Světské písně jarmareční a poutní. Národopisný věstník čs. XXIV., str. 247, je Nová píseň aneb loučení s bankocetlemi (č. 89), z níž cituji první sloku: *Jak jest těžké žvobyti, / může mně každý věřiti, / nyní na tom světě- / jak si lidé nařikali, / když patent číst slyšeli, / na ty bankocetle, / že mají být zavrženy, / a ve Vídni spáleny, / tak o tom lidé mluvějí, / a v patentě psáno stojí, / a v pravdě jináč nejni.*

12) Smetana - Václavěk, České písně kramářské (1937), str. 171, sloka 2.—14.

Nakonec prosba skladatele této poměrně nenáročné písničky:

*Budiž Bůh z toho pochválen, / že se zas dočkáme / tím starých stříbrných časů, / za které žádáme.*¹³⁾

Jinou písní, která si všimá těžké finanční krise, je „Pravdivá píseň o bláznivé módě tohoto památného světa“.¹⁴⁾ Jsou to morální výtopky všem vrstvám a ironický i satirický útok na přehnanosti a výstrelky módní. Je to však typická píseň pro dobu předbřeznovou, devotně pochlebující a se sklánějící před vrchností a před bohatstvím:

Přestaňte té darebnosti, / zanechte módy vrchnosti, / nebo móda jim patří, / páni mají na to kasy.

Moralisující autor copařské doby přišel k názoru, že lidé se vypínají módou nad vrchnost, protože mají mnoho peněz. A hned z toho vykládá, proč muselo dojít k nešťastné finanční krizi r. 1811, a vysvětluje, že se muselo nutně zakročit, aby se znovu navrátil správný řád, který pánovi dával, co jeho bylo, a lidu nechával jen to, co zbylo. Srovnajme si tuto myšlenku na přímé citaci několika slok této písně:

Celý svět je zhejralý, / nad vše vrchnostenské staví, / každý má moc bujnosti, / že měli peněz dosti.

Slavný císař pán František / hledal v tom světě prostředek, / by mohl pejchu zkrotit, / musel dát šajny shodit.

Odpusťte císaři pánu, / že dělá v světě proměnu, / kdyby všechno tak nechal, / kdopak by s lidem obstál.

To jsou příčina Hanáci, / byli velký furíaci, / mnozí měli za tři sta / pláště své dozajista.

Nastalo jim nové dání, / každý měsíc bez přestání, / furie jim přestala, / kapsa se jim ztenčila.

Ze šajny paskvile dáli, / střechy s nima zakrýt chtěli, / teď nemají na boty, / mnohý chodějí bosí.

Ale i tak cítíme z těch veršů, že veršovec nebyl přízniv prostému lidu, jehož se dotýkaly vždycky nejvíce kterékoliv finanční reformy. Tato kramářská píseň patří zřejmě ke kategorii písní, které měly politicky zapůsobit moralisační notou na nespokojené poddané a uměle znovu přivodit klid. Dá se předpokládat, že byla složena na příkaz nebo doporučení vládních zástupců, jak to známo i z jiných aktuálních politických písní, šířených také v té době kramářskou cestou.¹⁵⁾

Rok 1848 se svými revolučními projevy byl postižen také peněžní krizí, totiž nedostatkem drobných kovových peněz, jež lid thesuroval v obavě před příchodem nové finanční katastrofy, jakou znal již z r. 1811.¹⁶⁾ Nedůvěra k vládě mezi lidem byla šířena zase politickými dobovými metodami — letáky a písněmi. Této cesty užíval i náš Havlíček, aby se do-

13) Kovové mince se thesurovaly nebo se prodávaly s ažiovým ziskem. Nebyl jen veliký nedostatek kovových peněz, ale také i dražota zboží, jak svědčí soudobí kronikáři, na př. Vavák, který vysvětluje dražotu z r. 1808 (Škopcovy vyd. V., str. 69), nebo chrudimský kronikář (Č. Florián, Čas. pro děj. venkova IX., str. 236).

14) M. Novotný, Špalíček písní jarmarečních, 1940, str. 243 a n.

15) Josef Petřtyl, Politické a historické záběry ze zpravodajských kramářských písní. Český lid II., 1947, str. 131 a n.

16) J. Nožička, Hospodářský a měnový vývoj našich zemí, 1946, uvádí na str. 192 a n. Prohlášení brněnského spolku pro zvelebení politické vzdělanosti k finanční situaci v r. 1848, v němž se propaguje vládní finanční politika, bojuje o důvěru lidu a proti thesauraci kovových peněz. J. Petřtyl, Nouzové poukázky v r. 1848—49. Český lid III., str. 245 a n.

stal k lidu, aby bojoval za jeho sociální a politické uvědomění.¹⁷⁾ Taková travestie Otčenáše, namířená na papírové peníze, zbavené důvěry, a na Metternichovu politiku, je jistě dobrou charakteristikou doby:

Otče náš Metternichu, jenž si ve Vídni, zneusvět se jméno tvé, nepříjď k nám žádný z vladaření tvého, staň se vůle poddaných, jakož i v Uhřích, tak i ve Štýrsku, v Rakousích, v Čechách, na Moravě a v Slezsku, dejž nám většího chleba, nejen dnes, ale i budoucně vždycky a odpusť nám naše láni a přezdívaní, jakož i my odpouštíme tobě novou půjčku, a neuvod' nás v pokušení, ale zbav nás tvými miliony ode všeho zlého, amen.

Zdravas, papírová mince, šalebná jsi nadevšecko, běh peněz buď s tebou, nebo proklínána jsi mezi penězi a proklínán ten, jenž tebe vynalezl.

Pokrytý papírový peněz, pros za nás, ubohé poddané, nyní i v hodinu trápení našeho přivážením hovězího dobytka po železné dráze, amen.

Jiná varianta tohoto tisku:

Otče náš Metrnichu, jenž jsi ve Vídni, zneuctěno budiž jméno tvé; přijď k nám brzy řízení jiné; staniž se vůle poddaných v Čechách, na Moravě a v Slezsku; dej nám větší chléb; odpusť naše hanění a kletbu, jakož i my odpouštíme ten nový na nás uvalený zemský dluh; neuved' nás v pokušení, ale zbav nás zlatem a stříbrem od všeho zlého. Amen.

Zdrávy buďte, banknoty, vy jste plny podvodu; vaše vnější cena jest s vámi; vy jste zlořečeny mezi penězi a zlořečený jest ten, který vás vynalezl. Podvodlivé banknoty, proste za nás ubohé poddané nyní i v hodinu našich prázdných pytlíčků skrze železnou dráhu. Amen.

K tomu patří ještě Vyznání z r. 1848:

Nevěřím více v Meternicha, málomocného otčima řiši, ani na Sedlnického, jeho jediného nezdařeného syna, jenž nedošel žádného ducha, narozen sice, ne však z panny, on také trpěl při sběhu lidu nemalou ouhonomu, jenž jedl a pil a dobře spal, až konečně shůry dolů padl. I vstalť jest zase a chtěl se usaditi na svou stolicí. Věkkrát ale nepříjde, ale seděti bude na pravici svého Meternicha v Kamčátkách. Od něho naučí se dříti bohaté i chudé.

Věřím také, že papírové peníze nestojí za nic.

Věřím, že jich konečně přece zbaveni budem.

Věřím v obcování lichvářů a lakomců, sklesnutí zlého systému, v láci chleba a masa a někdy blaženější časy. Staň se.¹⁸⁾

Je zajímavé, jak často užívala lidová tradice parodických a travestických method a stupňovala je v jejich účinnosti tím, že podložila persifláž známým textem modlitby, litanie a pod. Známe tyto případy z jiných tisků kramářských, na př. z variantů Litanie o přehrozném utrpení ječmene a pod.

I kominické přání k Novému roku 1849, tištěné v Čáslavi, vtipně si zaveršovalo a poprálo všem, aby se konečně dočkali radostných časů: „*Desetníky přijdou ven / z žalářů na bílý den . . .*“¹⁹⁾

Lidové veršíky neznámého skladatele světské kramářské písně mají také hospodářsko-peněžní jádro v „Písni památce štvrtček, aneb smutném naříkání o stříberné dvacetníky z r. 1849:

¹⁷⁾ Srv. J. Petřtyl, Rok 1848 v lidové tradici, Český lid III., str. 56 a n.

¹⁸⁾ Citováno podle Letáků z roku 1848, jež vydal Mil. Novotný (1948), str. 22. Jedna varianta otištěna u J. Václavkové, Písně roku 1848 (1948), str. 18. Srv. něm. text v cit. Nožičkové práci, str. 192.

¹⁹⁾ Srv. J. Petřtyl, Novoroční kominické přání před sto lety a jejich reakce na události roku 1848. Český lid III., str. 250.

Ach já smutný, zarmoucený, / co si počít mám, / rád bych se trochu občerstvil, / krejcaru nemám, / groše jsem dal šenkýři, / až k smrti mne to mrzí, / a té (!) bílé dvacetníčky není k spatření.²⁰⁾

Také vlastní zpravodajská kramářská píseň si všimla těchto peněžních poměrů a komentovala je svým způsobem. Bylo to ovšem vzácné, protože se tento námět, hodně statický a laiku celkem málo srozumitelný, odchýlil od obchodních zájmů kramářských tisků. A tak čteme jen místy záznamy, glosující rok 1848 v jeho průvodních peněžních změnách. Na příklad „Píseň Maďarů na světlo vydaná pro vytrávení žaludku některým.“ Vytištěná v Uherské Skalici,²¹⁾ je vlastně politickou propagační agitkou, srovnávající maďarské bohatství s českými peněžními poměry v r. 1848 až 1849. Zajímavé jsou právě sloky 8.—10., kde je zmínka o nedostatku kovových peněz, hlavně stříbrných, které se ihned stáhly a thesauruly při prvních známkách finanční nejistoty a krise. Vláda tehdy nebyla dosti prozíravá a jistá ve svých zákrocích proti obecnému panikařství.

Ne tak jako v Čechách je, / samej papír jen vidět je, / stříbro se tam zmizelo / a v papírky proměnilo.

Bohatá je česká zem dosti, / bylo by v ní stříbra dosti, / kdyby nebylo zlodějů, / mnohem více než havířů.

Kam se stříbro poděje, / která zem se na něj směje, / Metrník a jiní páni, / ti si ho pobrali sami.

Podobným způsobem mluví o nenáviděné politice Metternichově píseň „České stříbro a česká nouze“: *Horo, Horo Kutnohorská, chaso horní stříbrobranská, mladí starí s kladivami dobejvaj tam drahé rudy. — Ve dne v noci pracujete, stříbro, zlato dobydete, dobydete, dobejváte, sami z toho nic nemáte. — Stříbro z Čech nám vyvázejí, papíry nám přivázejí, hrozná nouze v penězích je, stříbra dosti se dobyde. — Bujari jonáci horní ustlali si hrobec dolní, spadli dolů mezi skálu, rozdrtili mladou hlavu. — Havířů se zasypalo, mnoho se jich porouchalo, z horlivosti by pro vlast vydobyli stříbra dosti. — My ubozí havířové! Potkali nás smutní dnové, naše horní práce pilnost nese papíru jen hojnosti. — Kam to stříbro se poděje, která zem se na něj směje, Metrník a jiní páni ti si ho pobrali sami. — Bohatá je naše vlasti, bylo by v ní stříbra dosti, kdyby nebylo prubířů mnohem víc než havířů.²²⁾*

*

Ještě později se objevovaly různé lidové komentáře k vývoji finančních poměrů a k jejich změnám. Tak jako byly komentovány dobovou písní obtíže, vzniklé zavedením decimálního systému měr, vah, tak také i nová korunová měna našla svého ironisátora a glosátora, který vtipně nebo i méně vtipně posuzoval novou finanční vymoženost. Podotýkám, že všechny písně podobného rázu — třeba z konce 19. století — vyrůstají většinou z jednoho základu: z kramářské lidové písně, většinou posuzující současné dění a často nadbytečně kritisující a moralisující. Z tradiční „nové písně“ první poloviny 19. století se zrodily docela organicky šlágr a kuplet z přelomu 19. a 20. věku.

Já mám kapsu novou, pro měď korunovou; staré nejsou zvyklé na zlato a nikle, na tu měnu novou.

²⁰⁾ K. V. Adámek, l. c., XXIV., str. 34, č. 8.

²¹⁾ Otištěna u B. Václavka, l. c., str. 200.

²²⁾ M. Soulková, České stříbro a česká nouze. Píseň z r. 1848. Český lid XVIII., 275.

Teď je nová měna pro nás vyráběna; papírové zlatky stěhují se zpátky — zlatka opuštěná.

Jako zlatka i tak opustil nás čtyrák; za čtyrákem tak půl a dvoušesták nezřime vícekrát.

Stříbro, nikl a měď obtíží kapsu teď; kapsu utrhne ti — v nohavici sletí! Novou přišít si hled!

Budiž velebena tato zlatá měna; mohouť naše máti dcerám slibovati dvojnásobná věna.

Která měla tisíc, má teď o jeden víc! Korun sic, ne zlatek, žena však nazpátek vrátit nedá se víc.

Když mám kapsu novou, ožením se s vdovou; vřovu namluvím si, kapsu naplním si měnou korunovou.

Starý rváči, pohleď, na facce stouplu teď; deset korun platí, dřívě musils dáti zlatek jenom pět.

Bylo pro korunu válek bez rozumu; teď jsme, lidé zlatí, samí potentáti, mámeť svou korunu.

Ze mne by se stal velký při svatbě potentát, kdybych s mojí Katy věnem od pantáty v moc korunu dostal.

Kdo máš kapsu novou, žeň se jen s takovou, která je bez dětí a kapsu nacpe ti měnou korunovou. Atď.

Na konec k této části svého přehledu ještě malou zmínku. Lidový vtíp si brousil zuby zvláště na nouzových papírových penězích po první světové válce, hlavně německých a rakouských. Jejich textové glosy a komentáře jsou velmi vtipnou ilustrací, jak se prostý člověk díval na historické události a s nimi spojoval inflaci papírových bezcenných poukázek. Nebudeme se však zabývatí prozatím tímto úsekem, byť byl sebe lákavější.

Mince a lidová píseň.²³⁾

Lidová píseň ráda užila pojmů vzatých ze široké oblasti běžných platidel. Není však stejný pohled na jejich funkci, jak vklouzla do písňové podoby. Také je nestejně užito jejich hodnoty, a to buď k hodnoticímú přirovnání nebo ke komickému srovnání, z něhož vyplývá nakonec vtíp. Jindy šlo o pouhé veršování a rýmování, které potřebovalo na př. k slovu koš zvukově shodné šovíčko groš, nebo o bolestnou komiku, která kritisovala sociální a hospodářskou situaci českého lidu.

Některé písně prozrazují dobu, z níž vyrostly. Všimají si na příklad údobí šajnu a poklesu finanční hotovosti. A tím vlastně podávají i svůj rodný list, časové určení svého vzniku. Z Chrudimska známe text písně „Ach, já smutný, zarmoucený...“.²⁴⁾

Ach, já smutný, zarmoucený, / co si počít mám? / Rád bych se trošku občerstvil, / krejcaru nemám: / groše jsem dal šenkýři, / co mě to k smrti mrzí, / a ty bílé dvacítničky / není k spatření.

Kam, vy milé dvacítničky, / kam jste se poděly, / když vy jste mně v mejch kapsičkách / řinčovaly? / Teď jsou samy krejcarý, / což mě to k smrti mrzí, / a ty milé dvacítničky / nejsou k dostání.

²³⁾ Při této části jsem použil s větší rukopisné studie Sociální a hospodářské poměry českého zemědělece v lidové tradici, vypracované pro Čs. akademii zemědělskou v Praze.

²⁴⁾ Srv. Chrudimsko a Nasavrcko III., str. 344; píseň z Dřevoše.

Udělal jsem licitaci, / že všechno prodám, / že si pár těch dvacítničků / taky uschovám; / všechno jsem dal lacino, / ach, jak mě to zmýlilo, / zatím bylo se čtvrtkama všechno placeno.

Jiná píseň, dialogická, debatuje o lásce v peněžních pojmech:²⁵⁾

Přeškoda, má milá, / že těch šajnu není: / přes tebe, má milá, / přes tebe tu není.

Na šajny ty se ptáš, / budu-li je mít: / a mne se nezeptáš, / budu-li tě chtít!

Ty sobě snad myslíš, / že jsi ty jurista: / já bych tě nechtěla, / kdybys měl čtyry sta.

Čtyry sta dukátů — / já dvacet troníků: / přec bych tě nechtěla, / fortelný chasníku!

Z Chrudimska je známa varianta této písně:²⁶⁾

Přeškoda, Andulko, / že těch šajnu není — / přes tebe, má milá, / v celým světě není!

Na šajny se mne ptáš, / budu-li je mít, / na to se však neptáš, / budu-li tě chtít...

Podobnou myšlenku zachycuje jiná píseň z téže doby:²⁷⁾

Shora lán, zdola lán / a pod lány cesta: / nechci já panenku, / která nemá tři sta!

Kdybych já, Pepičku, / tři sta šajnu měla, / musel bys ty se ptát, / jestli bych tě chtěla.

Sociální vliv finančních krizí a nedostatek peněžních prostředků zní i z lidové písně, jinak dosti veselé; připomíná nám však tak trochu ironickou chlubivost z Podkoního a žaka:²⁸⁾

Jaký to trápení, / kalhoty plátěný, / kapsy roztrhaný, / šajnu není; / dyby šajnu bylo, / to by mě těšilo, / to by bylo pro mě / vyražení.

Že já šajnu nemám, / přece se dobře mám; / každýj den k jídlu vždy / brambory mám; k snídání vařený, / v poledne pečený, / a večer s mundurem / připravený.

J. Horák uvádí ve svém souboru další variantu téhož písňového motivu.²⁹⁾

Že já šajnu nemám, / za to se dobře mám, / motylko stríleny / korotvě mám: / k snídání vařeny, / k vobědu pečeny, / k večeri s vomáčko zadržely.

I když sociální průměr českého lidu nebyl příznivý v minulém století, kdy se tvořila největší část našich lidových písní, přece vidíme, jak tvůrci písní i veršiků rádi užívali oslnivých nominálů — tolarů, dukátů atd. Je to pochopitelné, protože lidový naivní básník chtěl dodat svou písní lidu kousíček touženého snu o sociálním a hospodářském zajištění. Písnička Tolary z Chrudimska³⁰⁾ rozhazuje toлары bohaté nevěsty právě tak jako mohovité sloky moravské písně:³¹⁾

²⁵⁾ K. J. E r b e n, Prostonárodní písně a říkadla. Praha 1939, 2. vyd., č. 474, píseň z Hradecka.

²⁶⁾ Chrud. a Nas. III., str. 318.

²⁷⁾ Chrud. a Nas. III., str. 322—3.

²⁸⁾ J. H o r á k, Humor, vtíp a satira v české lidové písni, 1947, č. 91. Slavia II., 1., str. 71, č. 105.

²⁹⁾ H o r á k, č. 76; Český lid VIII., str. 346.

³⁰⁾ Chrud. a Nas. III., str. 254, píseň z Libáně.

³¹⁾ Srv. K. P l i c k a, Fr. V o l f, K. S v o l i n s k ý, Český rok v pohádkách, písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách. Jaro. 1944, str. 51, 54.

Naša paní dceru má / taková, jak je sama. / Má na hlavě čepeček / a na krku šáteček. / Má na krku goraly, / mezi níma tolary. / Má fěr-tušek z brukátu, / plno kapcu dukátů. / Má pančošky s kvítkama, / ráda tančí s chlapcama. / Má střevíčky klapky klap, / a já za nó taky tak.

Nemá má mamička takových dukátů, / co by mňa strojila do hedbáv-ných šatů.

Zase tu — jako vůbec v lidové poesii — hodně platil rým a rytmus, jak nám ukazují dvě písně:

Já jsem chlapík jurista, / mé kalhoty za tři sta, / pověsím je na hře-bík, / nestojejí za trojník; / a kočárek za dvě stě, / že pojedu k ne-věstě.³²⁾

Joska Koska rákoska, / koupil koně za tři sta / a kočárek za dvě stě, / že pojedou k nevěstě.³³⁾

K tomuto rýmování připočítávám i veršik „Kantorovy boty za půldruhé kopy...“³⁴⁾ Může to být snad vzácný případ počítání mincí na kopy, mohl by to snad být i pozůstatek z doby, kdy se ještě opožděně počítalo v 18. století na kopy, jak známe z purkrechtů a j. záznamů, ale zdá se, že i tu rozhodoval hlavně rým, aby celá veršovaná soustava vyzněla vhodně.

*

Sociální tíže doby předbřeznové se zachytila bolestným drápkem ironie a satiry v tenkém pletivu lidových písní.

Sbírka Český rok uvádí českou lidovou píseň: *Všichni lidi povídají, / že my nic nemáme, / a my máme čtyři groše / zavrtaný v trámě.* K ní se váže doslovná obměna moravská, obohacená a osvěžená pouze odchylkami nářečí: *Všeci lidé povídají, / že my nic nemáme, / a my máme čtyry gro-še / zavrtaný v trámě...³⁵⁾*

Sociálně hospodářskou bídu, plynoucí z nedostatku finančních prostředků, jaký se objevoval právě ve finančních krizích v první polovině minu-lého století, vyjádřila dvojice písní, jedné české a druhé moravské, které svou ironickou notou zpracovávají společnou podstatnou myšlenku. Byl to ironický boj vtipu s nouzí a s bídou.

Neboj se, má milá, neboj se nouze, / však já mám peníze schovaný v strouze; / schovaný v strouze, přikrytý drnem, / neboj se, má milá, však nezahynem.

Neboj se, má milá, neboj se hladu, / však já mám tolary schovaný v sadu; / tolary v sadu, pro ty si zajdu, / počkej jen, má milá, až je tam najdu.³⁶⁾

Já mám peněz dost: / u veverky dvě měřky, / u lišky dva míšky, / u zajíce dva tisíce, / já mám peněz na sta, na tisíce, / a můžu je měřit na měřici, / jen pan císař má od nich klíče.³⁷⁾

Další písnička z Táborska znovu komentuje dobový sociální a hospo-dářský útisk českého lidu a užívá k tomu ojedinělého a krásného básnic-kého přirovnání s penězi:

Najal jsem si roli / na tom panským poli, / dal jsem si ji zvorat / židovými voli.

32) Horák, č. 644, Český lid V., str. 455.

33) Horák, č. 22, Sborník Hořice, str. 132, č. 9.

34) Horák, č. 646, Holas II., str. 190, č. 343; píseň ze Střebcska u Příbramě.

35) Z netištěné sbírky moravských písní a říkadél Fr. Bartoše, Český lid XX., 52.

36) Český rok, str. 80; píseň z Táborska.

37) Český rok, str. 81; moravská.

Zasil jsem ji, zasil / krejčary, sedmáky, / vyrostly mi na ní / kop-řivy, bodláky.³⁸⁾

Sociální kontrast v poměrech na venkově se objevuje také v písňových skladbách dalších. Samozřejmě se tento sociální antagonismus projevoval v peněžních přirovnáních mezi vysokým a nízkým nominálem. V jeho pro-tikladu spočívá u ražené mince často i lidový vtip, jestliže se tento pe-něžní poznatek zaostří na nějaký životní zjev. Tak zklamaný muž žer-tem i pravdou prodává svou ženu Barču:³⁹⁾ *Co mi na ní kdo podá, / za to mu ji hodím, / dá-li jeden šestáček, / dva krejčary slevím.*

Dívky se pyšní svou cenou: Šest mládenců za půl jabka, / dvanáct za celé, / švarné dívča za sto zlatých dosti laciné.⁴⁰⁾

Vtip postihoval tímto nominálovým příměrem i poměr mezi mladými lidmi, kteří se rádi škádlili, jak jsme už z minulé ukázky viděli.

Červená modrá arcista, / jedna panenka za tři sta. / Zelené bílé bedrník, / aj sto mládenců za troník.⁴¹⁾

Na Berounsku se zpívalo:

Kdo to praví, ten je blázen, / že jsou žensky tak drahý: / na rynku jich prodávají / čtyry za dva krejčary; / jeden mužskej za tisíce — / ještě není k dostání!

Kdo to praví, ten je blázen, / že jsou mužsky tak drahý: / dvanáct mužskejch za půl jabka, / čtyrydvacet za celý; / jedna holka za tisíce — / ještě není k dostání!⁴²⁾

Z Budějovicka známe podobný výsměšek domácím dívkám, které chtějí hnát mládenci po okolních trzích na prodej; jen prý nepůjdou do Budějovic, protože je tam veliké mýto a panny nestojí za to:

Když se nás budou ptát, / po čem jedna: / čtyry za vídeňskej, / de-set za dva; / dá-li nám kdo za ně / slepou grešl, / může si je sebrat / třeba všecky!⁴³⁾

Také od Valašských Klobouků známe podobnou:

Na Vsetíně jarmak bude, / jedna dívka za groš bude. / Trenčín, Trnava, / růža voňavá, / za groš bude.⁴⁴⁾

Také zklamání z nešťastného citového poměru se zase dovede přiléhavě zachytit přirovnávacím poklesem za nejmenší běžný nominál:

Bylo lásky, bylo / plný vůz formanský, / a včil není ani za vídeňský. Bylo lásky, bylo / formanský voziček, / a včil ani není za trojníček.⁴⁵⁾

Dívka hrdá na svou přirozenou krásu pochopitelně se brání, že by rodiče kupovali umělá líčidla; dovede ji také sebevědomě odhadnout vy-sokými nominály a vtipným příměrem: *Nemá můj tatíček / za toli to-larů, / aby mne kupoval / do mých líček barvu.⁴⁶⁾* Nebo: *Nemají tatýček za tolej sedmaček, / co by kupovali barvu do mých líček. / Nemají ma-myčka za tolej tolarů, / co by kupovali do mých líček barvu.⁴⁷⁾*

38) Český rok, str. 70.

39) Horák, č. 427, Slavia II., 4, str. 236—7, č. 326.

40) Horák, č. 117, Bartoš, 1889, str. 322, č. 543; z Javorníka.

41) Horák, č. 118, Bartoš 1889, str. 240, č. 388; z Lišně.

42) Horák, č. 116, Erben, str. 249, č. 601; z Berounska.

43) Horák, č. 119, Erben, str. 240—41, 560.

44) Horák, č. 120, Slavia II., 4, str. 212—213.

45) Horák, č. 347, Bartoš, str. 737—8, č. 1395; z Hutiska. K tomu uvádí Ho-rák, č. 348 variantu od Rožnova; srv. Slavia I., 4, str. 141—2, č. 154.

46) Český rok, str. 340; moravská.

Málokdy bylo na českém venkově dosti peněz v době primoniální, aby v 18. století kryly potřebu. To jen v písničce se hází žejdlíky dukátů. Dívka z Hradecka slibuje cikánce, že jí něco dá za to, když jí přičaruje milého. Cikánka jí na to odpovídá: *Žejdlík dukátů nebo dvě, / však ti to milej zase dá...⁴⁸⁾*

Jindy zase stála v popředí v lidové poesii nepatrná hodnota mince. Na ni a na její malou kupní hodnotu navazoval neznámý lidový autor celými veršiky, chvílku štiplavými, chvílku stěžovavými, z nichž vidíme, jak bolestně se dotýkala soudobá nuzota českého zemědělského venkova i městského proletariátu a jak je tížila peněžní nejistota a stálé výkyvy hodnoty. Nepatrné mince byly vždycky běžnější, přece se jich našlo více v poloprázdných míškách venkovského proletariátu. Takový chudák rozpráví ironicky se svým synkem v dialogické písni:

Kam půjdeš, Jiříku? / Do hospody, tatíku!

Máš peníze, Jiříku? / Ani grešli, tatíku!

Zůstaň doma, Jiříku! / Pojďte taky, tatíku.⁴⁹⁾

Bolestné furiantství, napodobující selské zvyky, zaznívá z jiné písně: *Přijde do hospody, má groš peněz, / myslí, že naň hledí celičká ves. / Za krejcar, hospodský, vína nalej / a za druhý krejcar, muziku, hrej! / Za třetí si koupí marcipánu, / při tom si namlouvá Mariánu.⁵⁰⁾*

Téže metody, přirovnající a hodnotící peněžním nominálem, užila i píseň z Tábořska: *Za krejcar drštiček / a za dva masa, / aby se najedla / ta naše chasa.⁵¹⁾* Na Berounsku zpívali: *O naší veselce / psi se porvali, / že jsou po maličku / kosti dostali; / muzikanti / pěkný peníze: / dohromady / čtyři halíře.⁵²⁾* Výsměch, jak nůž, řezající hlava nehlava, ves proti vsi, stejně ironicky vypráví: *Pod Křečci, nad Křečci / chtěla kobyla: / pojďte sem, Křečáci, / bude poprava. / Za krejcar osrdí, / za trojník masa, / aby se najedla / ta křečská chasa.⁵³⁾*

Jak půvabně zní starý lidový mincovní název, užije-li se ho v lidové písni, říkále nebo v koledě:

Já ho, holky, neprodám / ani za dva český; / bude z něho na masopust / maškarací hezký.⁵⁴⁾

Běží liška k háji, / hoňte si ji, páni. / Já ji honit nebudu, / zameškal bych koledu. / Koleda je hezká, / stojí za dva česká.⁵⁵⁾

Malému dítěti se ťuká na patu bosé nožky a říká se: *Kovej, kovej, kovářičku, / okovej mně mou nožičku, / okovej ji hezky, / dám ti za to tři český, s případnou variantou: dám ti za to groš, groš, groš, budeš jich mít plný koš, koš, koš.⁵⁶⁾*

*

Velmi běžné užití mincí v české lidové poesii je v dětských koledách, říkadlech, hrách, rozpočítávadlech a pod. Peníze však nemají v těchto

47) Horák, č. 201, Bartoš str. 75—6, č. 95; z N. Lhotek.

48) Horák, č. 198, Erben str. 408, č. 134.

49) Horák, č. 148, Erben str. 377, č. 107; z Prácheňska.

50) Horák č. 161, Český lid XX., str. 52.

51) Horák č. 86, Erben str. 428, č. 255; z Tábořska.

52) Horák č. 405, Erben str. 345, č. 168; z Budějovicka.

53) Horák č. 660.

54) Horák č. 222, Slavia II., 4, str. 210—2, č. 269. Oblíbená dobová kram. píseň o nepodařeném milovníku, často přetiskovaná jako veselá píseň pro obojí pohlaví.

55) Český lid XI., 146.

56) Chrud. a Nas. III., str. 351.

druzích lidového veršování svůj sociální význam, vyjma koled. Dítě rozpoznávalo jen nejasně rozdíly mezi mincovními hodnotami, šlo mu zřejmě hlavně o neujasněný pojem ceny, líbil se mu lesk a zvuk kovového penízku. Proto také neznáme z dětské lidové poesie nějakou říkanku o papírových platidlech a pod. Peněz bylo na venkově málo, u dětí vůbec ne; a proto jsou tím vzácnější příležitosti, kdy bylo možno se o nich zmínit a dožadovat se jich pro jejich platební hodnotu. A to bylo jen několikrát do roka, především o koledách, o pomlázce, o pouti, o jarmarce a pod. Východočeská vánoční koleda zpívá:

Narodil se nám synáček, posílá mne k vám, / byste mi koledu dali, však já mu ji dám. / Chlebiček nechce bráti, nakrmila ho máti. / tolárek nebo dukátek máte poslati.⁵⁷⁾

V Trhové Kamenici koledníci připojovali k obvyklé koledě vánoční zistný dodatek: *Loňský rok byl velmi šťastný, / dostal jsem šestáček krásný, / letos budou dva, když mi je Bůh dá. / Ach, to bych já byl rád.⁵⁸⁾*

... vy strýčku, vytáhněte si / z kapsy grešličku / a dejte ji koledničku, / on vám za ni poděkuje srdečně...⁵⁹⁾

„... a já malý koledníček, přišel jsem k vám pro troníček..“, to je v nekonečném počtu lidových koled; a jako milá přípověď zaznívalo také ze staré koledy zmrzlým koledníkům: *Vstaň, dceruško, jdi na hůru, / dej dítkám koledu, / dcera vstala, nemeškala, šla na hůru, / dala dítkám koledu, po jednom tolaru.⁶⁰⁾*

Na „smrtnou neděli“ se zpívala další píseň, která končila prosaickým čtyřverším: *Zatoč se, koši, / dej nám po groši, / zatoč se, mišku, / dej nám po troníčku, na tu zelenou mišku.⁶¹⁾* Je to zřejmě rýmování funkční bez vztahu k obsahu, jen aby se hodně dostalo a pantáta se tak upozornil na svou povinnost ke koledníkům, jimž jistě už panímáma dala něco od masa i z toho, „co se šoupá po lopatě do pece“.

Mládež sama není nikdy v lidové poesii lakomá a neskrblí peněžními přísliby. Svědčí to o tom, že nezná sociálně hospodářskou úlohu platidel, když se při otloukání pištaliček slibuje proutku: *... dám ti krejcar na tabáček... nebo ti dám krejcar na pivíčko a pětáček na tabáček.⁶²⁾* Jindy zase: *Hoř, ohníčku, hoř, / Pánbu ti dá groš.⁶³⁾* V tomto případě — jako v dětské poesii vůbec — převažuje hodnota rýmů, zvuková a rytmická nad obsahovou složkou dětské užití poesie.

I hry se odvolávají na platidla; na příklad hra na dukát.⁶⁴⁾ Zvolený prodavač jde v družině dětí od jednoho k druhému a každému zvláště říká: *Dám ti dukát, kup si něco, a neříkej černý, bílý, ano, ne!* Po rozdání se táže každého: *Co sis za ten dukát koupil? Modrý šátek atd. Dárce dukátu říká, aby druhého svedl, že černý nebo bílý, a chce, aby řekl buď ano nebo ne. Podřekne-li se tázaný, dá zástavu.*

A ukázkou z dětských říkadél: *Cingili, cingili, do krámu! / Za krejcar šafránu. / Co ještě? / Za krejcar pepře, / zabili jsme vepře.⁶⁵⁾*

57) Chrud. a Nas. III., str. 449.

58) Chrud. a Nas. III., str. 389.

59) Chrud. a Nas. III., str. 393.

60) Chrud. a Nas. III., str. 391; z Vrbatova Kostelce.

61) Chrud. a Nas. III., str. 392.

62) Chrud. a Nas. III., str. 116.

63) Český lid XXII., 32.

64) Chrud. a Nas. III., str. 359.

65) Chrud. a Nas. III., str. 377.

Velmi charakteristické pro tento druh lidové užitkové poesie jsou ochranné, výstražné a slibující nápisy na předešlé knihy: *Kdo tu knihu ukradne, tomu ruka upadne, a kdo ji zas vrátí, dostane tři dukáty od našeho pantátý.*⁶⁶⁾

Mince v pohádkách.

Velmi vděčné by bylo sledovat peníz a jeho sociální funkci v lidových pohádkách. Srovnávacího materiálu pohádkového je hodně a badatelsky i přístupného.⁶⁷⁾ Omezíme se však jenom na stručný přehled v několika odstavcích.

Velmi často je peníz v těchto lidových vyprávěních dějovým podnětem a podmínkou zápletky, z něho roste jak srážka, tak jím dospívá vyprávěcí linie i k závěrečné katastrofě. Tille v studii Pohádkové prameny probírá také shody mezi českým textem pohádky J. Malého a německou versí jedné maďarské pohádky: *Poslední haléř — Das Märchen vom Pfenning*. Mladíku nezbyvá z dědictví nic než jediný haléř; jde tedy do světa a potká šedovlasého žebráka. Pomyslí si: *Vezmi si i ten haléř!* Dá mu svůj poslední peníz. Stařeček se mu však odmění za jeho dobrotu srdce tím, že mu dá kouzlo proměňovat se ve zvířata. A tím je právě navázána v obou verzích pohádková vyprávěcí linie o různých jeho dobrodružstvích, jež nakonec vedou k sňatku mladíka s královskou dcerou. Peníz v této pohádce značí dějové movens, na němž pak závisí celý další děj. V některých našich pohádkách ovšem je zase vidět nedostatek peněz mezi lidem a hloupého Honzu z českých lidových pohádek vypráví maminka tím, co má, uzlíkem buchet. A tak buchty zastupují peněžitě dědictví německých a jiných variant, aby bylo navázáno na vyprávěcí počátek.

Pohádkový peníz bývá nadán obyčejně kouzelnou mocí. Mnozí bohatství, rodí další peníze, zpevňuje — podle lidového pojetí — širší a zajištěnější sociálně hospodářskou základnu. Ruská pohádka o kouzelné číši, která po vypití je vždycky plna dukátů, nebo o chlapci, který snědl srdce čarovného ptáčka se zlatými vajíčky a měl vždycky po spánku pod hlavou dukát, naše pohádka *Beránku, otřes se*. . . , symbolisace lidského přání po zajištění dobrého živobytí, to všechno vlastně vyplývá z lidské touhy po majetku, která se docela realisticky vplížila i do zdánlivě ideální soustavy a stavby pohádkového myšlení.

A ještě jednu ukázkou z lidového bohatství lidových pohádkových námětů, ukázkou, v níž zase vyniká lidový smysl pro spravedlnost a kde se — podle touhy zuboženého venkovského lidu minulých století — mluví o odměně raději ve vysokých nominálech. Je to pohádka o tom, jak byl Kristus se sv. Petrem u chudé ženy, která od nich za vodnatou polévku dostane tolik dukátů, kolik je na polévce ok. Lakomá sousedka pak dostane za tutéž službu jenom jeden dukát, protože polévku přemastila, až se oka slila v jedno.

⁶⁶⁾ Chrud. a Nas. III., str. 377.

⁶⁷⁾ Srv. materiál shromážděný v pohádkoslovné kritické práci V. Tilleho, *České pohádky do r. 1848 (1904)*, nebo jeho *Pohádkové prameny (Národopisný věst. čs. XXI., 1928, 16 a n.)*, *Soupis českých pohádek (Rozpravy České akademie 1929—37)*, *Ze srovnávacích studií o našich pohádkách (Český lid XIII., 1904)*. Dále studie J. Polívky, *Pohádkoslovné studie (Národopis. věstník československý X., 2, 1904)*, *Úvodní a závěrečné formule slovanských pohádek (t. XX., XXI.)*, *Slovanské pohádky (1932)* a pod.

Peníz v lidových zvycích, v lidové víře a pověrách.

Mince svou funkcí směnného prostředku, jenž byl stanoven a zajištěn panovnickou mocí, působila velice na lidové mínění středověkého i novověkého člověka. A teprve vlastně v jeho myšlenkovém životě se platidlo, t. j. speciálně ražená mince, zmnožila svými novými funkcemi, stala se obecným kulturním majetkem, složkou i prostředkem dalších, třebaš pověrečných úkonů.

Tak se stal peníz důležitým rozhodčím ve sporných otázkách. Nemíním tím snad známou hru „hlava — orel, panna — lev“, která měla své rodové předchůdce ve hrách římských chlapců „aut capita aut navim“, kde se užívalo asu, na jehož jedné straně byla hlava Janusova a na druhé lodní příď. Jde tu o celou řadu jiných lidových zvyklostí, kde peníz věštil a ukazoval sociální budoucnost některého člena rodiny, obyčejně nově narozeného. Jindy byl zase symbolem přání po sociálně hospodářském zajištění, jakýmsi pozhánáním, či jinak symbolisuje určitý úkon a lidskou touhu.

Na Slovensku dávají na příklad dětem do vody penízky, aby byly pilné,⁶⁸⁾ na Pardubicku do koupele stříbrný peníz, aby byly bohaté. Ve Slezsku při křtu říkala babka za oltářem, když strkala dítěti peníze a chléb v uzlíčku: „Přijímej dar malý, svoje drž a na „čijo“ nečichni!“⁶⁹⁾ Na Poličsku dávají rodiče dětem po křtu „vinkovní peníze“ za hlavičku, aby brzy mluvilo.⁷⁰⁾ Tentýž zvyk známe ze Slezska.⁷¹⁾ Některé matky odstavující dítě zavěšují mu na krk peníze jako důkaz, že prodalo mateřský prs.⁷²⁾ Na Slovácku dávají do první koupele žito, aby dítě dobře hospodařilo, peníz stříbrný, aby se ho držely peníze, a šípkovou růží, aby bylo červené a krásné.⁷³⁾ Na Valašsku zase do koupele dávají stříbrný peníz proto, aby bylo šťastné.⁷⁴⁾

Je to jistě zajímavý materiál, který by sám zaslužil srovnávací studie lidopisné, psychologické a sociologické. Zvláštním druhem těchto zvyklostí je věštba z několika předmětů, jež se položí před dítě. Podle toho, čeho se dotkne, se usuzuje, jaký bude jeho příští osud či jaká bude jeho povaha. Po první koupeli na Horácku se ukáže nemluvněti panna a peníze. Jestliže pohne rukou k panně, bude z něho dobrý hospodář nebo žena, sáhne-li po penízi, bude lakomé.⁷⁵⁾ Je zajímavé, že peníz málokdy znamená v tomto případě něco charakterově příznivého. Je to jaksi negativní kritický postoj k penězům. Friedensburg uvádí dokonce hrubou variantu této zvyklosti, zaměřenou politicky a dobově na poměry v Rakousko-Uhersku, na boje mezi Čechy a Němci. Podle jeho verze se dítěti u nás ukazují housle, zlaťák a kartáč. Sáhne-li po houslích, bude muzikantem, vezme-li si kartáč, stane se čeledínem, a uchopí-li zlaťák, bude z něho zloděj.⁷⁶⁾

Peníz doprovázel člověka celý život, který mohl zlepšit, lidská přání a zájmy splnit. Proto tolik přání, aby měl člověk hodně peněz, a s tím spojených různých zvyklostí, až pověr. Aby se peníze lidí držely, má si na první minci, kterou vydělá, plivnout, případně si ji přibít hřebíkem

⁶⁸⁾ J. Csaplovics, *Gemälde von Ungarn, 1829*.

⁶⁹⁾ J. Vyhlídal, *Ze života slezských dětí. Český lid VI., str. 32*.

⁷⁰⁾ N. M., *Pověry v Poličsku. Jitřenka, Polička 1894*.

⁷¹⁾ J. Vyhlídal, *Český lid VI., str. 32*.

⁷²⁾ Fr. Bartoš, *Český lid I., str. 15 a n.*

⁷³⁾ L. Niederle, *Obyčeje v životě rodinném, Národopis lidu čs., str. 666*.

⁷⁴⁾ Fr. Bartoš, *Lid a národ. I. a II. Velké Meziříčí 1885*.

⁷⁵⁾ J. Dufek, *Naše Horácko jindy a nyní. Velké Meziříčí 1893*.

⁷⁶⁾ L. c. *Viz pozn. č. 1, str. 27*.

na práh. Plivání na nově přijatý peníz bylo známo již Římanům. Jindy se zase klepe při úplňkové noci na plnou kapsu peněz. V německém lidopise je znám t. zv. Heckpfennig, t. j. krejcar v tobolce, který měl přitahovat další. Nemusila to být platná mince ani vůbec nějaký peníz; někdy k tomu stačila tessera či medailka.⁷⁷⁾ Na Chrudimsku se dávají při štědrovečerním jídle peníze na stůl, aby jich bylo dosti příštího roku.

Peníz byl vždycky symbolem bohatství, hojnosti. V této funkci ho vidíme i v zajímavé pověře, známé z první poloviny minulého století. Když se kráva po otelení prvně dojí, dá se krejcar do dížky, na něj se kráva vydojí, pak se mléko sleje a ten krejcar se obětuje na světlo v kostele, aby krávu nikdo nemohl očarovat a nezkažil dojení.⁷⁸⁾ Odedávna se házely mezi lid mince při korunovacích, všechny kroniky a záznamy písmáků o tom vyprávějí jako o symbolu bohatství a pozhnání; takový peníz přinášel štěstí.

Peníz měl v právních středověkých poměrech mimořádnou váhu, ať už šlo o platební úkon, nebo aspoň o jeho symbolisaci. Jako symbolu ho bylo užíváno i v jiné funkci — jako obětiny. Takové peníze byly vkládány do základů kostelů a větších budov, podle výkladů srovnávacího národopisu zřejmě jako náhrady lidských obětí, běžných kdysi k tomuto účelu. Můžeme to sledovat velmi dobře na vykopávkách v našich kostelích. Uvedu typický případ nálezového výběru, který se objevil v r. 1858 při úpravě a přestavbě budov, postavených na místě bývalého dominikánského kláštera v Chrudimi.⁷⁹⁾ Ten byl vypálen a zbořen v době husitské; v polovině minulého věku tam byl budován soud s věznicí. V r. 1858 tu bylo nalezeno mnoho památek na staveništi a ve zbořených domcích. Mezi jiným tam nalezeno i značné množství mincí; je zajímavé sledovat časové rozvrstvení těchto nálezů podle zpráv M. Lüssnera. V jednom domku byl nalezen hrnek drobných stříbrných peněz Leopolda I., Josefa I., Karla VI. a Marie Terezie; mezi nimi byly i ražby eggenberské. Dále vykládal Lüssner o dalších nálezech na tomto místě: „Pamětihodno bylo velké množství mincí, jež se v nejrozličnějších hloubkách větším dílem porůznu vyskytaly. Bylo jistě do 150 kusů mincí zlatých, stříbrných a měděných nalezeno, ježto náležejí do nejrozličnějších časův a zemí. Nejvíce bylo ovšem českých mincí, mnohé také ale rakouské, tyrolské, štyrské, uherské, polské, slezské, solnohradské, gorické, papežské, montfortské, öttingenské, potom městské mince rezenské, magdeburské, gdanské, hildesheimské, kostnické a j. Nejstarší byl český knížecí peníz, jenž jméno nedalo se na něm více čísti.“ Pak tam byl ještě neznámý brakteát, parvua Václava II., Jana Lucemburského, dukát Karla Rakouského z r. 1573, řada norimberských jetonů, padělaných francouzských mincí Ludvíka XV.“

A konečně peníz doprovodil člověka v lidových zvyklostech až do hrobu. Mrtvým se kladl — podle staré pověry a zvyklosti — peníz na jazyk nebo se k mrtvole přikládá váček s mincemi.⁸⁰⁾ Na moravském Záhoří dávají mrtvému hospodáři do rakve větší peníz na znamení odkupu hospodářství, přebírá-li je syn po otci. Místy dávají mu peníz i proto,

⁷⁷⁾ F. Friedensburg, Münze in der Kulturgeschichte, str. 228—30. Schöttle, Archiv f. Kulturgesch. XI., str. 320—62; Monatsblatt d. Num. Ges. IX., str. 184, 231.

⁷⁸⁾ Český lid XXIV., str. 335; ze sbírky lidového písmáka z Kostelce n. Vlt. Jana Kašpara z let 1835—40.

⁷⁹⁾ M. Lüssner, Zpráva o starožitných věcech během roku 1858 v městě Chrudimi a v okolí vykopaných. Památky archeol. 1859, str. 232. — J. Petřtyl, Nálezy mincí na Chrudimsku. NČsl. XIX., 1950, str. 126.

⁸⁰⁾ L. Niederle, Smrt a pohřeb. Národopis lidu čsl., str. 692.

aby mohl platit převoz v podsvětí. Dnešní numismatické práci tento starobylý zvyk usnadňuje datování.⁸¹⁾

*

V Legendě zlaté Jakuba de Voragine (Legenda aurea) čteme: Imagines sunt quasi libri laicorum. A tak tomu bylo i s mincemi. Jejich právní hodnota, spojená s náboženskou symbolikou, musela vést k tomu, že středověký člověk posuzoval i vnější hodnoty mince, že se k nim prostoduše obracel, protože věřil v jejich nadpřirozenou moc. Došlo pak nutně u mince k přesunu funkcí. F. Friedensburg⁸²⁾ ukazuje jasně, že středověká mince užívala mnoho symbolů, které posvěcovaly minci, ač to bylo dílo ďáblovo. Je jisté, že v tom hodně spolupůsobila církev sama, která svou bohatě rozvitou symboliku včlenila i do funkční náplně platidla a dodala mu tak ještě pečeť posvěcení, kterého vyžadovalo středověké myšlení skoro pro každý úkon běžného života. A tak se k mincovní hodnotě připojovala další funkční složka, plynoucí z formálních prvků mincí, které konečně působily i na jiné soudobé potřeby, na př. na pečeť.⁸³⁾

Ze všech formálních znaků sledoval nejspíše středověký člověk mincovní obraz. Je zajímavé, že se na mincích přímo objevuje i rys polopověrečné mentality tehdejších lidí. Už na antických mincích jsou tak zvané apotropejské obrazy. Jsou to předměty nebo ozdoby, které odvádějí neštěstí a zahánějí demony, většinou zase obrazy zrůd (Gorgona, divoká zvířata a pod.). Podle všeho i oko mělo být takovým obrazem, ochranou proti zlému pohledu. K takovým ražbám patřil snad denár Vladislava I. (1107 až 1125), kde je zobrazena obludná hlava satanova s dlouhým nosem, rohy a kohoutím hřebenem; dokonce opis SATANAVS v různých obměnách potvrzuje charakter obrazu.⁸⁴⁾ Tento motiv se dá spíše vykládat ze středověké psychologie a apotropejské funkcionality (Luschin) než jako symbolické zpodobení osobních sporů Vladislava I. a Oty II. v r. 1110.

Málokdo z prostých lidí uměl ve středověku číst; a přece se na mincích objevovaly nápisy označující mincovního pána či mincovnu. Bohatá symbolika písmen, značek to mnohému středověkému člověku nejasných, neznámých a ve své nejasnosti proto také tajemných a úcty hodných, vedla z vážné obsahové náplně k docela všední lidové pověře. Symbolické α — ω, A a O, původně znamenající božství a nekonečnost života⁸⁵⁾, se vy-

⁸¹⁾ Srv. na př. R. Turek, České denáry jako datovací pomůcka archeologická. Numismat. listy III., str. 20 a n.; České hradištní nálezy datované mincemi, Slavia Antiqua 1948. V. Davídek-G. Skalský, Nález mince a datování mariánského kostelíka na Budči. Num. listy III., str. 48 a j.

Viz i další literaturu o minci ve zvyklostech i v pověře: G. Schöttle, Münze und Geld im Aberglauben, Arch. f. Kulturgesch. XI., 1914. — S. B. Kahane, Die Münze im Dienste der Liebe u. der Ehe, 1914 — Bächtold, Gebräuche bei Verlobung u. Hochzeit, 1914. — G. Niemer, Das Geld. Ein Beitrag zur Volkskunde. Wort u. Brauch. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens III., 1930—31, str. 590 a n. — J. Ter Gouw, De munt in de volkstal. Tijdschrift voor munt — en penningkunde; Amsterdam 1903—9 a j.

⁸²⁾ F. Friedensburg, Die Symbolik der Mittelaltermünzen, I.—II., 1913, 1922.

⁸³⁾ G. Skalský, České mince a pečeti 11. a 12. stol. Sborník Nár. musea v Praze 1938, str. 1 a n.

⁸⁴⁾ Srv. Ed. Fiala, České denáry, tab. XV., č. 2 a A. Luschin, Numismat. Zeitschrift XIX., 1887, str. 196 a n. I. L. Červinka, Denáry úředních knížat moravských. Čas. vlast. spol. mus. v Olomouci 1897.

⁸⁵⁾ V této platnosti zůstalo až dodnes; viz fráze „od a až do zet“ nebo „alfa a omega všeho“ a j.

skýtalo v různých variantách v celé galerii mincí byzantských, středověkých ražbách cizích i našich a poznenáhlu pokleslo v lidovou pověřčnou funkci.

Kouzelnými mohly být nápisy na mincích jen tehdy, jestliže se obracely k osobám svatým, jejichž působnost byla nějak zastoupena účinně v oblasti víry nebo pověry středověkého člověka. K přesunu funkce nápisu či opisu mince mohlo dojít hlavně tím — a to dokonce ještě v novověku — že mince a její text povýšil na kouzelnou hodnotu sám jejich negramotný majitel; přísuzoval totiž všemu neznámému a tajemnému zázračnou a čarovnou moc.⁸⁶⁾ Chápeme i v tomto oboru oprávněnost pracovního zaměření obrozených pracovníků, kteří si dávali v čelo své činnosti bolzanovské heslo: Nevědomost a hlad jsou příčinou všeho zla. Proto také bojovali proti pověře zvyšováním vzdělání a poznáním hospodářsko-politické skutečnosti.⁸⁷⁾

Nedivme se proto, že platidlo, v oné době především kovový peníz, dostalo novou funkci. Ze směnného prostředku se přesunem funkce v lidové mentalitě stává prostředek uvolňující nejen finanční, sociálně hospodářské potíže, nedostatky rázu materiálního, ale stal se ochráncem, lékem, prostředkem, přinášejícím duchovní ochranu, léčícím neduhy a nemoci. Většina amuletů byla zhotovena ve formě mince, už také proto, že tato forma byla nejúčinnější k nošení na krku. Nebo se dokonce některé mince stávaly přímo amulety, mincemi ochrannými. Jistě měla na př. kremnická mincovna a celá řada jiných ražebních podniků evropských dobrý a stálý zisk jen z toho, že razily peníze svatojirské, na jejichž jedné straně je svatý Jiří bojující s drakem (opis S: GEORGIVS. EQUI-TVM. PATRONVS), na druhé pak loď vrtkavého a nepatrného lidstva za bouře vášní, hříchů a zla (opis IN TEMPESTATE SECVRITAS). Byly raženy ve zlatě, stříbře a mědi a z minulého století je známe i mosazné. Lidové lékařství jich rádo užívalo. Na př. uvádí J. Čižmář, že takový peníz byl zázračným amuletem proti všem ranám.⁸⁸⁾ Sem patří také mansfeldské tolary se sv. Jiřím a s heslem Bei Gott ist Rat und Tat, morové tolary jáchymovské a celá spousta kruhových amuletů, medailek a svátostek.⁸⁹⁾ Zvláště byly ceněny mince s vyobrazením kříže,⁹⁰⁾ posvátného

⁸⁶⁾ V. Katz, Symbolika písmen na nejstarších denárech českých. Věstník Num. spol. čl., III, Friedensburg, l. c., 1946, č. 7.

⁸⁷⁾ J. Petřtyl, Mravní výchova českého zemědělce a její historický vývoj v liter. 1. pol. 19. stol. Věstník České akademie zemědělské XX. — Týž, Duchovní meliorace českého venkova na přelomu 18. a 19. stol. v kulturně historických záběrech. t. XX. 1946, č. 8—9, str. 442 a n.

⁸⁸⁾ J. Čižmář, Lidové lékařství v Československu. Brno, 1946. — J. V. Kull, St. Georg auf Münzen u. Medaillen, 1911. — L. Huszár, Szent György érmek. Georgsmünzen. Budapešť 1940.

⁸⁹⁾ B. Přibíl, Úvod do studia náboženské medaile, NČČsl. II., 1926. — Týž, Soupis československých svátostek, katolických medailí a jetonů, t. VII., XIII.—XIV. — E. Schnippel, Benediktenpfennige, Blätter f. Münzfr., 1927, 27. K jáchymovským morovým tolarům viz literaturu: V. Katz, Die Erzgebirgische Prägemedaille des XVI. Jahrhunderts, Praha 1922. — Týž, Poznámky o rudohorských rytciích želez 16. století. NČČsl. X., 1934, 74 a n., kde je i uvedena další literatura.

⁹⁰⁾ Zvláštní letmé zmínky zasluhují na př. serie křížů na prvních českých denárech přemyslovských, jejich zajímavá výzdoba v rozích mezi rameny, doplnění písmeny a jejich symbolikou, často dodnes těžko vysvětlitelnou. Všechno to svědčí o úžasné oblibě a životnosti tohoto symbolu. Srv.: G. Skalský, Denár knížete Václava Svatého a počátky českého mincovnictví, Praha 1929; Ed. Fiala, České denáry, 1895; Täu-

znamení, které se objevuje na mincích už od počátku 4. stol. a je zastoupeno po celý středověk i novověk.

Lidová tradice si také vážila mincí nějakým způsobem posvěcených. Na příklad staroanglická pověra přísuzovala zvláštní moc mincím, jichž se dotkla ruka panovníkova. Podle Schrötterovy zmínky se v Anglii tato pověra zachovala až do 18. stol. v t. zv. touch piece.⁹¹⁾

Lidové lékařství proto také rádo využívalo čarovné moci mincí, jejichž majetnictví nadělalo tolik dobra i zla, dovedlo stavět i bořit, zkrášlit život nebo ho třebaš zničit. Uvedme několik příkladů ze studie J. Čižmáře. Nemoc se může s ochuravělého přenést kamkoliv za určitých symbolických úkonů; na př. zimnicí stížený ztratí v polích nebo na rozcestí krejcar a pod. Tyto staré léčebné prostředky vhodně navazovaly na sympatickou léčbu Aureola Filipa Theofrasta Bombasta Paracelsa (v 16. stol.), která vykládala, že každá část těla podléhá vlivu určité planety, a proto také zmíněných částí lidského těla. A tak se stalo, že na př. zlato bylo ceněno jako arcanum proti srdečním chorobám, jelikož srdce a zlato jsou v přímém vztahu k slunci. Lid si ovšem zahalil tuto léčbu do všelijakých příkras ještě pověřčivěji zabarvených. A často se v ní vyskytuje peníz. Na př. od žloutenky si pomůže, kdo se podívá na dukát, ponořený ve vodě.⁹²⁾ Jindy zase se vypráví, že kdo si dává do úst hřeben nebo měděný peníz, dostane kurděje.⁹³⁾ K uzdravení od ohnipy (opuchliny) je dobře uvázat na krk dítěti vyptaný krejcar, navlečený na červenou šňůrku. Takový krejcar se vymění od žebráka. Už z těchto několika příkladů vidíme, jak hluboko zasáhl peníz svou pověřčnou i zvyklostní funkcí do lidové tradice.

*

Člověk vždycky toužil po bohatství, protože jenom ono mu mohlo dát — podle představ doby patrimoniální — spokojený, sociálně hospodářsky zajištěný život. Poddaný století 17. až 19. si představoval, že jenom peníze mu mohou zaručit měkké pohodlíčko a plný stůl místo tvrdé práce a suché skývy chleba. Byla to představa, kterou známe z naší lidové tradice, z písní, pohádek, pověstí jako charakteristickou představou panského života, o němž se muselo našemu poddanému lidu jenom zdát. Měl jsem příležitost již sledovat,⁹⁴⁾ jak si formulovala lidová tradice numismatický nále, co v něm viděla a jakými průvodními zjevy své fantasie a svého přání doplňovala suchou nálezkovou skutečnost. Mysticismus, pramenící z pobarokní doby, stavěl u mince k její hodnotě hmotné ještě hodnotu kultovní. A tak i nálezy pokladů dostaly nadpřirozený rámeček, zaplněný různými dekorativními složkami, jež pak nakonec stejně jenom zatemňovaly jádro celé věci. A jak se zdá, peníz už dávno ve své kultovní složce přijal něco, co v evropské lidové tradici bylo. Prostonárodní etymologie si srovnala slovo mamón se slovem mámiti a vyvodila

bert, Christogram u. Kreuz, Jahrbuch d. Num. Ver. Dresden 1921—8; O. Voetter, Erste christliche Zeichen auf römischen Münzen, 1893; J. M. Friesenegger v Münch. Mitt. 1897—8, 115.

⁹¹⁾ Srv. i Villiers-Pachinger, Amulette u. Talismane, 1927.

⁹²⁾ Pittre Giuseppe, Medicina popolare siciliana, Torino—Palermo, 1896.

⁹³⁾ J. V. Houška, Pověry národní v Čechách, ČCM 1853, str. 466.

⁹⁴⁾ Nálezové okolnosti numismatických pokladů v lidové tradici. Num. listy IV., str. 23.

z toho mnoho zajímavého.⁹⁵⁾ Přece však hledat poklady, toužit po penězích zůstalo i nadále věčným motivem práce a snahy mnoha lidí.

K materiálu, který jsem snesl v citovaném článku v Numismatických listech, dodávám něco dalších zajímavostí. Někdy se totiž skutečný poklad, peníze uložené do země, opředly složitou pověstí, která není — kupodivu — ani příliš stará. Sem patří pověst o pokladu ve statku č. 14 v Oucmanicích, zapsaná Fr. Pavlíčkem v kronice obce Oucmanic.⁹⁶⁾ Jde tam o skutečný poklad, který byl uložen dědečkem majitele usedlosti prý někde „mezi dvěma věčnými pařezy“. A ze skutečného jádra vyprávění vyrostla pověst, která slibuje poklad pouze tomu hospodáři, který bude mít kovaný bič a postroj a v pašijovém týdnu vyoře poklad. Dokonce se tato pověst potvrdila tím, že se přišlo v r. 1918 ve starém sklepe náhodou na sto stříbrných mincí. Ale ještě další nálezy slibuje lidová tradice.

A tak se dostáváme k pověrečnému zaklínání a dobývání skrytých pokladů. Lid věřil totiž, že duše člověka, který poklad ukryl a zakopal, je tak dlouho odsouzena trápit se v očistci, pokud by nebyl objeven a vrácen svému sociálnímu úkolu. Je tedy vidět, že lid pokládal peníze, uložené v zemi, podvědomě za peníze ztracené z oběhu, odňaté svému úkolu a ničící proto úroveň sociálně hospodářskou všeho obyvatelstva.⁹⁷⁾ Z národopisných studií Zíbrtových, hlavně z jeho Hledání vody, kovů a pokladů čarovným proutkem, 1922, vidíme, jakým bůdištěm pověr se prodíral lid, jen aby dosáhl bohatství a lepšího sociálního i hospodářského zajištění, jež mu mohl dodat podle lidového přesvědčení pouze peníz. A patří skutečně k tragické situaci českého lidu, že se nemohl dostat k penězům v době od 17. do 19. stol. jinak, než cestou náhodnou nebo nadpřirozenou, to je tedy nejspíše nálezem pokladu. Peníz ve svém sociálním významu byl v tomto případě záchrancem, dodavatelem potřebného materiálu k stavbě lepšího postavení. Práce tehdy v době patrimoniálního velkostatku nezaručovala, že uspokojí pracovníka finančně natolik, aby mu zbyl volný peníz, kterým by mohl zlepšit své sociální postavení. A bylo to jistě vadou celého patrimoniálního systému, že všechno jednání zaměřil jenom k tomu, aby velkostatek produkoval; pro tento sátek pracovali poddaní jako inventář živý, úvazky pracovní, naturální a peněžní byly zaměřeny jen k potřebám velkostatku. Víme dobře, že na některých panstvích bylo lze se vykoupit z roboty jen tehdy, jestliže velkostatek nemohl spotřebovat všechnu pracovní sílu. Z těchto hospodářsko-sociálních důvodů vyplývalo i to, že se celkem snadno došlo v r. 1781 k zrušení nevolnictví, kdežto k zrušení robotních úvazků mohlo dojít teprve skoro o 70 let později, v době, kdy se rušilo patrimoniální zřízení. Hospodářské a sociální složky se vždycky doplňovaly a i podmiňovaly v minulých stoletích život lidu a jeho úroveň. Tento poznatek vedl k zmatenému a pošetilému hledání pokladů, jaké se objevovalo ještě v polovině minulého století.

Je velmi mnoho materiálu v lidové pověrcivosti a při zvyklostech, jichž se užívalo při vyvolávání a zaklínání pokladů. Bylo by jistě zajímavé sledovat a stopovat geneticky i funkčně, jak se rodily tyto zvyklosti a z jakých sociálních prazákladů vyrostly a kdy a jak se obalovaly de-

⁹⁵⁾ Srv. Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Praha, 1889. Srv. zvláště pozn. na str. 218.

⁹⁶⁾ Pověstí o pokladech na Vysokomýtsku. Český lid XXIV., str. 238.

⁹⁷⁾ Srv. Zíbrtovy stati: Zaklínací pokladů, Nár. listy 1916, č. 303, 306; Jak zaklínal r. 1717 Erhard duchy, hlídače pokladů, Český lid XXVI., str. 224.

korem pověrečným a spoustou těch všech nadpřirozených ozdob, jež poznenáhlu zahalovaly pověrečným oparem vlastní a jistě prvotní funkci — dostat se k sociálně lepší úrovni pomocí nalezených peněz. Někde je opravdu překvapující, jak pracovala lidová fantazie a jak zatemňovala a zbytečně navlékala zaklínací obřad do slavnostního a hrůzného kouzla. Na př. nám ukazuje V. Houdek⁹⁸⁾ názorně nakreslenými amulety, symboly celé hierarchie duchů, kteří vládnou podle lidové tradice pokladům, značkami hodin, příznivých k objevům pokladů, jak složitě a ozdobně a přitom tak primitivně a zatemněně uvažoval naivní člověk, toužící po lepším a po úniku z tíživých svízelů nízké životní úrovně své doby a z hospodářské nemohoucnosti. Je dále také zajímavé, že lid požadoval i při vši své prapodivné směsi pobožnosti a pověrečnosti, aby u každého zaklínání byl nějaký svatý. A tak jsou knížky zaklínání, zvané Tafrielky, Křišťůvky (sv. Křištof), Gabrieľky, Korunky (sv. Korona), Ambetky, Generky (sv. Ambeta a sv. Genera), Theodoroky, Zachariášky, Anaelky (duch Anael) a jiné.

Je však i při tom jisté, že společnou charakteristikou všech těchto zaklínáčských pokusů o dobytí pokladu je úpadek morálního citění a myšlení. Dobyvatel pokladů toužili dostat se k pokladu bez práce, jen pomocí citovaných duchů a pověrečných obřadů a dokonce, jak všude podobné knížky ujišťují, bez poškození těla i ducha hledajícího. Nedivme se pak, že se tento způsob hledání pokladů objevoval hlavně ve století, které si vybralo z barokní extaticčnosti a mystičnosti jen pověrečné prvky a z barokní pózy bolesti a tragiky pouze pomařeně, dekorativní pověrečné fráze a formy. Víme také, že se na příklad v Chrudimi při hledání pokladu v polovině minulého století hledači tak znesvářili mezi sebou, že došlo až k soudu. Nepřátelo tedy zřejmě, co uváděl Zíbrt podle starého rukopisu jako požadavky správné cesty k hledání pokladů: 1. Musí ten člověk čistý býti ode všech hříchů. 2. Má ten člověk na svůj oumysl dáti čisti ke cti a chvále nejsvětější Trojice pět mší svatých; kdyby však tu mohovitost neměl, aby zaplatit mohl, ať vyslyší pětkrát se zkroušeností a pobožností takové mše. 3. Musí míti svícenou svíci voskovou. 4. Musí ten duch být přivolán v sobotu, neděli, pondělí, outerý vždy mezi 11. a 12. hodinou ve světnici nebo pod širým nebem a vždy před novým měsícem tři dny, a ujišťují, že žádnému nic zlého se nestane, jen když nebude bojácný, a to míti bude, jak stojí to zde. 5. Musí stát neb klečat vždy proti východu slunce. 6. Kdyžby někdo poklad míti chtěl, o kterém ví, tak polož tu knihu na to místo, třikrát hoď do plně hrsti hlíny na tož a nechej to vše 24 hodiny ležeti, potom vem ji ven, nechej tři mše svaté na tvůj oumysl čisti; pakli bys ale tu mohovitost neměl, čím zaplatit, tak buď přítomen 3 svatých mší, citiruj předepsanou hodinu, tak budeš mít ten poklad na vrchu; anebo kde ho budeš chtít mít, tam ho najdeš. Za kterouž pravdu přísahám na mou důstojnost kněžskou, že jeden každý obdrží, oč žádat bude.⁹⁹⁾

Sociální a hospodářské požadavky rozhodovaly o tom, proč se hledají peníze, a také se tím ani hledači pokladů neskrývají ve svých zaklínacích textech. V jedné modlitbě ke sv. Koroně se praví:¹⁰⁰⁾ ... abyste vy mně

⁹⁸⁾ Valašská zaklínací kniha z r. 1840, Čas. vlasten. spol. mus., Olomouc 1895, str. 156.

⁹⁹⁾ Zíbrt, l. c., Český lid XXVI., str. 226.

¹⁰⁰⁾ J. V. Šimák, Svatá Korona. Národopis. věstník čs. XIX., str. 165.

nyní přinesli ten zprvu oznámený a jmenovaný dar, totiž pět tisíc dukátův, každý po čtyřech zlatých v dobrém zlatě a minci vždy berné, platné, vážné, trvajíc a odcházející a ne zfalšované... Jinde zase: ... a mně sumu jmenovitě 300.000 fl. v pravém a dobrém zlatě a stříbrě bez prodlení, bez kouzlů, falše, oklamání a nám škodné kvapnosti z vody nebo ze země dozajista přineseš, kteréžto peníze ani Bohu ani člověku skrze jejich skrytost užitek nepřinášejí, dokonale v našem království berné jsou...¹⁰¹⁾ Je tedy vidět, že sociální podstatou toho, že se lidé ucházeli i za pomoci všelijakých pověrečných method o ukryté peníze, bylo zjištění, že ony peníze neplnily svou funkci budovat, tvořit a být užitečnou složkou společenského vývoje. Nebo to snad byla jen zástěrka obyčejné lidské ziskuchtivosti?

Od duchů se při zaklínání žádalo, aby přinesli vždycky minci bernou, ne cizí, neproměnitelnou. Peněz musí mít vždy svou sociálně hospodářskou funkci, není pro lidovou tradici hodnotou sběratelskou. V zájmu rychlého vzestupu si lidová tradice přeje pouze zlato. Dukáty jsou žádány ve většině zaklínání, jak uvádí Šimák v cit. práci: ... abys v tom okamžení ze vši tichosti a bez všeho šramotu, též okrášlenej v lidskej podobě, N. N. na vykázaným místě se postavil, a mně podle mé žádosti, na dobrý všudy jsoucí minci 999.000 kusů dukátů, které buďto v moři anebo v zemi skryté jsou, které Bohu ani člověku k užítku nejsou, hned přinesl...

Zlato bylo pro svoji hodnotu vždycky žádaným kovem, jeho malá částka byla v některých stoletích skoro vůbec nepřístupná hospodářskému postavení poddaného člověka. O stříbrě se celkem málo mluví v lidových pohádkách, bylo méně hodnotné. A ještě méně známá je měď v podobě mincí. Jen snad některá z pohádek mluví o měděných, stříbrných a zlatých mincích, které prý jsou skryty v nějakém sklepe, hlídaném třemi psími obludami. Ale to je skoro ojedinelý případ, který pak podkreslovaly pohádky Erbenovy, Němcové ještě psychologicky tím, že si v prvním sklepení nálezce nabral plné kapsy měďáků, jež tam byly, pak je v druhém sklepe vyházel a naplnil si kapsy stříbrnými mincemi, aby je nakonec zase vyhodil a nahradil ze třetí místnosti dukáty. Do této souvislosti patří i pohádka o pokladu, který byl uložen ve třech kádích, a to v jedné měděné peníze, v druhé stříbrné, ve třetí zlaté; poklad je prý uložen v kostelíku Chrtiči. Dokonce prý tento poklad viděli i zedníci, kteří opravovali tento sklepe.¹⁰²⁾

Mince v lidové etymologii a frazeologii.

Zajímavé je frazeologické užití mince v různých přenesených rčeních, příslovích, osobitých frázích, pořekadích, průpovědích, lidových přirovnáních, o nichž psal souhrnně Fr. Kraumann.¹⁰³⁾ Autor vyčerpá pro svoji studii práce Čelakovského,¹⁰⁴⁾ Kotta,¹⁰⁵⁾ Flajšhans,¹⁰⁶⁾ Zaorálka,¹⁰⁷⁾ pro

¹⁰¹⁾ Český lid XXVI., str. 226.

¹⁰²⁾ V. Svoboda, Jan za chrta dán. Český lid XXIX., str. 242.

¹⁰³⁾ Fr. Kraumann, Peníze v českých příslovích, rčeních a hantýrce. Num. listy 1948, str. 55 sl.

¹⁰⁴⁾ F. L. Čelakovský, Mudrosloví národu slovanského v příslovích. 1852, 1893.

¹⁰⁵⁾ F. Š. Kott, Českoněmecký slovník, 1878—1893.

¹⁰⁶⁾ V. Flajšhans, Česká přísloví, 1911.

¹⁰⁷⁾ J. Zaorálek, Lidová rčení, 1947.

výrazy argotické užil materiálu F. Jílka ve stati Argot a slang (Čs. vlastivěda 1934). Jsou to nejen přísloví, ale i celé fráze, v jejichž podstatné výrazové části je užito názvu mince nebo přeneseně jejího významu, funkce či platnosti. Jen něco z toho si doplníme aspoň uvedením literatury. Nemůžeme se však už zabývatí tímto širokým a vábivým polem filologickým, kdy se mince v přeneseném významu, srovnání a novém významovém obratu stává prostředkem k vyjádření určité myšlenky. Nemůžeme se ani pozdržet u výborných lidových příslovích, které sbíral už F. L. Čelakovský, byť by to bylo se stanoviska sociální ethiky sebe lákavější. „Kde stříbrné zvučí, tam mudrci mlčí.“ Ale jsou to partie, které můžeme každému čtenáři doporučit k srovnávacímu studiu slovanských přísloví.

Také se nemůžeme zajímat tolik o sociální prvky, které působí penězi a jejich sociálně hospodářským vlivem na strukturu lidového výrazu a na jeho přirovnání. Veliké množství těchto lidových frází sebral Zaorálek. Ukazují, jak často si lidový výraz vypůjčil pro jasnost a pregnantnost velmi přiléhavé vyjádření ze jména a funkce mincí.

Jenom letmo si také vzpomeňme linguisticky jistě zajímavých výrazů argotických, jež zachycují hodně ze sociální funkce platidla.¹⁰⁸⁾ Zmiňuje se o nich také Fr. Kraumann v uvedené práci.

Zvláštním oborem, a to velmi vděčným, by bylo sledovat také lidovou etymologii, jak si pohrává na příklad se jmény mincí a jak překřtívá platidla podle svého názoru, někdy naivního a dětského, jindy velmi drastického postřehem jedinečně vtipným. Tím se už také zabývala numismatická literatura.¹⁰⁹⁾ Na příklad duhovka dostala své jméno jenom podle lidové ethymologie a lidové tradice, která vyprávěla, že po duze sklouzávají zlaté mince na zemi.¹¹⁰⁾ Základem této lidové pověsti je zřejmý poznatek, že se po velikých deštích, jejichž závěrem bývá duha, odplavuje půda a objevují se poklady nahromaděné v zemi.

Některé názvy přežily mince. Dnes už nikdo z laické veřejnosti ani neví, co to byl groš, ale pořád se říká, že je někdo veliký jako „za groš kudla.“ Představu jasnou, detailní tím ovšem také nedostává, je to pouze básnické přirovnání, jehož podmínkou je základní vědomí, že groš byl penízem v minulém století celkem dosti malým — za málo peněz málo muziky.

¹⁰⁸⁾ K. Juda, Tajná řeč („hantýrka“) zlodějí a šibalů. Český lid XI., str. 139; Č. Zíbrt, Puchmajerův slovník řeči zlodějské z r. 1821. Český lid XI., str. 172.

¹⁰⁹⁾ Fr. Kraumann, l. c.; Em. Leminger, Některé záhadné názvy mincí. Pam. arch. 1886, str. 335; K. Procházková, Kterak zvali předkové naši minci. Čech 1892; J. Janko, Zwei alttschechische Bezeichnungen kleinster Münzen „šart“ u. „šarapatka“. Slav. Rundschau 1938; H. Seemann, Herkunft u. Bedeutung einiger Münznamen. Bl. f. Münzfr. 1938; F. Friedensburg, Die Münze in der Kulturgeschichte; W. Jesse, Münze u. Volk. Deutsches Jahrbuch f. Numismatik 1938; F. Schrötter, Wörterbuch der Münzkunde, Berlin—Lipsko 1930.

¹¹⁰⁾ O této pověře se zmiňoval již B. Balbin (starší liter. viz v NČČsl. X., str. 7). O duhovkách uvádím pouze českou literaturu, a to běžnější: J. Eisner, Mince typu Biatic, nalezené v Bratislavě r. 1923, NČČsl. I., str. 87 n.; t ý ž, Mince t. zv. barbarské na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, t. III., str. 1 n.; J. Skutil, Moravská addenda k Paulsenovi, t. X., str. 7 n.; F. Čach, K mincovní technice bojských duhovek, NČČsl. XVIII.; M. Ráým an, Numismatický příspěvek k dějinám hradiště u Stradonic, Num. listy III., str. 8 a j.

Všechny tyto úseky také trochu zabíhají do našeho pracovního okruhu, ne však tak hluboko jako lidová tradice písňová, pohádková nebo pověrečná. Jsou také zabarveny hodně linguisticky a proto si jich všimneme v další studii. Omezil jsem se prozatím jen na stručnou informativní zmínku, abych doplnil obrázek mince a jejího sociálního poslání, jak na ni pohlížela lidová tradice a jak pozměňovala její funkci.

KAREL CASTELIN:

O CHEBSKÉM MINCOVNICTVÍ V 12. A 13. STOLETÍ

(Tab. č. I. a II.)

Chebským mincovnictvím zabývali se numismatikové posledních sto let přibližně jednou za generaci. Byly mu věnovány větší kapitoly v díle „Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Privatmünzen und Medaillen“ (Miltner-Neumann), které začlo vycházet r. 1852 v Praze, a v díle Ed. Fialy „Beschreibung der Sammlung böhmischer Münzen und Medaillen des Max Donebauer“, Praha 1889; roku 1902 uveřejnil K. Siegl článek „Geschichte der Egerer Münze“ ve Festschrift des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Opět o celou generaci později, roku 1935, vyšly podrobnější popisy nejstarších chebských mincí od H. Gebharta a F. Dworschaka.

Z těchto prací je důležitá hlavně práce Sieglova, podávající po prvé úplný text pěti chebských mincovních privilegií a uveřejňující četné zprávy z městských knih chebského archivu. Siegl však nevěnoval žádnou pozornost popisu mincí, kdežto ostatní výše uvedené práce jsou spíše popisy chebských mincí bez zpracování listinného materiálu. Česká numismatická práce o chebském mincovnictví, pokud vím, dosud nevyšla.

V této studii zabývám se první částí dějin chebského mincovnictví, která končí zhruba v době zavedení mince grošové. Je to období, jemuž byla v poslední době věnována všeobecná pozornost jak domácími, tak i cizími numismatiky. Účelem těchto řádek je vzbudit zájem právě českých numismatiků o chebské mincovnictví, z něhož lze čerpat cenné poznatky nejen pro numismatické, ale i hospodářské a sociální dějiny nejzápadnější části naší vlasti od 12. do 16. století.

I. Začátky říšské mincovny v Chebu.

Kraj na horní Ohři náležel ve 12. a 13. století k říšskému území ve Francích a Nordgavsku, jehož správním a hospodářským střediskem bylo město Norimberk. Odtud spojovala důležitá obchodní silnice přes Sulzbach a Neustadt město Cheb a tím i severní a západní Čechy se středním Německem; druhá neméně významná cesta z Řezna ústila do norimberské silnice před Neustadtem. V Norimberku byla již v 11. a 12. stol. mincovna a to říšská,¹⁾ jež zásobovala svými výrobky rozsáhlé francké území až k tehdejším českým hranicím východně od Chebu. Vliv norimberské mincovny převládá konečně v celé oblasti od Dunaje až k českosaskému Rudohoří.

¹⁾ Mincovna existovala již před rokem 1062, další zmínky jsou z let 1189, 1204, atd.; viz H. Gebhart, MBNG, LIII, 1935, str. 105. První zmínka o mincmistru, „magister monetarum“, v Norimberku je podobně jako v Chebu až ze začátku 13. stol., z roku 1219; E. Scholler, Der Reichsstadt Nürnberg Geld- u. Münzwesen, Norimberk 1916, str. 2 a 24; Gebhart, l. c., str. 105. V německé říši neměla žádná městská obec vlastní právo mincovní před polovinou 13. století; Scholler, l. c., str. 17 a 25.

Ve kterém roce vznikla říšská mincovna v Chebu - někdy v druhé polovině 12. století a pravděpodobně za spolupůsobení norimberské dílny - nelze zatím přesně zjistiti; jisté je, že existovala již mnohem dříve než roku 1235, kdy poprvé čteme její jméno (viz str. 57). Mincování v Chebu je od svého počátku úzce spojeno s mincovnictvím bavorsko-francským. Odtud byl přijat též způsob počítání; neražené stříbro bylo počítáno na marky (hrivny), původně řezenské po 246.1449 g, pak marky norimberské po 237.523 g.²⁾ Ražené mince, denáry, v latinských listinách „denarii“, v německých „pfenninge“ nazývané, byly počítány na talenty po 240 kusech a na dlouhé šilinky („solidi longi“) po 30 kusech, takže talent měl 8 šilinků.³⁾

Chebské mince z 12. a 13. století zachovaly se nám v několika nálezech. Poklady z Borotína (okr. Moravská Třebová na sev. Moravě),⁴⁾ Rakvic (u Břeclavě na jižní Moravě),⁵⁾ a Verušiček (u Karlových Varů)⁶⁾ obsahovaly starší typy (z 12. století), nálezy vondrebské (u Chebu, ale na bavorské půdě) z roku 1893 a 1921⁷⁾ jakož i marburský⁸⁾ seznámily nás s mladšími typy chebských mincí (z 13. století). Nyní již víme, že mincovny v Norimberce a Chebu razily ve 12. a v první polovině 13. stol. feniky, jež měly na líci tytéž anebo téměř tytéž obrazce.⁹⁾ Rozdílly jsou pouze v t. zv. „fabrice“, v kresbě, stylu a ražební technice. Ve starší době bývají chebské feniky menší a tlustší, tvaru čtyřhranného, zatím co norimberské mince jsou větší a okrouhlé, avšak slabšího střížku. Ve 13. století mají zase chebské mince o něco větší a slabší střížky i vyšší relief strany lícní, kdežto norimberské feniky jsou menší a tlustší.

²⁾ Řezenská marka; podle H. Buchenaua, MBNG XLV., 1927, str. 13. Norimberská marka: H. Grote, Münzstudien III., str. 38: 238.569 g; Scholler, l. c., str. 232: 237.523 g, 1 lot: 14.845 g; Buchenau, MBNG XLIII., 1925, str. 103; Kroll, tamtéž, str. 133. Würzburgská marka: Grote, l. c., str. 38: 238.498 g; Scholler (podle Koberlina) str. 127: 238.620 g, 1 lot: 14.91 g. Podle Krolla, l. c., rovnala se würzburgská marka marce norimberské: 237.523 g. Hallská marka: Grote, Schwäb. Münzgeschichte, str. 48: 238.50 g; Scholler, l. c., str. 117: 238.384 g; Buchenau, MBNG XLIV., 1926, str. 3. V Sasku byla používána o něco lehčí marka Erfurtská o 234.— g, kterou nalazáme později ještě v českém Jachymově; R. Ehrenberg, MBNG XII., 1893, str. 85.

³⁾ H. Geyer uvádí (v časopise Der Münzensammler, 8, 1935, str. 65, bohužel bez udání pramenů — pravděpodobně z chebského městského archivu) tyto zmínky o mincích v Chebu, ovšem až z počátku 13. století: r. 1219 talenty; r. 1220 marky, ve waldsaské listině libry; r. 1224 řezenské talenty a marky; mezi 1220 a 1235 řezenské talenty a marky, též šilinky.

⁴⁾ F. Dworschak, Mit. d. Oesterr. Ges. f. Mz. u. Med.-Kunde, XII, 1916, str. 40 a tab. 14; tentýž, Der Geldumlauf u. d. Münzstätten des Mittelalters im sudetendeutschen Siedlungsgebiet, příl. k Münzensammler 8, 1935, str. 17.

⁵⁾ Popis Rakvického nálezu uveřejnili: A. Luschin, WNZ XVIII. 1886, str. 305—330; XIX, 1887, str. 175—224; XX, 1888, str. 47—74; F. Kupido, Zeitschr. f. Numismatik XVI, 1888, str. 33—90; E. Fiala, Č. d., str. 188—191. Chebské feniky č. 2 a 14 z Rakvického nálezu (?) publikoval F. Dworschak v příloze k čas. „Der Münzensammler“, r. 8, 1935, č. 85 (1), tab. II, č. 36 a 37, str. 28. Ostatní popisy nemají žádnou zmínku o chebských ražbách, viz pozn. 14.

⁶⁾ H. Geyer, l. c., str. 63 sl., tab. 6. Viz také „Münzensammler“, 4, 1931, str. 36 kde je zmínka o asi 500 kusech tohoto nálezu, označeného tam jako „nález u Bochova“.

⁷⁾ L. Fikentscher, MBNG XIV., 1895, str. 55 sl.; Geyer, Blätter f. Münzfreunde 60, 1925, str. 372 sl.; též, Münzensammler, l. c.; Ed. Fiala uvádí při popisu sbírky Windischgraetzovy, III., Praha 1903, č. 14261 a 14269—71 ještě nález v Kraslicích (odkrytý na jaře r. 1900), o kterém jsem nemohl zjistiti nic bližšího.

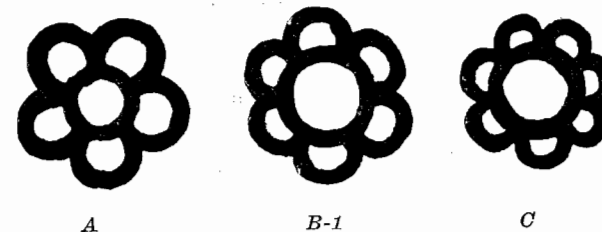
⁸⁾ Buchenau, Blätter f. Mzfr., 59, 1924, str. 83 a tab. 282.

⁹⁾ Gebhart určil podle chebských feniků z nálezů borotínského a verušického dosud neurčené norimberské feniky z nálezů v Reichenbachu a Reichenhallu: MBNG LIII., 1935, str. 113.

Jak norimberské feniky tak i chebské jsou raženy dvěma kolky tak, že na lícním kolku je obraz vyryt hluboko, na rubním mělce. Takovouto ražební technikou byla pak ražena po celé 13. století řada feniků bavorských, rakouských, štyrských, korutanských a i českých, zejména za vlády krále Přemysla II.¹⁰⁾ Na všech těchto oboustranných mincích vystupuje zřetelně jen obraz na hlavní, lícní straně. Obrazy na rubu bývají někdy téměř neznatelné, takže schází většinou i jejich popis.

Jako řezenské a norimberské tak obíhaly i chebské feniky bez ohledu na dobu ražby a na svoje stáří; byly říšskými ražbami, jež mohly pozbyti platnosti pouze smrtí vladaře, z jehož příkazu byly raženy.¹¹⁾ Nálezy mincí v Bavorsku a Francích, zakopané ve 12. a 13. století, obsahují často ražby z období pěti až sedmi desetiletí, tedy z vlády více panovníků; teprve zhoršováním mincí od poloviny 13. století nastaly v tom změny.

Nejstarší feniky říšské mincovny v Chebu (viz tab. č. 1) mají tyto základní kresby na líci:

Při popisu líce uvádím nejdříve obraz ve vnitřním kruhu, pak obrazce v obloučcích (pěti až sedmi) a nakonec značky vně obloučků.

I. emise:

1. Fenik.
L.: Kresba A, orlice vlevo (heraldicky), střídavě lilie a růžice, tečky.
R.: ?
Borotín: 20 mm; H. Buchenau, Blätter f. Münzfreunde 59, 1924, str. 150, tab. 291, č. 1. Sbírká E. Windischgraetze, III, č. 14274.
2. Fenik.
L.: Kresba A, sedmilistá růžice, čtyřlístá růžice, křížek (vše v obrysech).
R.: ?
Verušičky: var. a, 20 mm; H. Geyer, časopis „Münzensammler“ 8, 1935, č. 85/1, tab. 6. Rakvice: var. b; F. Dworschak, Münzensammler l. c., tab. II., č. 37. Ve sbírce Národního musea v Praze: var. c, 20 mm, 0.730 g.
3. Fenik.
L.: Kresba A, velké S, střídavě růžice a písmena tvaru A, drobný křížek.
R.: ?
Borotín: 20 mm; H. Gebhart, MBNG LIII, 1935, str. 113 a tab. XX.

II. emise:

4. Fenik.
L.: Kresba B-1, osmicípá hvězda, lilie, kroužek.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Dworschak, Mit. d. Oesterr. Ges. f. Mz. u. Med.-Kunde, XII., 1916, tab. 14, č. IX.; Gebhart, l. c.

¹⁰⁾ G. Skalský, NČČsl. V, 1929, str. 71.

¹¹⁾ Gebhart, l. c., str. 117.

5. L.: Kresba B-1, pěticípá hvězda (pentagram), střídavě lilie a růžice, ?.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Buchenau, I. c. č. 3.
6. Fenik.
L.: Kresba B-1, dvě věže s cimbuřím, střídavě lilie a růžice, tečka.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Buchenau, I. c. č. 4. Windischgraetz III, č. 14275.
7. Fenik.
L.: Kresba B-1, tři vlnovky tvaru Z, růžice, tečka.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Buchenau, I. c., č. 2.
8. Fenik.
L.: Kresba B-1, ovální kroužek (O), křížek, kroužek.
R.: ?
Verušičky: 20 mm; Geyer, Münzensammler 8, 1935, I. c. tab. 6, č. 4.
- 8a. Fenik.
L.: Kresba B-1, stejnoramenný křížek, v rozích po kuličce, růžice, ?.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Dworschak, I. c., č. VI.
9. Fenik.
L.: Kresba B-1, čtyři křížky postaveny do kříže, střídavě křížek a růžice, malý křížek.
R.: ?
Verušičky: 20 mm; Geyer, I. c., tab. 6, č. 1.
10. Fenik.
L.: Kresba B-1, stejnoramenný křížek s pěticípmi hvězdičkami na koncích ramen, růžice, malý křížek.
R.: ?
Ve sbírce Národního musea v Praze: 20 mm, 0.681 g.
- 10a. Fenik.
L.: Kresba B-1, v kruhu stylisovaná lilie, růžice, křížek.
R.: ?
Borotín: 18 mm; Dworschak, I. c., č. X.
11. Fenik.
L.: Kresba B-1, v rámečku ze čtyř obloučků stejnoramenný křížek s kuličkou na konci každého ramene, růžice, ?.
R.: ?
Ve sbírce Národního musea v Praze: 19 mm, 0.696 g.
12. Fenik.
L.: Kresba B-1, hlava zvířete s pravé strany, růžice, ?.
R.: ?
Ve sbírce Národního musea v Praze: 20 mm, 0.584 g. Windischgraetz III, č. 14276.
13. Fenik.
L.: Kresba B-1, stojící pták (labuť) s levé strany, růžice, ?.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Buchenau, I. c., č. 5.
- 13a. Fenik.
L.: Kresba B-1 ?, velká osmicípá hvězda (růžice) s kroužkem uprostřed, růžice, ?.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Dworschak, I. c., č. XI.

III. emise:

14. Fenik.
L.: Kresba C, okřídlené čtyřnohé zvíře se zobákem („noh“) s pravé strany, růžice, tečka.
R.: ?
Borotín: var. a, 20 mm; Gebhart, I. c., tab. XX. Verušičky: var. b; Geyer, I. c., tab. 6, č. 3. Rakvice: var. c; Dworschak, Münzensammler, I. c., tab. II, č. 36. Windischgraetz III, č. 14277. Reimann, MBNG XIV, 1895, str. 81—82, s kresbou D.
- 14a. Fenik.
L.: Kresba C, v kroužku stejnoramenný křížek, růžice, kulička.
R.: ?
Borotín: 20 mm; Dworschak, I. c., č. VIII.

Pokud jde o datování emisí I., II. a III., vydaných snad v tomto pořadí, jsme pro nedostatek písemných zpráv odkázáni na nálezy, v nichž se tyto feniky vyskytly. Podle názoru Ed. Fialy mohl by býti rok 1130 nejzazší hranicí zakopání nálezu rakvíckého¹²⁾ a podle toho datoval ještě H. Buchenau tyto chebské mince na dobu kolem r. 1140.¹³⁾ Avšak E. Dworschak datuje podle o něco mladších nálezů v Borotíně a ve Verušičkách, zakopaných kolem r. 1200, feniky z věrušického nálezu správněji do doby kolem r. 1170¹⁴⁾ a H. Gebhart uvádí v souvislosti s níže uvedenými norimberskými mincemi rok 1180. První skupina chebských feniků pochází tedy z druhé poloviny 12. století, z doby císaře Fridricha I. Barbarosy (1152—1190).

Je to v celé střední Evropě doba velikého hospodářského převratu, doba přechodu od naturálního hospodářství na feudálních velkostatech k systému pevných důchodů, založených na větším oběhu peněz. Starší směnný obchod ustupuje obchodu peněžnímu a to nejen v městech, ale i na venkově.¹⁵⁾ Pro Cheb je to současně doba výstavby hradu, císařské falce, a častých císařských návštěv (v letech 1179, 1183, 1188, 1189), tedy období kdy značně stoupal význam městečka, fungujícího jako pohraniční pevnost proti české říši a jako celní stanice na tehdy hojně používané obchodní silnici na východ.

Místa, kde byly celní stanice nebo kde se vybíralo mýtné, byla v 12. a 13. století s hlediska fiskálního značně důležitá. Výtěžky z cel a mýt představovaly totiž pro každého středověkého panovníka část oněch příjmů, jež v době pozdější vyplývají z více vyvinutých systémů daňových.¹⁶⁾ V pokladnách celníků nahromadily se však kromě plateb v domácích penězích často i částky v minci cizí, neběžné; zásada teritoriálního omezení mince platila ve 12. století též v Německu. Také z těchto cizích mincí, přijatých většinou jen za výhodný úřední kurs, měl panovník zisk, neboť byly roztavovány a přemincovány. Tím si i vysvětlujeme častý vznik mincovny v místě, kde se vybíralo clo nebo mýto; takovými celními stanicemi na obchodní cestě, spojující Řezno přes území Čech s východem, byly starší bavorské mincovny v městečku Pfreimdtu (západně od Domažlic), pak v Chamu a Naburgu, všechny založené mincovnou řezenskou.¹⁷⁾ Mám zato, že během rozmachu štaufské moci vznikla místní min-

¹²⁾ Fiala, České denáry, str. 191. Fiala byl, pokud vím, první, jenž nejstarší chebské feniky přičítal Chebu; viz popis sbírky Windischgraetzovy, III., str. 974, č. 14274—14277 („Münzen, welche der Egerländer Gegend auch angehören dürften“).

¹³⁾ Blätter für Münzfreunde, 59, 1924, str. 150.

¹⁴⁾ V příloze k „Münzensammler“, r. 8, 1935, str. 17, tab. 6. Dworschak uvádí tam též Luschinův názor, že pocházejí první chebské feniky z konce 12. století. Je tu zřejmě rozpor mezi datováním Rakvíckého nálezu (kde se podle Dworschaka vyskytly chebské feniky č. 2 a 14; viz přílohu k „Münzensammler“ r. 8, 1935, tab. II, č. 36 a 37, str. 28) a datováním nejstarších chebských ražeb. Domnívám se proto, že Dworschakovy feniky č. 36 a 37 (naše 2 a 14) pocházejí spíše z Borotínského nálezu než z Rakvíckého.

¹⁵⁾ V. Novotný, Čechy královské za Přemysla I. a Václava I., Praha 1928, str. 44. Autor uvádí i detaily z Čech.

¹⁶⁾ Nahodilá zmínka ve stížnosti pražského biskupa Ondřeje roku 1219 papežovi poučuje nás o výši cla nebo mýtného pravděpodobně na českobavorských hranicích. Biskup si stěžuje, že český král a baroni „vymáhají a vydírají v celních čili mýtech na klerických 30 denárů, kdežto laik (i žid) neplatí více než denár“; podle V. Novotného, I. c., str. 495—496. Obvyklé mýtné bylo tedy jeden denár za osobu.

¹⁷⁾ Gebhart, Deutsches Jahrbuch f. Numismatik, 1, Mnichov 1938, str. 163. Podrobnější sledování směrů českobavorských obchodních styků je důležité také pro české mincovnictví doby denárové. Lze tu zjistit, tuším, tři období. a) V X.—XI. století směřuje obchod z Prahy hlavně přes Písek na jih k Dunaji a pak do Řezna. b) V XI.

covna v Chebu za týchž okolností a to vlivem vzcháajícího se a Řeznu konkurujícího Norimberku; ani chebská mincovna nebyla založena na podkladě důlního bohatství stříbra, jako na př. saský Freiberg nebo česká Kutná Hora. Chebské ražby z poslední čtvrti dvanáctého století jsou tím i doklady o pronikání německého vlivu na východ, vlivu, reprezentovaného poměrně dobrou měnou v době, kdy současně denáry blízkých Čech klesaly přibližně z téže ryzosti až na nejnižší vnitřní hodnotu.

Hojnost variant, o níž výše jmenovaní numismatičtí badatelé ještě nevěděli, poukazuje ovšem na delší dobu ražby, takže bych dosavadní datování („kolem r. 1170“, „kolem r. 1180“) rozšířil prozatím asi na dvě až dvě a půl desetiletí, přibližně od roku 1165 nebo 1170 až asi do roku 1190. Nelze však vyloučit, že některé varianty jsou ještě o něco mladší. Ryzost peněz z nálezů borotínského a verušického je 0.480 až 0.500,¹⁸⁾ což dává při průměrné váze jednoho kusu 0.70 g asi 0.336 g čistého stříbra v jednom feniku. Na řezenskou marku ryzího stříbra připadalo tedy asi 730 až 620 chebských feniků, kdežto norimberská hřivna se rovnala 700 až 600 těchto mincí. Po stránce umělecké nemohou na nejstarší chebské feniky býti kladeny zvláštní požadavky; jejich jednoduché, někdy i hrubé obrazy ukazují totéž klesání umělecké hodnoty jako jiné německé mince, hlavně brakteáty, na sklonku 12. století.

Město Cheb s clem a mincovnou těžilo ve 12. století dlouho z hojných obchodních styků středního Německa s východem. Tyto styky, zprostředkované až asi do konce let šedesátých hlavně Čechami,¹⁹⁾ ubývají však postupně podobně touž měrou, jakou přibývají v českém státě během let sedmdesátých a osmdesátých politický zmatek, nesváry a vnitřní boje Přemyslovců o vládní moc. Obchodníci se proto stále častěji vyhýbali dosud používané cestě, ohrožované nyní nejistotou, takže klesal i výtěžek celní stanice a mincovny v Chebu; oproti tomu vžívá se druhá obchodní cesta na východ Evropy, střežená rakouským vévodou a městem Vídní, cesta podél Dunaje.²⁰⁾ Ani boj dvou německých králů o korunu (roku 1198) a stále rostoucí upadání ústřední moci německé říše v následujícím desetiletí nemohly zůstatí bez vlivu na obchodní styky Německa s cizinou. Domnívám se, že všechny tyto okolnosti způsobily přerušeni činnosti chebské mincovny někdy na konci 12. století; zdá se alespoň, že chebské mince 13. století nenavazují bezprostředně na zde popsané feniky 12. století.

II. Chebská mincovna v první polovině 13. století.

Začátkem 13. století byl Cheb několikrát navštěvován německými vladaři, roku 1200,²¹⁾ v únoru a dubnu r. 1203²²⁾ a znovu v červenci r. 1213,

a XII. století vžívají se cesty z Prahy na jihozápad, přes Plzeň, Klatovy nebo Domažlice a Český Les do Štrubiny a Řezna. c) Ve XII. a XIII. století přistupují ještě cesty z Prahy na západ, přes Plzeň a dnešní Karlovy Vary do Chebu a Norimberku.

¹⁸⁾ Dworschak, l. c., str. 17.

¹⁹⁾ Jak borotínský tak i verušický nález chebských mincí potvrzují správnost názoru o úloze Čech ve středověkém transalpském obchodu; viz G. Skalický, Numismatické listy I., 1946, str. 57, a nyní podrobně F. Graus, Český obchod se sukrem ve 13. a 14. století, Praha 1950, str. 40 a 45.

²⁰⁾ Viz J. Brutzkus, Trade with Eastern Europe, 800—1200, The Economic History Review XIII.; str. 34—35; 39. Graus, l. c., str. 57. S důležitým článkem J. Brutzkuse byli čeští numismatičtí seznámeni laskavostí p. dra. Fr. Grause.

²¹⁾ Počátkem r. 1200 pobyl německý král Filip v Chebu; snad se tam sešel s českým králem Přemyslem I. V. Novotný, l. c., str. 239.

²²⁾ Novotný, l. c., str. 253 a 254.

kdy králem Fridrichem II. byla v Chebu zpečetěna listina, znamenající základní převrat v německých dějinách.²³⁾ Nelze vyloučiti, že při některé z těchto příležitostí došlo tam přechodně i k ražbě mincí.

První písemná zpráva o říšské mincovně v Chebu je z roku 1235. Tehdy zaplatili opat Eberhart a klášter waldsaský Jindřichu faráři ve Vondrebu za desátek z Hiltolhofu jednu libru denárů chebské mince.²⁴⁾ Nedlouho potom, dne 21. srpna 1342, je uveden první nám jménem známý mincmistr chebský „magister monetae Ilsungus“ jako přisedící chebského soudu;²⁵⁾ roku 1253 působil „Eberlingus monetarius Egri“.²⁶⁾ Přibližně z téže doby se nám zachovaly i zprávy o markách chebské váhy a o chebské minci, známé též v Řezně.²⁷⁾

Pokud jde o datování druhé skupiny chebských mincí (viz tab. č. 2), jsme tedy na tom lépe než u první. Nálezy mincí, objevené r. 1893 a znovu 1921 ve Vondrebu, obsahovaly mince z doby Fridricha II. (1212 až 1250), sahající asi až do let padesátých 13. století.²⁸⁾ Počátek ražby těchto mincí nutno hledat někdy kolem roku 1220, kdy došlo v Norimberku k změně obrazu mincí.²⁹⁾ Snad lze tu uvažovat o říšském sjezdu v Norimberku r. 1219 aneb o sněmu v Chebu r. 1223 jako o terminu a quo.

Cheb zůstal jakožto říšské území v moci rodu Štaufů až do smrti Konrada IV. roku 1254; avšak ještě r. 1259 obdaroval mladý Konradin za pobytu v městě klášter waldsaský.³⁰⁾ Konec druhého období mincování v Chebu je tedy nutno stanovit nejpozději rokem 1266, kdy město dostalo během bezvládní v říši nového pána, českého krále. Nález mincí z Watzendorfu (jihozápadně od Norimberku), který byl zakopán v letech 1260 až 1270,³¹⁾ obsahoval norimberskou předlohu pro náš chebský fenik č. 33. Tento peníz možno tedy podle našich dnešních vědomostí považovat za jednu z posledních ražeb chebských před českou vládou. Podle mého soudu mýlil se H. Geyer, jenž datoval feniky vondrebského nálezu z r. 1921 vesměs do doby bezprostředně předcházející křižácké výpravě císaře Fri-

²³⁾ Novotný, l. c., str. 311; tehdy tam dlel i Přemysl I.

²⁴⁾ H. Gradl, Monumenta Egrana, I., str. 67, č. 186; podle K. Siegl, Geschichte der Egerer Münze, vyd. ve Festschrift d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen i. Böhmen, Praha 1902, str. 126.

²⁵⁾ Emler, Reg. I., str. 504, č. 1066; Gradl, l. c., str. 71, č. 197; Siegl, l. c., str. 128.

²⁶⁾ Siegl, l. c., str. 128, jenž cituje Miltner-Neumannovo Beschreibung der bisher bekannten böhm. Privatmünzen. u. Med., Praha 1852, str. 786 (podle rukopisu Mik. Urbana z Urbanstedtu, pověstného generálního komisaře v Chebu v l. 1858—65) a Ed. Fiala, M. Donebauer, Praha 1888, str. 691.

²⁷⁾ 1254, 30, V.: 1000 marek stříbra chebské váhy; V. Pröckl, D. Gesch. d. Stadt Eger u. d. Egerlandes, II, str. 163; Siegl, l. c., str. 126. — R. 1257: „VI tal. LX denariis Egreensis monete“; Regesta boica III, str. 104; Gradl, l. c., č. 231; Siegl, l. c., str. 126. — R. 1260, 25. VII. v Řezně: „... acceptis duabus libris egreensis monete“, Reg. boica, III, str. 80; Gradl, l. c., str. 86, č. 239; Siegl, l. c., str. 127.

²⁸⁾ L. Fikentscher, MBNG XVI., 1895, str. 53 sl.; H. Geyer, Blätter f. Münzfreunde, 60, 1925, str. 375; tentýž, Münzensammler, 8, 1935, str. 63 sl.; F. Dworschak, Münzensammler, 8, 1935, příl., str. 16—17. Geyer uvádí v Münzensammler, l. c., str. 67, pozn., ještě třetí nález chebských mincí ve Vondrebu z roku 1929. Tento nález obsahoval „celkem tytéž mince jako nález z roku 1921“.

²⁹⁾ Roku 1220 protestovali řezenský biskup a vévoda bavorský proti norimberským napodobeninám bavorských mincí u císaře Fridricha II., na jehož rozkaz byla norimberská mincovna pak nucena, změnit obrazy svých mincí. Viz Gebhart, MBNG LIII., 1935, str. 105 a 114.

³⁰⁾ Emler, Reg. II., č. 227; V. Novotný, Rozmach české moci za Přemysla II., Praha 1937, str. 116.

³¹⁾ Gebhart, l. c., str. 112—120.

richa II. roku 1227—1228;³²⁾ část chebských mincí z vondrebských nálezů může být až o 30 let mladší.

Také v tomto druhém období činnosti říšské mincovny v Chebu, asi od roku 1220 až asi do roku 1266, byly raženy v Norimberku a Chebu mince podobného, někdy téměř téhož typu, takže musíme opět předpokládati bezprostřední vliv větší norimberské mincovny na méně důležitou dílnu v Chebu. O příčinách tohoto vlivu jsme v tomto období dobře informováni. Vysvětlení možno hledati ve dvou okolnostech; v organizaci tehdejší říšské správy, snažící se o posilování jednotlivých význačnějších teritorií říše, jakož i v současné pronikavé přeměně hospodářské a sociální, s níž souvisí povznášení společenské vrstvy šlechtické.³³⁾

Převážná část veřejné moci byla tehdy v rukou místních činitelů, feudálního panstva, vládnoucího ve svém kraji téměř neomezeně. Na západních hranicích Čech vládl tehdy jménem císaře norimberský „buticularius“ (tak se jmenovala hodnost nejvyššího správního úředníka německého císaře ve Francích a Nordgavsku).³⁴⁾ Ačkoliv šlo původně jen o administrativního úředníka, měl tento „buticularius“ v první polovině 13. století již rozsáhlou pravomoc. Byl dozorcem a současně soudcem nad celým říšským územím ve zmíněných krajích, k nimž patřilo jak známo též Chebsko; hájil zájmy německého krále proti sousedním knížatům a chránil kláštery. V jeho rukou byla též finanční správa kraje a nervus rerum, pokladna. Nesporně podléhalo jemu též mincovnictví, takže měl i dozor nad mincovnami celého kraje, dílnami v Norimberku a Chebu; norimberská mincovna razila mince s jeho znakem a později razily dokonce, jak se zdá, obě dílny, Norimberk i Cheb, mince s jeho obrazem (viz str. 62). Moc tohoto vysokého úředníka vzrostla ještě v neklidných letech mezi vládou od roku 1256, kdy tehdejší buticularius Stein stál se svými syny v boji o salcburské biskupství na straně českého krále Přemysla II. proti bavorským vévodům. Teprve když se říšské území ve Francích s Norimberkem dostaly krátce po českém obsazení Chebska r. 1268 do moci Ludvíka (II.) Bavorského, došlo k podstatnému omezení vlivu norimberského buticularia. Souvislost mezi norimberským a chebským mincovnictvím této doby můžeme si tedy vysvětliti silnou, společnou správou finanční norimberského buticularia, jíž podléhalo celé území od Norimberka až k Chebu, a která měla z hospodářských, finančních a jistě i politických důvodů zájem na jednotné minci a méně pro celou oblast. Finanční zájem krajského správce byl tím větší, že Cheb mohl opět těžiti ze vzrůstajícího se obchodu Čech se západními zeměmi.³⁵⁾

Také v tomto druhém období lze rozlišiti chebské mince od norimberských t. zv. fabrikou, hrubší ražbou, a i orlicí na rubu, která se na chebských mincích dívá vlevo, zatím co orlice norimberských feniků je zobrazena též vpravo. Při popisu uvádím opět předně obraz ve vnitřním kruhu,

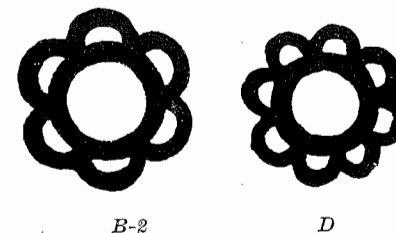
³²⁾ Münzensammler, 8, 1935, str. 65 a 67. Geyerovo datování opakoval ještě Kr. Turnwald, České a moravské denáry a brakteáty, Praha 1949, str. 102. Opačného omylu se dopustil Fiala, jenž datoval naše feniky č. 17—33 do let 1273—77 a 1277—1305; viz popis sbírky Windischgraetzovy III, Praha 1903, str. 973—4, č. 14261—71. Je zřejmé, že zde popsanými variantami není počet typů vyčerpán; v nových nálezech budou i nové typy chebských feniků.

³³⁾ Novotný, Čechy královské, str. 171.

³⁴⁾ Gebhart l. c., str. 109, č. 6 na str. 124 a na tab. XIX; tentýž MBNG LIV., 1936, str. 143.

³⁵⁾ Tehdy již táhli čeští obchodníci až do Kolína n. R. a Flander; Graus, Český obchod se sukrem, str. 14—15.

pak obrazce v obloučcích a nakonec značky mezi obloučky. Emise IV., V. a VI., snad ražené v tomto pořadí, mají tyto základní tvary kresby na líci:

B-2

D

IV. emise:

15. Fenik.

L.: Kresba B-2, křížek, v rozích po hvězdičce, ?, hvězdička.

R.: ?

Marburg: 20 mm, 0,39 g (poškozen); Buchenau, Bl. f. Mzfreund 59, 1924, str. 83, č. 129, tab. 282.

16. Fenik.

L.: Kresba B-2, korunované poprsí zpřima s dvěma zkříženými žezly, tečka, hvězdička.

R.: ?

Marburg: 20 mm, 0,54 g (poškozen); Buchenau, l. c., č. 130, tab. 282.

V. emise.

17. Fenik.

L.: Kresba B-2, orlice vpravo, křížek (lilie?), tečka nebo kroužek.

R.: Půl orlice vpravo a kůň v kruhu z lilí a kroužků.

Vondreb 1921: 1 ks 21 mm, 0,70 g; Geyer, Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 375, č. 8; Windischgraetz III, č. 14267 (z nálezů vondrebského r. 1893).

18. Fenik.

L.: Kresba B-2, orlice vpravo, křížek (lilie?), kroužek.

R.: Půl orlice a stojící lev (?).

Tirschenreuth: Reimann, MBNG XIV, 1895, str. 82 (tentýž typ jako naše č. 17?).

Kombinace orlice se lvem a jinými zvířaty, jako na př. u č. 17 s koněm, přichází často na rakouských mincích a fenicích friesašského rázu 13. stol., rovněž na mincích solnohradsko-štyrských z let 1268—1270.³⁶⁾

VI. emise.

19. Fenik.

L.: Kresba D, vpravo krácející pták („orel“), křížek, kroužek.

R.: Sloup, po stranách po orlici.

Tirschenreuth: Reimann, l. c., str. 82.

20. Fenik.

L.: Kresba D, harpie (orlice s korunovanou lidskou hlavou) zpřima, tečka, tečka.

R.: Lev s ptačí hlavou („noh“) s levé strany v kruhu z růžic.

Vondreb 1893: 20 mm, 0,70 g; Fikentscher, MBNG XIV, 1895, str. 60, č. 37. Vondreb 1921: 1 ks, 20 mm, 0,71 g; Geyer, Bl. f. Mzfr., l. c., č. 6. Windischgraetz III, č. 14268.

Obraz harpie najdeme ještě na brakteátu, který vznikl v posledním desetiletí 13. století, snad v samé chebské mincovně (viz str. 70).

21. Fenik.

Kresba D, jako u č. 16, křížek (?), tečka.

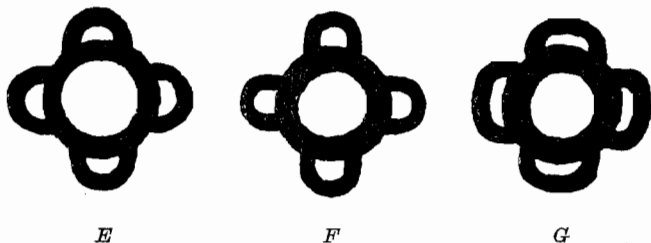
R.: V jemném, křížky ozdobeném perlovci dva ležící lvi, pod nimi orlice vpravo.

Oberlosau (u Chebu); 19 mm, 0,716 g; Geyer, Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 376, č. 11, tab. 307, I.

³⁶⁾ G. Skalský, NČČsl. V; 1929, str. 74.

Touto emisí končí, jak se domnívám, starší část druhé skupiny chebských feniků. Mince č. 15—21 možno s patřičnou rezervou datovati asi do let 1220 až 1230. Průměrná váha feniků č. 20—21 je asi 0.71 g, takže obsahují při ryzosti asi 0.700 (t. j. asi 11¼ lotu) téměř ½ g (0.497 g) stříbra. I když musíme u středověké mincovní techniky počítati s určitou tolerancí, je jisté, že první chebské feniky z 13. století obsahují průměrně více stříbra než starší chebské feniky z 12. století (asi s 0.336 g stříbra). Někdy na počátku 13. století byla tedy provedena úprava zrna mincí, pravděpodobně nejen chebských, ale hlavně norimberských; není patrně náhodné, že došlo k podobnému zlepšení měny tou dobou také v sousedních Čechách.³⁷⁾

Následující mladší mince druhé skupiny, feniky č. 22—34, jsou podle mého soudu asi z let 1230 až 1260. Vidíme na nich čtyři hlavní tvary kresby na lici: kresbu E, F, G, jakož i hladký, široký kruh. Mezi těmito

mincemi č. 22—34 nalézáme většinu feniků druhého nálezu vondrebského (z r. 1921), jehož ukrytí spadá pravděpodobně až do let padesátých až šedesátých 13. století. Známe též četné norimberské vzory pro tyto mladší chebské feniky.

VII. emise:

22. Fenik.

L.: Kresba E, křížek s hvězdičkami jako u č. 15, křížek, osmicípá hvězdička.
R.: V tenkém kruhu růžice, sestavená ze čtyř obloučků a posázená liliemi.
Vondreb 1893: 18 mm, 0.8 g; Fikentscher, l. c., č. 50. Vondreb 1921: var. a, 2 ks, 21 mm, 0.67 g; Buchenau, l. c., str. 83, č. 129, tab. 282; Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 375, tab. 307. Var b: Geyer, Münzensammler 8, 1935, tab. 6, č. 4.

23. Fenik.

L.: Kresba E, stojící lev s levé strany, v poli růžice, křížek, růžice s tečkou.
R.: V tenkém kroužku orlice vlevo, na okraji růžice.
Vondreb 1893: 20 mm, 0.77—0.69 g; Fikentscher, l. c., str. 53, č. 21. Vondreb 1921: var. a, 2 ks, 20 mm, 0.75 g; Geyer, Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 375, č. 4, tab. 307. Var. b: Geyer, Münzensammler 8, 1935, tab. 6, č. 5. Windischgraetz III, č. 14265 (z nálezu vondrebského r. 1893).

VIII. emise:

24. Fenik.

L.: V širokém, hladkém kroužku stojící lev s levé strany, v poli vlevo pětিলistá růžice, v poli vpravo křížek, na okraji střídavě pětícípá hvězda a tři křížky.
R.: V perlovci, ozdobeném liliemi a růžicemi, orlice vpravo.
Marktrechwitz 1875: 20 mm, 0.712 g; Geyer, Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 376, č. 10, tab. 307, G. Windischgraetz III, 14266 (z nálezu kraslického a vondrebského r. 1893).

³⁷⁾ Kolem r. 1210 bylo z pražské hřivny o 253.14 g raženo opět jen 240 denárů („brakteátů“); viz studie G. Skalského v NČosl. V, 1929, str. 57 sl.; VIII., 1932, str. 28 sl.; XI.—XII., 1935—36, 1 sl.; XV, 1939, str. 28; tentýž, Numismatické listy I, 1946, str. 61.

25. Fenik.

L.: Kresba E, krácející pták („orel“) s levé strany, čárky nebo křížek, tenké lilie.
R.: V tenkém kroužku korunované poprsí zpřima, v rukou po lili.
Vondreb 1921: var. a, var. b: 8 ks, 19 mm, 0.594 g; Geyer, Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 376, č. 9a, 9b.

IX. emise.

26. Fenik.

L.: Kresba E, jako u č. 25, ale mezi obloučky široké lilie.
R.: ?
Vondreb 1893: 19 mm, 0.70—0.67 g; Fikentscher, l. s., str. 61, č. 41. Vondreb 1921: Geyer, Münzensammler, l. c., tab. 6, č. 3.

27. Fenik.

L.: Jako u č. 26.
R.: Sedící korunovaná postava zpřima, v každé ruce žezlo.
Tirschenreuth: Reimann, MBNG XIV, 1895, str. 82.

28. Půlfenik (?).

L.: Kresba E, jako u č. 27.
R.: ?
Pfaffenmünster (u Štrubiny) 1873: 3 ks, 17—18 mm, 0.41 g, 0.35 g, 0.29 g; Reimann, l. c., str. 81.

29. Fenik.

L.: Kresba E, jako u č. 16, křížek, široká lilie.
R.: Jako u č. 17, nad koněm kroužek.
Vondreb 1921: 1 ks, 20 mm, 0.70 g; Geyer, Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 375, č. 7, tab. 307.

30. Fenik.

L.: Jako č. 29.
R.: V tenkém, liliemi ozdobeném kroužku stojící lev vpravo.
Vondreb 1893: 20 mm, 0.60—0.70 g; Fikentscher, l. c., str. 60, č. 38.

V letech třicátých slyšíme opět o sněmech v Chebu, na př. koncem června r. 1232, kdy tam pobyl německý král Jindřich, a opět roku 1239. Přibližně v této době byla v říši utvrzena všeobecná zásada, že zeměpán má právo na minci a clo v každém městě, ve kterém se zdrží³⁸⁾ takže je dosti pravděpodobné, že i chebská mincovna pracovala při těchto příležitostech; s oblibou byly při pobytu panovníka raženy mince s jeho obrazem, jako naše feniky č. 16, 21 a 29.

Někdy v letech čtyřicátých nebo padesátých 13. století bylo zrno norimberských feniků a současně asi též jim blízkých chebských feniků sníženo. K této změně došlo pravděpodobně vlivem nově se objevující mince, hallských denárů, ražeb to říšské mincovny ve Švábském Hallu, které se během 13. století rozšiřují ze Švábska po celém Francku a Nordgavsku.³⁹⁾ Mincovna v Norimberku bránila se proti vnikání cizích „hallských“ feniků v letech padesátých 13. století přizpůsobením svých feniků a to tak, že se nyní rovnal jeden norimberský peníz hodnotou dvěma hallským fenikům. Současně bylo v Norimberku započato také s ražbou norimberských

³⁸⁾ „In swilche stat (sc. des riches) der kung künt binnen deme ríche, dár ist ime ledic muncze unde zol...“ čteme ve Sachsenspiegelu, ed. Weiske 1863, III., str. 60 (pochází asi z roku 1230); podle Gebharta, MBNG L., 1932, str. 43.

³⁹⁾ Gebhart, MBNG LIV., 1936, str. 120. — Pronikání hallského denáru na sever a východ lze dobře sledovati. Kolem roku 1230 je hallský denár zjištěn u Anspachu, v letech 1250—1260 je v Norimberku, kolem roku 1260—1270 objevuje se již často východně od Norimberku. Viz Gebhart, MBNG LIV., 1936, str. 122.

půlfeniků, jež se měly obsahem stříbra, asi 0.30 g, rovnati jednomu hallskému denáru.⁴⁰⁾

Chebská mincovna patrně následovala toho příkladu. Veliký nález mincí u Pfaffenmünsteru (u Štrubiny nad Dunajem), který byl zakopán kolem r. 1280, obsahoval též 3 mince našeho typu č. 26—27, ovšem s nápadně nízkou váhou, průměrně asi 0.37 g (viz naše č. 28). Průměrná váha chebských feniků č. 22—34 je asi 0.71 g, takže naše mince č. 28 by mohly být, soudě ovšem jen podle váhy, chebskými půlfeniky, odpovídajícími zmíněným norimberským půlfenikům asi z poloviny 13. století. Pro českého numismatika je hodno zmínky, že se jen o málo let později, asi v letech 1260—1270, stal také v Čechách první pokus o zavedení nové peněžní soustavy s dvěma podobnými mincovními hodnotami.⁴¹⁾

Mohlo by se tudíž zdáti, že také tato úprava měny v sousedních krajích Francka, spojených čilými obchodními styky a stálým přílivem kolonistů se západními a jihozápadními Čechami, nezůstala bez vlivu na české mincovnictví; české dvoustranné denáry se jménem Přemysla II. mají nápadnou podobnost s feniky řezenské a norimberské fabriky, vydanými bavorským vévodou Ludvíkem II. v letech 1267—1273.⁴²⁾

X. emise:

31. Fenik.

L.: Kresba F, osmicípá hvězda, křížek, široká lilie.

R.: V tenkém kroužku stojící lev a půl orlice (viz fenik č. 18, příp. 17), na okraji střídavě křížky a lilie.

Vondreb 1893: 21 mm, 0.85 g; Fikentscher, l. c., str. 55, č. 27. Vondreb 1921: var. a, var. b: 17 ks, 20—21 mm, 0.725 g; Geyer, Bl. f. Mzfr., l. c., str. 374, č. 2, tab 307, 2a, 2b. Var c: Geyer, Münzensammler, l. c., str. 28, č. 38, tab. II.

XI. emise:

32. Fenik.

L.: Kresba G, hlava s čelenkou s pravé strany („buticularius“), křížek, pětistá ruce s tečkou.

R.: V tenkém kroužku orlice, na okraji růžice.

Vondreb 1921: var. a, 14 ks, 21 mm, 0.66 g; Geyer, Bl. f. Mzfr., l. c., str. 374, č. 3, tab. 307. Var. b: Dworschak, l. c., str. 28, č. 39, tab. II. Podle Gebharta, MBNG LIV, 1935, str. 112, je ryzost tohoto typu 0.785 a váha 0.66 g, tudíž obsah stříbra jednoho feniku asi 0.518 g. Windischgraetz III, č. 14271 (z nálezu kraslického r. 1900).

XII. emise:

33. Fenik.

L.: V širokém, hladkém kroužku půlměsíc s osmicípou hvězdou, na okraji šest ozdob tvaru ležatého S.

R.: Stojící lev vlevo ve dvou tenkých kruzích.

Vondreb 1893: 20 mm, 0.77 g; Fikentscher, l. c., str. 62; č. 42. Vondreb 1921: var. a, var. b: 23 ks, 20—21 mm, 0.765 g; Geyer, Bl. f. Mzfr., l. c., str. 374, č. 1, tab. 307; tentýž, Münzensammler, l. c., tab. 6, č. 1. Podle Buchenaua, MBNG 1913, str. 160, také v nálezu v Kraslicích r. 1900. Windischgraetz III, č. 14261 (z nálezu kraslického r. 1900 a vondrebského r. 1893).

⁴⁰⁾ Gebhart, MBNG LIV., 1936, str. 123—126. Haléře nálezu v Hersbrucku váží průměrně 0.54 g, při ryzosti 0.403 obsahovaly tudíž asi 0.218 g stříbra. Podle Grotheho, Münzstudien VI., str. 102, obsahoval hallský denár v letech 1245—1280 asi 0.361 g stříbra. Dle kostnického písemného pramene z roku 1275 bylo v současném haléři asi 0.302 g stříbra.

⁴¹⁾ G. Skalský, NČČsl. XV., 1939, str. 23 sl.

⁴²⁾ Skalský, l. c., str. 34.

34. Fenik.

L.: Jako u č. 33.

R.: Dva stojící lvi zády proti sobě.

Offenhausen 1760: Obermayer IX, 29; podle Buchenaua, Bl. f. Mzfr. 60, 1925, str. 374, pozn. 3.

Tím končí řada dosud známých „říšských“ feniků chebských z 13. století, pěkných reprezentantů románského stylu na mincích. Musím ještě upozorniti na rozdíl v dislokaci dosud známých nálezů chebských feniků 13. století oproti nálezům 12. století. Nejstarší chebské mince byly objeveny při obchodních cestách na východ od Chebu, u Karlových Varů a na Moravě, což jsme uvedli ve spojitost s transitmím obchodem Čech ve 12. století. Jinak je tomu ve 13. století, kdy většina nálezů chebských mincí pochází z chebského kraje. Nyní již chebské a jiné německé mince nejdou tak hojně na východ; soustředování chebských nálezů na západě Čech lze snadno vysvětliti novým směrem české hospodářské politiky, pronikáním německých kolonistů, zásobovaných platidlem z chebské mincovny.

III. Cheb po prvé pod českou vládou, 1266—1275.

Od první poloviny 13. století stoupá opět obchodní význam Chebu, který těžil ze své příznivé polohy na rozhraní českého, bavorského a míšeňského území. Výhody zeměpisné polohy byly zvyšovány dvěma starými, nyní a ve 14. století pak ještě hojněji používanými cestami, křížujícími se v Chebsku: jedna šla ze středních a severních Čech přes Karlovy Vary a Cheb do Frank a Bavorska,⁴³⁾ druhá z jižních a jihozápadních Čech přes Stříbro a Cheb na sever a severozápad do Duryňska a Míšně. Tím byly dány předpoklady pro rozkvět a prospívání městečka nad Ohří, které mělo již kolem r. 1322 prý na 2000 domů.⁴⁴⁾ Také s hlediska vojenského byl Cheb důležitý, neboť obklopeno třemi pohořími chránilo toto opevněné místo s velkým hradem vstupní bránu Čech proti západu. Každému českému vladaři musilo proto záležeti na opanování města i kraje, který zeměpisně, hospodářsky a vojensky tak vhodně zaokrouhlil a doplňoval území českého státu pod Rudohořím.

Během dlouhého interregna v německé říši dostal se proto Cheb pod českou vládu. Asi začátkem roku 1266 dal Přemysl II. obsaditi Chebsko, když již několik let předtím přinutil násilným zakročením držitele Weidy, Plavna a Gery na sever od Chebska, aby uznal jeho panství.⁴⁵⁾ Již 9. května 1266 za pobytu v Chebu potvrdil Přemysl II. „svým věrným měšťanům“ jejich svobody i všechny listiny, jichž se jim dostalo od císařů, králů, falckraběte Ludvíka II. i Konradina, získav si jejich náklonnost i rozsáhlým osvobozením od mýt a cel ve všech svých zemích. Jménem českého krále, jenž přijal titul „pán Chebu“,⁴⁶⁾ spravuje Cheb v letech 1267—1269 Jaroš z Poděhus (ze Slivna, z Fuchsberka), předtím purkrabí pražský a nyní zároveň i (od roku 1253) loketský. Toho vystřídal (jistě od r. 1272) Jarek z Waldenberka (až do r. 1275).

⁴³⁾ Viz mapu u Fr. Grause, Český obchod se sukrem, str. 112—113.

⁴⁴⁾ K. Siegl, Das Egerland zur Zeit seiner Verpfändung, Cheb 1922, str. 22.

⁴⁵⁾ V. Novotný, Rozmach české moci za Přemysla II., str. 75 a 275.

⁴⁶⁾ „Dominus Egrae“; Emiler, II., č. 672, 701 atd.; k násl. viz Novotný, l. c., str. 140 sl.

Také za české vlády čteme o chebských denárech⁴⁷⁾ a mám zato, že mincovna v Chebu pracovala také během těchto let. Tou dobou byla znovu utvrzena zásada, že zeměpán má právo na minci a clo v každém městě, ve kterém se zdrží,⁴⁸⁾ a je to právě vláda Přemyslova, která uplatňuje tuto zásadu ve všech částech české říše; vyznačuje se hojným mincováním jak v nově získaných rakouských zemích; tak i v českých, kde byla v těchto letech založena řada nových mincoven.

Eduard Fiala soudil svého času, že mohl v chebské mincovně vzniknouti veliký brakteát s trůnícím králem zpřima.⁴⁹⁾ Podle mého soudu nepatří však tento brakteát do Chebu a to z těchto důvodů: předně víme, že období velkých brakteátů v Čechách končí již kolem roku 1260, kdy byly vystřídány tak zvanými „středními“ i „malými“ brakteáty.⁵⁰⁾ Chebsko bylo však až do roku 1266 říšským územím, kde vládli úředníci německých králů pod dozorem nejvyššího úředníka v Norimberku; do onoho roku byly v Chebu raženy feniky podle norimberského vzoru a ne podle českého. Brakteát váží 0.92 g a obsahuje při ryzosti nejméně 0.800 asi 0.735 g stříbra; chebské mince z let 1230—1260 váží průměrně pouze 0.71 g a obsahují při ryzosti přibližně 0.700 jen asi 0.50 g stříbra. Hlavní důvod pro určení brakteátu byl však znak na štítu panovníka; někteří numismatikové viděli tam „v horní půli rostoucího říšského orla, v dolní půli mříže na pokos postavené“, tedy zdánlivý znak města Chebu. Avšak chebský znak je podle svědectví původního městského pečetidla ještě roku 1288 celá (říšská) orlice bez mřížování, kterou má i mladší („druhá“) pečeť, přivěšená po prvé na chebské listině z roku 1403. Tento veliký brakteát nemá tedy s chebskou mincovnou nic společného.

Podle mého názoru nemůžeme vzory pro chebské mince za první české vlády hledati v Čechách, nýbrž ještě mezi současnými franckými ražbami. Norimberská mincovna, již se po smrti Konradina zmocnil falckrabí Ludvík II. Bavorský, podobně jako se zmocnil Chebu Přemysl II., razila v letech 1268—1273 pravděpodobně tyto denáry:⁵¹⁾

N-1. Fenik.

L.: Poprsí s čelenkou zpřima v širokém kroužku, na okraji v osmi obloučcích čtyři lilie a čtyři růžice.

R.: Hlava zpřima s čelenkou, na které dva rohy s lipovými listy, uprostřed čelenky lilie.

H. Gebhart, MBNG LIV, 1936, str. 77, č. 35.

N-2. Fenik.

L.: Jako u č. N-1.

R.: Jako u č. N-1, avšak místo lilie nad čelenkou růžice.

Gebhart, l. c., č. 35a. Prům. váha obou typů 0.884 g, ryz. 0.550, 0.705.

Když pak Norimberk musil býti roku 1273 vydán nově zvolenému německému králi Rudolfovi z Habsburku, byly tam asi v letech 1274—1276

⁴⁷⁾ Roku 1272, 31. V.: „LX denarios Egrensis“; Reg. boica III., str. 390; Gradl, l. c., str. 105, č. 287; Siegl, Festschrift str. 127.

⁴⁸⁾ V t. zv. Schwabenspiegeln (z roku 1259 aneb 1275), viz H. Buchenau, MBNG XLVII., 1929, str. 24.

⁴⁹⁾ Ed. Fiala, České denáry, str. 414, č. 2078, tab. XXI., č. 11. Podle Fialy označuje též Kr. Turnwald, České a moravské denáry a brakteáty, str. 102, tento brakteát za ražbu chebskou.

⁵⁰⁾ Skalský, NČČsl. XV., 1939, str. 28; tentýž, NČČsl. XVI.—XVII., 1940—41, str. 35.

⁵¹⁾ Tyto feniky jsou velmi podobny denárům, jež razila norimberská mincovna za podobných okolností v letech 1225—1228; tehdy byl vévoda Ludvík Bavorský říšským správcem za krále Jindřicha VII.; Gebhart, MBNG LIV., 1936, str. 70, č. 16.

v souvislosti s tamějšími říšskými sněmy raženy feniky s královským poprsím a říšskou orlicí, jež se vyskytují často v severobavorských a někdy též v západočeských nálezích mincí.⁵²⁾

N-3. Fenik.

L.: Korunované poprsí zpřima mezi (—)

R.: Orlice vpravo.

Ed. Fiala, České denáry, č. 2701, 19 mm, 0.50—0.65 g, tab. XXXV; č. 11. Jos. Ječný v příloze k Münzensammler 4, 1931, tab. II, č. 15. Buchenau, MBNG XLVII; 1929, str. 21, 25, tab. I. č. 16a.

N-4. Půlfenik.

L.: Jako č. N-3.

R.: Jako č. N-3.

Buchenau, l. c., č. 16 b.

Při popisu nálezu mincí ve Waldau připsal H. Geyer výše uvedený norimberský fenik Rudolfa Habsburského jeho českému protivníkovi, Přemyslovi II., domnívaje se, že peníz byl ražen „v Chebu nebo někde jinde v Čechách“⁵³⁾; Geyer měl zřejmě na mysli též Plzeň. H. Buchenau namítal proti tomu ovšem správně, že nápadně veliký počet těchto mincí, nalezený na západ od českých hranic,⁵⁴⁾ svědčí více pro německý než český původ a z tohoto důvodu mám i já za správné přidělení denáru č. N-3 mincovně norimberské.

Známe však jiný, velmi podobný fenik, který podle nápisu patří Přemyslovi II. a podle orlice na rubu pochází z některé říšské mincovny:

35. Fenik.

L.: Korunované poprsí zpřima mezi O — R
(Otakar - Rex) * — *

R.: V hladkém kroužku orlice zpřima, na okraji čtyři čtyřlísté růžice.

Fiala, České denáry, č. 2700, tab. XXXV; č. 10; denár byl nalezen v oltáři kaple sv. Kateřiny (dříve — 1272 nejspíše sv. Michala) na Tetíně; 0.650 g.

Právě za Přemysla II. se objevuje větší počet denárů a i brakteátů s opisem, udávajícím jeho jméno; tyto mince se vyskytují v Čechách, na Moravě, v Rakousku a Štýrsku.⁵⁵⁾ Když pak bylo okupováno Chebsko, dával podle mého soudu také tam český král razit feniky po vzoru franckých mincí, označuje novou minci začátečnými písmeny svého jména, jak tomu

⁵²⁾ Gebhart, MBNG LIV., 1936, str. 100; J. Ječný, NČČsl. III., 1927, str. 191; Buchenau, Bl. f. Mzfr., 63, 1928, str. 237; Skalský, NČČsl. XV., 1939, str. 32. Také denár z nálezů Schloppenhofského (u Chebu), u kterého Buchenau (Bl. f. Mzfr. XLVIII, 1913, č. 10, str. 5402, tab. 207, č. 7) uvažoval též o chebském původu, patří podle mého soudu spíše do některé bavorské mincovny. J. Ječný uvádí tuto minci v souvislosti s mincovnou plzeňskou; viz Münzensammler, 4, 1931, příloha k č. 4, str. 14, tab. II, č. 21.

⁵³⁾ Bl. f. Mzfr., 61, 1926, str. 386. Waldauský poklad byl ukryt krátce po roce 1287.

⁵⁴⁾ Fenik se vyskytl v nálezích: Hirschau u Ambergu, MBNG VIII., 1914, str. 4; Neumarkt v Bav., 1902: 383 kusy v Mnichovském kabinetu; Zeholfing v Dolním Bavorsku, Zeitschr. f. Numismatik, I., str. 265; Alfalterbach u Beilngriesu, 1891, v Mnichovském kabinetu; Waldau, Bl. f. Mzfr., 61, 1926, str. 385; viz též Buchenau, MBNG XLVII., 1929, str. 25. U Kr. Turnwalda, l. c., str. 148, je pouze všeobecné označení: „Fiala, XXXV., č. 10 a 11: Feniky z oblasti bavorsko-francké kol. 1290“, což však potvrzuje nečeský původ.

⁵⁵⁾ Skalský, NČČsl. XV., 1939, str. 35. Autor vyjadřuje tam též zajímavou domněnku, že vydáním dvoustranných mincí se možná český král pokoušel o formální a méně nové sjednocení mincovnictví země, jimž vládl (l. c., str. 39). Je to námět, který by si zasloužil bližšího studia.

bylo i v Rakousku, a své hodnosti. Původ feniku č. 35 hledám tedy v Chebu a ne v Plzni, kde bychom jen ztěžili vysvětlili říšskou orlici. Pro říšské město, jakým byl Cheb, je však orlice zcela běžným emblémem. Proto ji vidíme také na nejstarší chebské městské pečeti, jež pochází z doby před rokem 1288, tedy z doby velmi blízké našemu denáru.⁵⁶⁾ Chebské feniky Přemysla II., nesoucí králův monogram, jsou charakteristickými protějšky výše uvedených současných ražeb norimberských, obzvláště Rudolfových denárů: tam i zde korunované poprsí nového zeměpána a znak říšského města, hlásajícího hodnotu a nároky obou souperů, připravujících se tehdy již na rozhodující boj.

IV. Chebská mincovna za Rudolfa Habsburského (1275—1291).

Několik dní po poslední zmínce o českém správci Chebska, Jarku z Waldenberka (dne 12. IX. 1275) nalézáme v Chebu již nového purkrabího jménem Rudolfa (od 21. IX. 1275), dosazeného německým králem. Podle vídeňských úmluv (1276) musil se Přemysl II. i formálně zříci Chebska a město bylo upsáno jako věno princezně Juditě Habsburské, nevěstě českého korunního prince Václava (II.), za 10.000 hřiven stříbra.⁵⁷⁾ Jak se zdá, byla tato smlouva válkou roku 1279 zrušena. Od roku 1276 vládl tedy německý král Rudolf Habsburský městem a krajem až do své smrti dne 15. VII. 1291.

Během jeho vlády, roku 1279, je Cheb uveden jako svobodné říšské město, jemuž Rudolf Habsburský, doplňuje svůj titul se zřejmou analogií slovy „kníže Chebska“,⁵⁸⁾ potvrdil 7. června 1279 všechny dosavadní svo-

⁵⁶⁾ K. Siegl, Das Egerland z. Zeit s. Verpfändung, vyobr. č. 1. Otisk pečeti viz H. Sturm, Das Arch. d. Stadt Eger, Cheb 1926, tab. 14a. Vznik pečeti je pravděpodobně v souvislosti s obsazením Chebu Rudolfem Habsburským.

⁵⁷⁾ Listina z 6. května 1277; Gradl, l. c., str. 317; tentýž, MVGD 24, str. 213.

⁵⁸⁾ Th. Ried, Codex chronologico-diplomaticus episcopatus Ratisponensis, 1816, I., str. 546.

Tabulka č. 1

Ražby říšské mincovny v Chebu v letech 1170—1190

POPIS			L Í C				N Á L E Z Y			
Emise	Čís.	Typ	V poli	V obloučcích	Mezi obloučky	Borotín	Verušičky	Rakvice ?	Jiné nálezy a sbírky	
I.	1.	A	Až 1165/70 až 1190 Orlice vlevo Růžice Písmeno S	Lilie/růžice	Tečka	x			Wind. 14274	
	2.	A		Křížek	Křížek	x	x			
	3.	A		Křížek	Křížek	x				
II.	4.	B-1	Osmipaprsk. hvězda Pětipaprsk. hvězda (penta-gram) Dvě věže s cimbuřím Písmeno Z Ovalní kroužek (O) Křížek, v rozích po kuličce 4 křížky postaveny do kříže Křížek s hvězdičkami Stylizovaná lilie Křížek v rámečku Hlava zvířete s pravé strany „Labuť“ s levé strany Velká osmipaprsk. hvězda	Lilie	Kroužek	x			Wind. 14275	
	5.	B-1		Lilie/růžice	Tečka	x				
	6.	B-1		Lilie/růžice	Tečka	x				
	7.	B-1		Růžice	Tečka	x				
	8.	B-1		Křížek	Kroužek	x				
	8a.	B-1		Růžice	Růžice	x				
	9.	B-1		4 křížky postaveny do kříže	Kříž/růžice	?				
	10.	B-1		Křížek s hvězdičkami	Růžice	Křížek	x	x		Nár. museum 0,681 g
	10a.	B-1		Stylizovaná lilie	Růžice	Křížek	x			Nár. museum 0,696 g
	11.	B-1		Křížek v rámečku	Růžice	?				Nár. museum 0,584 g
III.	12.	B-1	Hlava zvířete s pravé strany	Růžice	?	x		Wind. 14277		
	13.	B-1	„Labuť“ s levé strany	Růžice	?	x				
	13a.	B-1	Velká osmipaprsk. hvězda	Růžice	?	x				
	14.	C	„Noh“ s pravé strany	Růžice	Tečka	x	x			
14a.	C	V kroužku stejnoramenný kříž	Růžice	Tečka	x					

body a privileje.⁵⁹⁾ Toho roku je jmenován také mincmistr říšské mincovny v Chebu, „Eberhardus magister monetae“.⁶⁰⁾ Také v následujících letech čteme o mincmistrech; listina z 10. IV. 1281 uvádí jako svědka „Godfridus monetarius, civis Egreensis“⁶¹⁾ a roku 1288 slyšíme o mincmistru „Albertus monetarius de Egra“.⁶²⁾ Chebská mincovna tedy nesporně pracovala během těchto let, což dokazují též zmínky o chebských librách a markách.⁶³⁾

Koncem let sedmdesátých (r. 1279) objevují se v Chebu první švábské „hallské denáry“, halěře.⁶⁴⁾ Jako předchozí chebské denáry byly i nové hallské mince na Chebsku počítány na talenty a libry, kromě toho také na šilinky a to na „dlouhé“ po 30 halěřích. Pod vlivem těchto poněkud lehčích halěřů razila norimberská mincovna již od roku 1281 lehčí feniky; roku 1285 měly pak hallský a nový norimberský fenik již touž hodnotu, kdežto staré, těžší norimberské (a tudíž i staré chebské) feniky se rovnaly dvěma halěřům.⁶⁵⁾ Je téměř jisté, že byly tehdy s norimberskými současně zlehčeny také chebské feniky, takže se hodnotou rovnaly hallskému denáru, neboť již roku 1291 čteme v Chebu o „hallských denárech chebské mince“ (viz pozn. 66). Dosud ovšem nemůžeme v rozsáhlé skupině anonymních bavorsko-francských mincí tyto první chebské halěře určit.

V. Cheb po druhé pod českou vládou (1291—1305).

Po smrti Rudolfové podalo se město dobrovolně českému králi; již dne 24. X. 1291 potvrdil Václav II. při pobytu v Chebu městu všechna dřívější privilegia a práva a osvobodil je od placení cel a mýt v celé říši české za roční plat 100 talentů hallských denárů.⁶⁶⁾ Příštího roku byla zástava Chebska ještě formálně potvrzena německým králem Adolfem Návským.

Chebské území bylo tehdy ovšem již podstatně menší než dříve.⁶⁷⁾ Již roku 1131 daroval markrabě Děpold II. Vohburský více než třetinu původ-

⁵⁹⁾ Listina je určena měšťanům chebským, „qui ad nostrum et Romani Imperii suave dominium sunt reversi“; Drivok, l. c., str. 213.

⁶⁰⁾ Siegl, Festschrift, str. 128.

⁶¹⁾ Monum. Zoll. II., str. 120, č. 230.

⁶²⁾ Emler, Reg. I., str. 618, č. 1436; Fiala, České denáry, str. 65; Siegl, l. c., str. 129.

⁶³⁾ Roku 1285, 11. II.: „tres liberas Egreenses minus sex denariis ... et alium censum duarum librarum Egreensium quinque denariis minus“; kopiář kláštera waldsaského; Gradl, l. c., str. 135, č. 167; Siegl, l. c., str. 127. — Roku 1289, 10. III.: 23 hřiven čistého stříbra „Egreensis ponderis“; Reg. boica IV, str. 404; Gradl, l. c., str. 148, č. 402; Siegl, l. c., str. 127.

⁶⁴⁾ Geyer, Münzensammler 8, 1935, str. 65, bez udání pramenů; u následujících zpráv z Chebu („řezenské a jiné denáry“, „hřivny stříbra“, „libry řezenských denárů“, „chebské denáry“, „hřivny čistého stříbra chebské váhy“, „halěře“) neudává Geyer ani letopočet.

⁶⁵⁾ Gebhart, MBNG LIV., 1936, str. 123—126.

⁶⁶⁾ „...cives nostri Egreenses a tributis et vexationibus theloniei penitus absoluti, liberi et immunes, de moneta Egreensi nobis centum talenta Halensium denariorum in die sancte Walpurgis reddere et solvere debeant annuatim...“. Originál v chebském městském archivu; Emler, Reg. II., str. 1555; Gradl, l. c., str. 162, č. 438; Čelakovský, Privilegia regalium civitatum provincialium regni Bohemiae, II., str. 122, č. 61; Siegl, l. c., str. 127.

⁶⁷⁾ K tomu viz Siegl, Das Egerland z. Zeit s. Verpfändung, Cheb 1922, str. 26 sl. s mapou.

Tabulka č. 2

Ražby říšské mincovny v Chebu v letech 1220—1260

Emise	P O P I S		L I C		N Á L E Z Y					
	Čís.	Typ	V poli	V obloučcích	Mezi obloučky	Třesehr.	Vondreb 1921	Vondreb 1893	Jiné nálezy a sbírky	
IV.	15.	B-2	Aasi 1220—1230	Tečka	Růžice	X	1	0,70 g	Wind. 14267	Marburg 0,39 g Marburg 0,54 g
V.	16.	B-2		Růžice	Tečka					
VI.	17.	B-2	Vlevo krácející pták Harpie zpráma	Lilie/Křížek	Kroužek	X	2	0,67 g	Wind. 14268	Oberlosau 0,716 g
	18.	B-2		Křížek	Kroužek					
VII.	19.	D	Aasi 1230—1260	Křížek	Kroužek	X	2	0,75 g	Wind. 14266	Markt Redwitz 0,712 g
	20.	D		Tečka	Tečka					
VIII.	21.	D	Korunov. poprsí se 2 žezly	Křížek	Tečka	X	2	0,80 g	Wind. 14265	Wind. 14265
	22.	E		Křížek	Tečka					
IX.	23.	E	Křížek se 4 hvězdičkami	Křížek	Růžice	X	2	0,77-0,69 g	Wind. 14266	Pfaffennünster 0,41, 0,35, 0,29 g Kraslice Wind 14269
	24.	E		Křížek	Tečka					
X.	25.	E	Stojící lev s levé strany	Pětibaprsk. hvězda	Osmibaprsk. hvězda	X	8	0,594 g	Wind. 14266	Kraslice Wind 14271 Kraslice Wind 14261 Offenhausen
	26.	E		Čárky/Kříž.	Růžice/Tečka					
XI.	27.	E	Stojící orel s levé strany	Čárky/Kříž.	Tenké lilie	X	1	0,70 g	0,60-0,70 g	0,85 g
	28.	E		Čárky/Kříž.	Široká lilie					
XII.	29.	E	Stojící orel s levé strany	Čárky/Kříž. ?	Široká lilie	X	17	0,725 g	0,785 g	0,77 g
	30.	E		Křížek	Široká lilie					
XII.	31.	F	Korunov. poprsí se 2 žezly	Křížek	Široká lilie	X	14	0,765 g	0,765 g	0,77 g
	32.	G		Křížek	Široká lilie					
XII.	33.	—	Osmibaprsk. hvězda	Ležatý S	Růžice/Tečka	—	23	0,765 g	0,765 g	0,77 g
	34.	—		Ležatý S	—					

ního vohburského území na jihu a na západě kláštera waldsaskému, jemuž pak i český král Vladislav II. věnoval roku 1165 ještě další rozsáhlé území na sever od Chebu u Schönbachu. Chebský kraj u Aše a Selbu zastavil pak Rudolf Habsburský roku 1281 fojtům z Plavna, jimž náležela i některá místa uprostřed zbylého chebského území jako Wunsiedel, Arzberg a Schönberg. Některé statky vlastnila hrabata z Leuchtenberku; hrad Hohenberg byl v rukou norimberského purkrabího.

Také z tohoto druhého období českého panství nad Chebskem zachovaly se nám četné zprávy o chebské mincovně a chebské minci.⁶⁸⁾ Předtím, v letech 1257 až 1285 dočítáme se o „chebských denárech“ a o „denárech chebské mince“ bez bližšího označení. Roku 1291 čteme však, jak již uvedeno, po první o „hallských denárech chebské mince“, tedy zřejmě o nových mincích menší hodnoty a změněných typů, přibližujících se známé minci hallské čili haléři. Z téhož roku je také v Norimberku poslední zmínka o „norimberské“ minci⁶⁹⁾ a místo ní jsou tam od této doby uváděny pouze libry hallských feniků.⁷⁰⁾ Lehčí mince z jihozápadu říše, švábské haléře, vytlačily tedy koncem 13. století jak v Norimberku tak i v Chebu těžší mince domácí, staré feniky.

Můžeme určit některé z mincí, ražené v Chebu za druhé české vlády? Ve vlastních Čechách bylo po roce 1278 a i za Václava II. pokračováno v ražbě malých brakteátů.⁷¹⁾ Brakteáty obíhaly po celé zemi, pronikající až k západním jejím hranicím, jak ukazuje níže uvedený nález mincí v Chebu;⁷²⁾ nalézáme je nyní dokonce také v Bavorsku.⁷³⁾ Náš nejlepší znalec mincovnictví 13. století, G. Skalský, soudí proto, že byly pod českou vládou nepochybně také v Chebu (jakož i v Klatovech) raženy brakteáty.⁷⁴⁾ Smíme-li zde vysloviti alespoň domněnku, o jaký typ mincí by mohlo jíti, nutno uvést mince z nálezu na poli u Chebu, který obsahoval pouze brakteáty jednoho druhu, nesoucí obraz orlice s korunovanou lidskou hlavou čili harpie:

36. Brakteát.

L.: Harpie (orlice s lidskou hlavou) s rozpjatými křídly zpřima, lidskou kadeřavou hlavu krytou korunou.

28—30 mm, 0.45—0.70 g. Ed. Fiala, České denáry, č. 2332 (viz též č. 2268), tab. XX., č. 21, a str. 435 a 211.

⁶⁸⁾ R. 1291, 16. IV.: 76 marek stříbra „vsualis et egrensis ponderis“, Reg. boica IV, str. 488; Gradl, l. c., str. 159, č. 430; Siegl, Festschrift, str. 127. — Téhož roku, 24. X.: „... de moneta Egrensi... centum talenta Halensium denariorum“; viz pozn. 66. — R. 1294, 25. VII.: 300 marek „puri argenti Egrensis ponderis“; kopiář kláštera Waldsaského I., str. 466; Gradl, l. c., str. 169, č. 439; Siegl, l. c., str. 127. — R. 1294, 31. VIII.: 50 marek stříbra; Emler, Reg. II., 1661; Gradl, l. c., str. 465; Siegl, Das Salbuch d. Egerer Klarissinnen v. J. 1476, Praha 1905, str. 28. — R. 1295, 5. II.: „pro sexaginta marcis usualis argenti Egrensis ponderis“; kopiář kláš. Walds. I., str. 662; Reg. boica IV, str. 578; Gradl, l. c., str. str. 172, č. 468; Siegl, Festschrift, str. 128. — R. 1298, 25. X.: 600 marek „argenti puri Egrensis ponderis“, 200 liber hallských (feniků), kupní cena „secundum cursum Egrensis civitatis“; kopiář kláš. Walds. I., str. 407; Reg. boica IV., str. 674; Gradl, l. c., str. 183, č. 503; Siegl, l. c., str. 128.

⁶⁹⁾ Gebhart, MBNG LIV., 1936, str. 123.

⁷⁰⁾ Tentýž, l. c., LIII., 1935, str. 105.

⁷¹⁾ Následující podle Skalského, NČČsl. V., str. 79, a XV., str. 29.

⁷²⁾ Ed. Fiala, České denáry, str. 211.

⁷³⁾ Nálež z Pfaffenmünsteru obsahoval asi 1500—2000 českých brakteátů a denárů z doby Přemysla II.; byl ukryt kolem r. 1280. Reimann, MBNG XIV., 1895, str. 67 sl.

⁷⁴⁾ NČČsl. XV., 1939, str. 30; vztahují tuto domněnku na dobu Václava II.

Brakteáty tohoto chebského nálezu byly „zvláštní fabriky; střížku tuhého, na okrajku perličkovaného, barvy naružovělé, průřezu podobného českým brakteátům nálezu kaple sv. Kříže“ (Fiala). Je zajímavé, že ještě jeden brakteát tohoto i z jiných nálezů známého typu byl nalezen ještě jednou u Chebu a to s pražskými groši Václava II.,⁷⁵⁾ takže Fiala soudí, že i zmíněný chebský nález brakteátů s harpií „přináleží posledním létům třináctého věku, době krátce před zaražením pražských grošů“. I toto datování podporovalo by domněnku o vzniku brakteátů s harpií v Chebu. Dlužno připomenouti, že harpie, obraz velmi častý na střeoevropských mincích 13. století, vyskytuje se již na našem chebském feniku č. 20, raženém asi v letech 1220 až 1230. Existují ještě menší mince na způsob brakteátů, tvaru knoflíkovitého s obrazem celé (říšské) orlice. Před patnácti léty měl jsem je podle zařazení v různých musejních sbírkách za ražby konce 13. století⁷⁶⁾; dnes jsem na pochybách, nemáme-li je přidělit spíše době o celé století mladší.

Poslední zpráva o chebské mincovně za Václava II. je z roku 1298. Není asi náhodou, že po roce 1300 není žádných dalších zmínek o chebských mincích anebo mincmistrech. V tomto roce byla, jak známo, provedena v celé české říši mincovní reforma, založena při současném zrušení četných místních mincoven nová ústřední královská mincovna v Kutné Hoře a zavedena slavná měna grošová. Také chebská mincovna nebyla v posledním desetiletí třináctého století mincovnou městskou, nýbrž královskou, takže i její činnost skončila pravděpodobně roku 1300 přenesením do Kutné Hory.

Chebsko nezůstalo ovšem ani nyní ještě trvale u Čech, neboť po dvouleté válce byl dne 18. srpna 1305 v Norimberku ratifikován mír mezi Václavem III. a císařem Albrechtem a tehdy bylo dohodnuto vrácení Chebska k říši v rozsahu, v jakém je Václav II. kdysi byl přijal v zástavu od krále Adolfa. Statky, které tam čeští králové koupili vlastními penězi a které se proto nemohly počítati za zboží říšské, měly zůstatí dále při Čechách.⁷⁷⁾ V následujících téměř padesáti letech byl Cheb opět městem bez mincovny; až v době Karlově slyšíme opět o chebských mincích a o mincovně.

⁷⁵⁾ Fiala, l. c., str. 211.

⁷⁶⁾ V článku „Zum Münzwesen der Stadt Eger“; Mitt. d. Nordb. Ver. f. Heimatf. u. Wanderpflege, Česká Lípa 1935.

⁷⁷⁾ J. Šusta, Dvě knihy českých dějin, I., 457. — Podobně jako Rudolf Habsburský r. 1279 a Václav II. r. 1291 snažil se také král Albrecht získati přízeň Chebských podporováním chebského obchodu; privilegiem z roku 1305 byli Chebští osvobozeni od placení cla v Norimberku. Cod. iur. munic. II., č. 77, str. 142—3; podle Fr. Grause, Český obchod se sukrem, str. 34.

FRANTIŠEK KRAUMANN:

OBRYS RUSKÉHO KNÍŽECÍHO MINCOVNICTVÍ

(Od skončení tatarské nadvlády do r. 1547)

I. Dějinné pozadí ruských knížecích mincí.

Ve 12. století bylo v severovýchodní a střední Rusi již pevně ustáleno feudální zřízení.¹⁾ Všechna půda i s obyvatelstvem byla v moci feudálních pánů. Selský lid byl svobodný, stěhoval se s místa na místo, žil a pracoval ve vsích a svému pánu nebo klášteru odváděl naturální daň; řemeslníci platili daň svými výrobky. Žilo se soběstačně. Města ztrácela svůj demokratický ráz, knížata zatlačovala význam „věcí“ — samosprávných sborů téměř republikánských forem — s výjimkou Novgorodu a Pskova, kde se věce udržely do konce 15. století. Největšími feudálními pány byla vládnoucí knížata (velicí i údělní), většinou z rodu Rurikova; středními a drobnými feudály byli bojaři (barini) a dvorjané, jimž za jejich vojenské nebo dvorské služby velkým feudálům byly přidělovány vesnice, mnohým i několik. Všichni jako feudální vrchnost byli lidem zvaní poměščikové. Obchodníci nebyli častým zjevem, putovali většinou jen po hlavních cestách a jednotlivým knížatům při procházení jejich území platili mýto, clo. Cím důležitější byla obchodní cesta, tím bohatší byl kníže. Silnější kníže zmocňoval se slabšího a z tohoto feudálního zmatku pozvolna se formovala ruská knížetství, různého rozsahu i významu. Panství jednotlivých knížat nebyla dědičná podle práva prvorozeného, nástupnictví se řídilo řádem

¹⁾ Tento článek je první díl několikaletých studií o ruském mincovnictví. Poněvadž úkolem celé práce je poskytnouti širší obci čtenářské přehled celého ruského mincovnictví, upustil jsem od kritického aparátu poznámkového a detailních citací vlastních studií pramenných. Uvádím tu pouze souborně hlavní literaturu a sbírky, jichž bylo použito.

Literatura:

- B. Augst: O původu slova kopějka. Numismatické zprávy, IV/1, Praha 1937.
 V. Brand: Dějiny SSSR, Praha 1947.
 Historie, Sovětská věda, r. I, č. 1, 2, 3, Praha 1951.
 I. I. Kaufmann: Serebrjanyj rubl v Rossij ot jego vznikovenija do konca XIX. věka, S. Petěrburg 1910.
 A. K. Markov: Russkaja numizmatika, II. vyd., Petrograd 1916.
 Numizmatičeskij sbornik, I—III, Moskva 1911—1915.
 A. Orešnikov: Russkija moněty do 1547 goda, Moskva 1896.
 D. P. Soncov: Děngi i puly drevnej Rusi, velikoknažeskija i udělnyja, Moskva 1860, 1861.
 I. I. Tolstoj: Děngi velikago knjazja Dmitrija Ivanoviča Donskogo, Zapiski numizmatičeskago otdělenija imperatorskago russkago archeologičeskago obščestva, S. Petěrburg 1910.

Sbírky:

- Numismatická sbírka Národního musea v Praze.
 T. F. Schubert: Catalogue du Cabinet des monnais et médailles Russe, I. Monnais, Carlsruhe 1857.
 A. Tolmatscheff-Sosnowski a A. Werschinin: Russische Münzen des 14.—18. Jahrhunderts. Dubletten russischer Museen, Katalog č. 210, Adolf Hess Nachfolger, Frankfurt n. M. 1932.

stařešinství, platným od dob prvních Rurikovců, který stanovil, že starší členové rodu mají nárok na výhodnější a lepší území. Knížetství se proto po úmrtí svých vládců, jestliže nenastoupil nový kníže-bezzemek, buď spojováním rozšiřovala, stal-li se novým držitelem některý z vládnoucích knížat, anebo se dělením zmenšovala, uplatnilo-li více dědiců svůj nárok. O nástupnictví se sváděly často bratrovražedné boje.

Koncem 12. století začala se drobná knížetství soustřeďovat okolo tří středisek: Velikého Novgorodu, Vladimíra nad Kljazmou a Galiče na Dněstru. Feudální zřízení však bylo brzdou sjednocování ruských knížetství, poněvadž lidu chybělo vědomí společného původu a společného hospodářského života. Když začátkem 13. století vtrhli Mongolové, zvaní Tataři, do Evropy, doplatily ruské země na svou roztržičnost dlouhým tatarským jařmem. Mongolská bouře vyvrátila říši Bulharů na Volze a Chazarů u Kaspického moře; r. 1237 byla spálena Rjazaň, Vladimír, Moskva; r. 1240 byl dobyt Kyjev, poraženo Polsko a zničeny Uhry. Po svém návratu usídlili se Tataři v povolžských stepích, kde založili říši Zlaté Hordy čili Kipčak. Sousedící ruská knížetství uznala svrchovanost Tatarů, zavázala se odvádět poplatek a pomáhat jim svými vojsky; vzdálenější knížetství, na př. Veliký Novgorod, odváděla pouze poplatek. Do důležitých měst byli vysláni chánovi vyslanci. V zemi byly zavedeny tatarské mince, stříbrné tangy a měděné puly. Kulturní i hospodářský vývoj ruských zemí byl zdržen o několik století.

Obratnou politikou ruských knížat, především moskevských, kteří se těšili zvláštní přízni chánů, pozvolna rostla a mohutněla všechna knížetství, zvláště když v 2. pol. 14. století vznikaly mezi Tatary velké vnitřní rozbroje. Uvolňování tatarského tlaku poskytovalo knížatům více práva a moci, knížetstvím větší svobody politické i hospodářské a podporovalo vzrůst vlastenectví i touhy po samostatnosti. Dne 8. září 1380 vojska ruských knížat pod vedením moskevského knížete Dimitrije Ivanoviče porazila Tatary u řeky Donu. Za své vítězství obdržel Dimitrij přídomek Donský. Po dvou letech byla však Moskva znovu Tatary vypálena a Dimitrij Donský byl přinucen opět odvádět chánům poplatek. Avšak rozpad Zlaté Hordy pokračoval, zejména v důsledku dvou těžkých porážek Tatarů vojsky Džagatajců r. 1391 a 1395, vedených Timurem (Tamerlánem). Po osamostatnění ruských knížetství vznikly pak z trosek Kipčaku čtyři chánáty, a to okolo roku 1420 Krymský, r. 1438 Kazaňský, r. 1450 Kasimovský a r. 1466 Astrachaňský.

Severovýchodní a střední Rus byla rozdělena v několik velkých knížetství, k nimž náležela řada knížetství údělných. Územně největší a také hospodářsky i kulturně nejvýznamnější bylo velké knížetství Novgorodské, sahající jižně od Ilmeňského jezera k Severnímu moři a Uralu, s několika provinciemi, z nichž se r. 1348 osamostatnilo knížetství Pskovské. Na druhém místě co do významu bylo velké knížetství Moskevské, na řece Volze od Oky až k Suchomě, s údělnými knížetstvími Galičským, Serpuchovským, Možaiským, Dimitrovským a Verejským. Moskevská země sousedila severovýchodně s údělným knížetstvím Jaroslavským a Rostovským, na severozápad leželo velké knížetství Tverské s údělnými knížetstvími Gorodenským, Kašinským, Mikulinským a Dorogobužským; na východ se rozkládalo velké knížetství Suzdalsko-Nižgorodské a na jiho-východ velké knížetství Rjazaňské. Okrajová jihozápadní část Rusi Smolensk, Černigov, Minsk, Pinsk, Kyjev a Volyn byla v tu dobu připojena k polsko-litevskému státu.

II. Vznik, soustava a váha ruských knížecích mincí.

Jedním z projevů národního obrozování a osamostatňování ruských knížat bylo vydání vlastních mincí ještě v době již slábnoucí nadvlády Tatarů. Rok ražby prvních ruských mincí, po zaplavení ruských zemí Tatary, je sporný, skoro nejistá je i osoba knížete, který první zarazil mince, ač všechny okolnosti svědčí pro moskevského velikého knížete Dimitrije Donského (1362—1389). Stalo se tak snad na příkaz chána Zlaté Hordy Tochtamyše, který — z pomsty za porážku utrpěnou r. 1380 od Dimitrije Donského — nařídil mu patrně po své vítězné odplatě r. 1382, aby razil mince se jménem „Chán Tochtamyš“. Byl to obvyklý zjev u Mongolů, že příkazovali podmaněným národům, aby jejich mince nesly jméno vládnoucího chána. Právo k ražbě vlastní mince odvozoval moskevský kníže pravděpodobně z byzantského i mongolského zvyku, který dovozoval každému, kdo měl knížecí moc, raziti mince. První ruské ražby, knížecí mince se jménem „knáz“, se objevily v posledních dvou desetiletích 14. století, obíhaly asi 160 let, kdy byly vystřídány mincemi carskými, sice téhož rázu jako knížecí, avšak s titulem „car“.

Poněvadž ruský lid přivykl již tatarským mincím, bylo přirozené, že nové ruské mince se nesměly od nich příliš odlišovati. Jestliže Tataři razili ze své vahové jednotky jednoho sumu (saumu), o váze 36 zolotníků, 108 tatarských děněg (váhy 32 dolí), určil Dimitrij Donský, aby bylo z ruské vahové jednotky, t. j. jedné rublové grivenky, o váze 48 zolotníků, zaraženo 216 ruských děněg (váhy 21 $\frac{1}{3}$ dolí). Mince byly nazývány podle poruštěného označení tatarských mincí tanga, též danga, „děnga“. Těchto 100 děněg se rovnalo 1 rublu, který byl pouze početní neraženou jednotkou. Ruská děnga vážila $\frac{2}{3}$ děngy tatarské, čili 3 ruské děngy se rovnaly 2 děngám tatarským. Skutečná váha ruských děněg kolísala však mezi 18 $\frac{1}{2}$ až 22 $\frac{1}{2}$ dolemi. K ražbě mincí podle moskevského vzoru přistupovala i ostatní ruská knížetství.

Váha mincí se oficiálně neměnila, avšak ve skutečnosti postupně stále klesala. Mince se totiž nerazily v knížecích mincovnách, jak tomu bylo od dávna v západní Evropě, nýbrž právo ražby bylo knížaty prodáváno nebo pronajímáno mincmistrům, „děněžníkům“, jimiž byli mistři zlatnické a stříbrnické práce, kteří si vybírali za ražbu mincí poplatek z váhy stříbra, přineseného k ražbě. Na některých mincích se proto objevují i jména nebo zkratky děněžníků. Mincmistři se ovšem nespokojovali jen s poplatkem, ale obohacovali se i snižováním váhy mincí. Tak na př. na počátku vlády moskevského knížete Vasila II. Temného (1425—1462) vážila moskevská děnga již jen 9 dolí; podobně tomu bylo také v druhých knížetstvích.

Bohatá republika Novgorodská, která jediná z ruských knížetství měla vlastní stříbro z uralských dolů, zarazila své vlastní mince teprve r. 1420. Vzorem bylo mincovnictví moskevského knížete Dimitrije Donského, t. j. z rublové grivenky bylo raženo 216 děněg. Jejich skutečná váha se pohybovala mezi 18 a 22 dolemi, byla tedy více než dvojnásobná proti současným děngám ostatních knížetství. Proto Vasil II. stanovil ve svém moskevském knížetství, že dvě moskevské děngy se rovnají jedné děngě novgorodské, takže jeden moskevský rubl se rovnal 100 novgorodským děngám anebo 200 děngám moskevským. Podle velikosti a váhy, nikoli podle vzhledu, byly všechny děngy, obíhající společně po všech ruských knížetstvích, rozlišovány na těžší děngy novgorodské (novgorodky) a na

lehčí, poloviční děngy moskevské (moskovky). V praxi se počítalo na dva různé ruble, moskevský a novgorodský.

Souběžně se sjednocováním ruských zemí pod vedením Moskvy objevovaly se finanční nesnáze, plynoucí z rozličného mincovnictví. Proto Ivan III. (1462—1505) položil základ k jednotné společné peněžní soustavě. Na počátku jeho vlády byly raženy moskovky o váze 8 dolí, t. j. z rublové grivenky 576 kusů, zatím co v téže době novgorodky vážily 18 dolí, t. j. z rublové grivenky bylo raženo 256 kusů. Novgorodský rubl byl tudíž více než dvojnásobkem rublu moskevského. Při rozsáhlém obchodním styku Moskvy (politicky a vojensky významnější) s Novgorodem (obchodně a kapitálově silnějším) působily tyto kursové, resp. vahové rozdíly velké obtíže, a bylo proto nutno je odstranit. Zásluhou Ivana III. byla k moskevskému početnímu rublu připojena jako stý díl novgorodka a moskovka určena polovinou novgorodky. Stalo se tak patrně v době po moskevském podmanění Novgorodu r. 1478, kdy novgorodští kupci byli vystěhováni a jejich obchody byly přiděleny kupcům moskevským. Avšak s přibráním novgorodky do moskevské mincovní soustavy, platné nyní pro všechna knížetství, která byla spojena s Moskvou, nepřevzali osvědčený novgorodský způsob vládní ražby v mincovně, nýbrž ražení mincí ponechali podle dosavadního zvyku volně mincmistrům. Ti však nedodržovali stanovenou váhu mincí, ale razili je o váze nižší.

V době vlády buď tohoto velikého knížete anebo jeho nástupce Vasila Ivanoviče III. (1505—1533) byly zaraženy děngy o váze 3 dolí. Někteří ruští numismatikové považují je za půlděngy, polušky. Podobné polušky byly raženy také v Novgorodě (2½ dolí), Pskově (3½ dolí) a v Tveru (3 dole). Podle nepatrného množství dochovaných kusů lze usuzovat, že těchto mincí bylo raženo velmi málo.

Za Vasila III. (1505—1533), kdy většina ruských zemí byla již soustředěna pod vedením Moskvy, byla váha mincí upravena nařízením, které stanovilo, že z rublové grivenky má být raženo 260 novgorodek anebo 520 moskovek, které se rovnaly 2½ rublu a 1 grivně (10 děngů), takže početní rubl se stále rovnal 100 novgorodkám anebo 200 moskovkám. Mincmistři však ani nyní nedodržovali předepsanou váhu a razili mince lehčí; z rublové grivenky vyrazili až 300 novgorodek nebo 600 moskovek. Kromě toho čisté stříbro nahražovali stříbrem špatné jakosti. K tomuto dvojitému znehodnocování mincí přistupovalo ještě hojné ořezávání mincí o ⅓ původní váhy. Pro nepravidelný tvar střížků bylo ořezávání mincí na Rusi nejsnadnějším a nejrozšířenějším okrádáním mincí.

Do těchto podvodných manipulací, které nabyly velkého rozsahu, pronikavě zasáhl Ivan IV. Hrozný (1533—1584). Mincovní reformou r. 1535, která vycházela z daného stavu, bylo nařízeno raziti z rublové grivenky 300 novgorodek nebo 600 moskovek, rovných třem početním rublům. Zlehčené mince, špatné jakosti nebo ořezané, bylo nutno odvésti k roztažení pro ražbu nových mincí. Zároveň byla založena mincovna, „děnížnyj dvor“ a ustanoveni dozorcí nad ražbou mincí. Z doneseného stříbra k ražbě mincí odváděl se poplatek, „zlotničnaja pošlina“, ve výši jednoho zolotniku z jedné rublové grivenky, tedy něco málo nad 2%. Novgorodky byly přejmenovány na kopějky a určeno, že na nich má býti zobrazen jezdec s kopím, kdežto na moskovkách, nyní děngách, jezdec se šavlí (odtud jejich lidový název mečovka nebo sablanica).

Nejmenší platební jednotkou staly se počátkem 15. století měděné puly, které byly vybijeny v hojném počtu ve velikém knížetství Tverském, vzác-

něji v Moskvě a Novgorodě. Z Kašinska, Goroděnska, Mikulinska, Možajska a Rjazaňska jsou známy jen ojedinělé kusy. Na rozdíl od stříbrných mincí, které měly v nápisech jména knížat, jsou puly převážně označeny podle tatarského zvyku jmény měst anebo knížetství. Tataři razili totiž jméno chána pouze na stříbrných mincích, které mohl vydávat jedině chán; měděné mince nebyly počítány za vládní mince a razila je obvykle města. Pro uvedený způsob označení ruských pulů je jejich správné časové zařazení proto téměř nemožné. Tvar hrubě ražených mincí je jako u děngů rovněž nepravidelný, převážně oválný až čtvercový. V jakém platebním poměru byla tato měděná mince, jejíž váha kolísala v širokém rozpětí mezi 5 až 80½ dolemi, ke stříbrným děngám, nelze přesně říci. Podle některých pramenů se rovnala stříbrná děnga 40, podle jiných až 120 pulům.

Vahovým základem ruského středověkého mincovnictví byla vahová jednotka „rublejava grivenka“, rublová grivenka (0,2045 kg), která se rovnala 48 zolotníkům (po 4,265 g); zolotník se dělil na 96 dolí (po 0,044 g). Rublová grivenka byla původně používána k vážení ušlechtilých kovů a vzácného koření. Slova rubejava znamenalo přeseknutá, sekaná a je utvořeno ze slova rubit = sekati. Vedle ní byla velká grivenka, která byla jejím dvojnásobkem a rovnala se pozdější ruské libře. Původ ruské vahové soustavy sahá do Babylonie, kde již před několika tisíci lety byly váhy a míry vědecky normovány. Prostřednictvím Peršanů, Řeků a jiných východních národů pronikly vahové jednotky do vzdálenějších zemí a v Rusku si zachovaly svou nezměněnou platnost téměř až do současné doby. Ruský pud (16,38 kg), který je čtyřicátým násobkem jedné ruské libry (0,4095 kg), je padesátinásobek římské libry (0,3275 kg) a tisícinásobek kyzikoského stateru (0,016375 kg). Rublová grivenka bývala nazývána zkráceně také jen grivenka nebo rubl. V pol. 15. století počaly se vahové názvy rubl a grivenka oddělovat, rubl označoval peněžní jednotku a grivenka jednotkou vahovou. Název vahové jednotky grivenka se však později změnil rovněž v peněžní pojmenování a přešel na desetiděngu a po zavedení kopějky jako nejběžnější ruské mince na desetikopějku.

Původní přesnou váhu ruských knížecích mincí lze sotva stanovit, poněvadž pro nepravidelný tvar střížků není možno s určitostí tvrdit, že mince je původní velikosti, neořezaná. I mince jednoho typu téhož knížete vykazují značnější vahové rozdíly, které vznikaly již při zhotovování střížků. Ze značné rozličnosti vah mincí možno soudit, že váha mincí právě jako jakost stříbra, neměla na platební hodnotu jednotlivých mincí vlivu; dosvědčují to i nálezy, ve kterých jsou smíšeny děngy a puly různých knížetství i různých dob, tudíž různé váhy i jakosti.

III. R á z m i n c í.

Knížecí ruské mince jsou po většině nepravidelně oválného tvaru, který odpovídal zvláštnímu způsobu přípravy střížků. V západní Evropě se od 10. století ručně vystříhovaly kruhové střížky z tenkého plechu, vytepaného ze stříbrných cánů; jednotlivé střížky, srovnané plochým kladivem, byly skládány ve sloupce a stloukávány na hraně, aby získaly pokud možno co nejlepší kruhový tvar. Na Rusi však byly ze stříbrných hriven a jiných slitků taženy dlouhé kusy drátů, které byly rozsekány na několik menších kusů nejpřesněji odvážených; na odseknuté kusy byly vryty vruby podle potřebného počtu mincí. Pak byly postupně jednotlivé dílky roztepávány

až ke vrubu a odseknuty, avšak již neváženy. Střížky byly zřídka kruhové, většinou nepravidelně oválné, spíše ve tvaru kapky. Jejich užší konec nesl často stopy po spojení s následujícím dílkem, zatím co druhý konec byl tepáním rozšířen. Někdy byly střížky ještě znovu vyrovnávány kladivem. Z taktu připravených střížků vznikaly mince ruční ražbou, úderem kladiva. Nepravidelný tvar střížků a jejich nerovná plocha nezachycovala vždy celou plochu razidla, proto se na většině mincí objevuje často jen část kresby i textu. Tvar a vzhled knížecích mincí zůstal charakteristický pro ruské mincovnictví až do počátku 18. století. Posledními mincemi tímto způsobem raženými byly stříbrné kopějky z r. 1719, ačkoliv jiné mince byly již od r. 1699 raženy podle západoevropského vzoru.

Prvními knížecími ražbami byly dvojjazyčné mince dvojího druhu: s arabským nápisem skutečného smyslu a s arabským nápisem bez jakéhokoli významu. Důvod dvojjazyčnosti mincí, na kterých bylo vyraženo kromě jména velkého nebo úředního knížete ruským písmem také arabsky jméno vládnoucího tatarského chána, není přesně znám; snad těmito mincemi platila ruská knížata povinnou daň tatarským chánům (a proto měly býti částečně shodné s běžnými mincemi Zlaté Hordy) nebo měla dvojjazyčnost sloužit k ulehčení jejich přijímání v obchodu s ostatními tatarskými mincemi, současně obíhajících ve velkém množství, a konečně snad měly dosvědčovat svrchovanost tatarských chánů nad ruskými knížetstvími. Mince, které byly raženy po definitivním osvobození Ruska od Tatarů s arabským textem nevyjadřujícím již podřízenost ruských knížat, byly patrně určeny pro zahraniční obchod s Východem. Druhou skupinu tvoří mince s arabským nápisem, který byl rytcem libovolně opsán z jakékoli tatarské mince. Rytci neznali arabského jazyka prostě obkreslili více méně zdařile arabský text, takže na př. na mincích s opisem jména Vasila Dimitrijeviče, který vládl v l. 1389—1425, bylo na rubu arabsky jméno tatarského chána Džanibega, který panoval však v l. 1341—1357. Jiný druh mincí měl na jedné straně pouhý obraz lva, harpyje atd. a na druhé straně arabský nápis z jakékoli tatarské mince.

Současně s těmito dvojjazyčnými mincemi obíhaly v nepatrném množství také mince s arabským textem na obou stranách, převzatým však ze dvou různých tatarských mincí. Tyto mince, po vnějším vzhledu zřejmě ruského původu, byly nejspíše anonymními napodobeninami tatarských děněg a předcházely asi oficiálním ražbám ruských mincí.

Mince výhradně s ruským textem byly raženy pravděpodobně o několik let později. Líc i rub mincí bývá vyplněn obvykle obrazem, buď s opisem nebo bez něho, anebo nápisem po celé ploše mince. Vyobrazení na mincích vynikají překvapujícím bohatstvím námětů, které poskytují rozsáhlý přehled ruské středověké symboliky. Na děněgách jsou nejčastěji znázorněny výjevy ze života loveckého a vojenského; jezdec se sokolem v ruce, jezdec s lukem, muž střílející lukem ptáky, lovec se psem pronásledující medvěda, lovec zápolící s medvědem, muž dorážející kopím na vztyčené zvíře, jezdec na koni, jezdec s mečem, jezdec s kopím, muž s kopím a pod. Také obrazy z denního života se často vyskytují: muž štípající sekýrou břevno, děněžník razící kladivem mince, dvě osoby držící se stromu atd. Obraz knížete se objevuje na mincích v různých obměnách: kníže stojící s mečem, kníže sedící na trůně nebo přijímající hold a dary od poddaných, korunovaná hlava zřepu a j. Symbolicko-fantastické představy jsou zastoupeny dvounohým drakem, ptákem nohem, okřídlenou sirénou, lidskou hlavou s býčími rohy, dvouhlavým orlem, levhartem, sty-

lisovanou beraní hlavou, letícím ptákem, ptákem s hlavou otočenou vzad, kohoutem (symbolem světla, ohně, blesku a plodnosti), bojem muže se lvem atd. Leckdy pole mince je vyplněno stylisovanou růžicí, kvítkem nebo hvězdou, jednotlivě nebo v různém seskupení. Motivem, který po celou dobu knížecího mincování převládal a ke konci se stal výhradním, byl obraz jezdce na koni, zejména jezdce probodávajícího kopím draka nebo hada, plazícího se pod kopyty koně, snad odezva dávných skytských obrazů pádících jezdců, snad zobrazení knížete na koni anebo snad obraz sv. Jiří, probodávajícího saň, který byl v středověké symbolice křesťanské bojem dobra (člověka) se zlem (drakem). Svatojiřský kult počal na Rusi koncem 10. století; jméno světcovo bylo často dáváno knížatům, začátkem 11. století byly sv. Jiří zasvěcovány první pravoslavné kostely, za Jaroslava Moudrého byly raženy v Kyjevě mince s obrazem a jménem světcovým, koncem 14. století se stal patronem Moskvy a později byl obraz sv. Jiří pojat do carského znaku.

Na některých děněgách knížecího období jsou slovem i obrazem vyjádřena výstražná upozornění proti padělání mincí. Slova i obrazy zdůrazňují právo knížete raziti mince a připomínají tresty, které očekávají penězokaze. Nejobvyklejším trestem byla poprava utopením nebo stětím, dále liti roztaveného olova do úst anebo useknutí rukou. Výstraha před falšování mincí vyznačená přímo na mincích vyskytovala se sice již dříve v byzantském i západoevropském mincovnictví, avšak nebyla vyjadřována tolika různými způsoby jako na Rusi. Na některých mincích tohoto druhu objevuje se nápis „PEČAŤ KŇAZJA“, buď v kruhu kolem vyobrazení anebo vyplňující celé pole mince. Tato slova mají nahradit podpis knížete a vzbudit v prostém lidu představu, že mince je projevem knížecí moci a součástí knížecího vlastnictví, aby tím spíše byla chráněna před falšování. Výstražné nápisy jsou leckdy rozšířeny na přímou hrozbu; nápis na tverských mincích „А КТО ПОДОПИШЕ БУДЁ ОСУ“ upozorňoval, že kdo padělá minci bude osekán, čili budou mu useknuty ruce. Na jiných mincích je na líci vyraženo: „PEČAŤ VELIKOGO KŇAZJA“ a na rubu „STOROŽA NA BEZUMNOGO ČELOVĚKA“. Oba nápisy znamenaly v celku: Pečeť velkého knížete varuje nerozumného člověka (padělatele). Písemné hrozby proti penězokazectví, nejčastěji zkomolené k nerozlučitelnosti, byly však srozumitelné jen onomu nepatrnému počtu poddaných, kteří uměli čísti. Proto bývala často používána forma výstrah, přístupná zrakovému vnímání i negramotných, a na mincích zobrazovány tresty, které očekávají penězokaze: kat se sekerou nebo mečem, kat se sekerou a useknutou hlavou, jindy kat, který drží oběma rukama sekeru, před nímž leží useknutá hlava a v pozadí na stromě je vrána, klovající do jiné useknuté hlavy a další podobné scény.

Na stříbrných poluškách všech čtyř knížetství jest jednotné vyobrazení, a to letící pták zprava; kromě toho byly ve Pskově raženy ještě polušky typu děngy s korunovanou hlavou. Na druhé straně všech polušek jsou většinou víceřádkové nápisy. — Vzhled měděných pulů jest obdobný děngám, na rubu se objevuje obraz člověka zřepu s mečem, jezdce s mečem, sokolníka, lučištníka, pregěře, lidské hlavy s býčími rohy, ptáka, orla, čtvernožce, noha, čerta s mečem anebo hvězdy; na líci jsou nápisy.

Původ rozmanitosti ruských mincovních obrazů knížecího období třeba hledat ve velkém výběru námětů, poskytovaných mincemi západo- a středosijskými, západoevropskými a v menším rozsahu i mincemi nordickými a byzantskými. Nové motivy přinášeli do Ruska také zahraniční umělci,

jistě však jen v nepatrné míře. Dokazují to dva typy mincí, ražené za velikého knížete moskevského Ivana III. (1462—1505). Na jednom typu je po celé rubní ploše latinkou ORNI/STOTE/LES, což je zkomolené Aristoteles, přezdívka to italského umělce Ridolfo Fioravanti, žijícího v tu dobu v Moskvě. Na druhém typu je rovněž po celé ploše rubu mince po rusku MASTĚR ALESANDRO, pravděpodobně opět jméno jakéhosi italského mistra. Oba druhy mincí však zcela odpovídají celkovým hrubým provedením rubu i líce (jezdec s mečem) neumělému rázu ostatních mincí této doby.

Všechny obrazové náměty se na mincích opakují v četných odchylných kresbách, zjednodušených, doplňovaných i bohatě přeplňovaných, podivuhodně vtěsnaných na droboučnou plošku, která většinou je ještě doplněna kruhovým opisem. Obrazy bývají pravidelně uzavřeny kruhem hladkým či perličkovým anebo různými kombinacemi obou kruhů. Jestliže ruské knížecí mince vynikají rozmanitostí motivů nad současnými západoevropskými ražbami, svým vnějším vzhledem jich naprosto nedostihují. Vinen je jednak nápadný nedostatek řemeslné dovednosti rytců, kteří své náměty přenášeli do kovu formou značně neumělou, až hrubou, jednak i neobvyklý tvar střížků, který dal těmto mincím jejich zvláštní ráz.

IV. Opisy a nápisy na mincích.

Ruské knížecí mince jsou převážně s opisy po obou stranách a v menším rozsahu s nápisem po celé jedné ploše; typy mincí s textem jen na jedné straně nejsou četné. Opisy na některých typech mají pokračování i na druhé straně a také jsou mince s týmž opisem po obou stranách. Většina opisů je oddělena od obrazu hladkým nebo perličkovitým kruhem, podobného druhu jsou i kruhy vnější. Někdy je opis jen s vnitřním kruhem anebo je bez kruhů vůbec. Nápisy, které jsou až šestiřádkové, jsou buď neohrazené anebo uzavřené kruhem hladkým či perličkovitým; jednotlivé řádky v nápisu jsou ponejvíce odděleny linkami hladkými nebo perličkovitými. Všechny nápisy i opisy na mincích tohoto období jsou psány středověkou azbukou, poněkud odlišnou od nynější. Výjimku činí nápis ORNISTOTELES na zmíněné již moskevské děnze, který je psán latinkou, a pak první knížecí mince s rusko-tatarskými nápisy.

Opisy na stříbrných děngách ruských knížetství, kromě děněg republiky Novgorodské a Pskovské v době jejich samostatnosti, začínají nejčastěji slovy KNAZ (VELIKIJ) nebo PEČAŤ KNAZJA (VELIKOGO), po nichž následuje jméno knížete (křestní a obvykle i s otcovským). Na některých mincích je nápis DĚNGA, který je doplněn jménem knížetství, buď MOSKOVSKAJA, TVERISKAJA, REZANSKAJA anebo GORODĚNSKAJA. Novgorodské děngy do r. 1456 měly jen jediný nápis VELIKOGO NOVAGORODA (rozuměj děnga); po tomto roce se za moskevské nadvlády objevily nápisy DĚNGA VELIKOGO KNAZJA, PEČAŤ VELIKOGO KNAZJA nebo OSPODAR VSEJA RUSI, avšak bez jména vládnoucího knížete. Pskovské děngy byly do r. 1510 rovněž s jediným nápisem DĚNGA PSKOVSKAJA; po připojení k Moskvě byl tento nápis ponechán, ale líc byl doplněn jménem moskevského knížete. Na některých tverských mincích byla uvedena již výstraha proti falšování mincí.

Na moskevských poluškách byl nápis GOSDAR (gosudar), na novgorodských.../OGI/AGOR/DA, pskovských PSK/OVS/KAJA a na tverských TVE/RISK/AJA.

Na měděných mincích, pulech, byl nejobvyklejší nápis PUL nebo PULO, se jménem knížetství, buď MOSKOVSKOJE, TVĚRSKOJE, KAŠINSKOJE, MOŽAISKOJE, NOVAGORODA anebo PEREJASLAVSKOJE (dřívější název knížetství Rjazaňského). Některé puly goroděnské, tverské, kašinské a mikulinské jsou také s nápisem PEČAŤ KNAZJA (VELIKOGO) a tverské a kašinské KNAZ (VELIKIJ); oba nápisy jsou doplněny jmény knížat. V Moskvě byl také ražen typ pulů s nápisem GOSPODAR VSEJA RUSI, avšak bez knížecího jména.

Přední postavení Moskevského velikého knížetství mezi ostatními ruskými knížetstvími, velikými i údelnými, se obráželo i na mincích v titulech velikého knížete. Na některých mincích již Vasila Dimitrijeviče (1389 až 1425) vyskytl se tak po prvé titul, vyjadřující jeho nadřazenost nad ostatními knížaty, a to KNAZ VELIKIJ VSEJA RUSI. Za jeho nástupce Vasila Vasiljeviče Temného (1425—1462) byl význam moskevského vládce ještě více zdůrazněn novými tituly KNAZ VELIKIJ OSPODAR VSEJA RUSI anebo OSPODAR VSEJA ZEMLI RUSKIJA. Na dvou typech mincí Ivana Vasiljeviče III. (1462—1505) je nápis tatarským písmem, na prvním typu IVAN a na druhém TO JE DĚNGA MOSKEVSKÁ; tento druh mincí měl patrně ulehčovat obchodní styk s Východem. V téže době anebo za následujícího knížete Vasila Ivanoviče (1505—1533) přibyl na několika typech bezejmenných mincí další nový titul GOSUDAR VSEJA RUSI nebo GOSPODAR VSEJA ROSIJ. Za téhož Vasila Ivanoviče byl na některých pskovských děngách, po připojení Pskova k Moskvě r. 1510, použit po prvé i carský titul VASILEJ BOŽIJEJ MILOSTIJU CAR I GOSPODAR VSEJA RUSI. Hodnota cara tomuto knížeti však ještě nepříslušela, ačkoliv carského titulu v diplomatickém styku užíval. Na moskevských mincích jej nedovolil vyrazit, avšak ve Pskově byly okolnosti odlišné. Pskov byl pro Moskvu střediskem zahraničního obchodu, kam přicházeli cizozemští, zejména němečtí kupci, kteří moskevského velikého knížete nazývali imperatorem, kaiserem nebo carem. Pskovanům se oslovení „car“ stalo patrně zcela běžným, více než Moskvánům.

Opisy a nápisy jsou na mincích stručné, slova jsou zkracována, písmena bývají zpřeházena, nejasná, některá chybí, takže přesné určení bývá ne snadné a proto část mincí z této doby, třebaže krásně zachovaných, je vůbec neurčitelná. Obtížné čtení je zvyšováno tím, že rytci bývali mnohdy negramotní a podle již chybných předloh ryli nová razidla s novými chybami. Železná nebo ze špatné oceli zhotovená razidla se nadto brzy na okraji opotřebovala, takže se na mincích objevují nedokonalé obrazy i opisy. Další nesnáze při určování mincí vzniká zkracováním knížecích jmen, která se při značném počtu velikých a údelných knížat hojně opakovala (Dimitrij, Vasilij, Ivan a pod.). Na př. na suzdalsko-nížegorodských mincích je jméno knížete Semena Dimitrijeviče zkráceno na pouhé SE, na rostovských mincích jméno knížete Aleksandra Konstantinoviče je zkráceno na NDRVKVČ. Snadnější jest určování tam, kde ke jménu knížete je připojeno po ruském způsobu jméno otcovské. Ale i celé čitelné jméno knížete nestačí někdy k správnému přidělení mince, poněvadž často současně vládla knížata týchž jmen. Na př. okolo roku 1500 vládla v knížetství Volokolamském, Kašinském a Dorogobužském knížata téhož jména Ivan Borisovič. Tu napomáhá k částečnému určení místo nálezů, váha mince, celkový vzhled a případně i jakost stříbra. Jména knížetství se vyskytují na stříbrných mincích zcela výjimečně. Všechny mince tohoto období jsou bez letopočtu.

Moskevské děňgy.

1

2

3

1. Dimitrij Donský (1362—1389). Děňga. Líc: Kohout zprava, nad ním hvězdička, opis mezi dvěma hladkými kruhy... NJAZJAVEL... DMITR... Rub: tatarský nápis SULTÁN TOCHTAMYŠ CHÁN NECHŤ ŽIJE. Váha 20½ dolů.
2. Vasil Dimitrijevič (1389—1425). Děňga. Líc: nápis rozdělený linkami z teček PEČA/VELI/KOGOKN. Rub: tatarský nápis MOHAMED. Váha 18 dolů.
3. Vasil Vasiljevič Temný (1425—1462). Děňga. Líc: postava po kolena se sekýrou a šavlí v rukách v hladkém a perličkovitém kruhu. Rub: nápis KŇA/ZVEL/IKIVAS/ILEI v kruhu perličkovitém a hladkém. Váha 16 dolů.

Moskevské děňgy a půlděňga (poluška).

1

2

3

4

1. Ivan Vasiljevič III. (1462—1505). Děňga. Líc: dvě hvězdičky a růžička v perličkovitém kruhu, opis KNZVELIKIJIVAN. Rub: kvítek o pěti lístcích v perličkovitém kruhu, opis DĚŇGAMOSKOVSKAJA. Váha 7½ dolů.
2. Vasil Ivanovič (1505—1533). Děňga. Líc: jezdec se šavlí zprava, opis VELIKI-VASIL-IVANOVIČ. Rub: nápis OSP/ODAR/VSEAR/USI. Váha 16½ dolů.
3. Ivan Vasiljevič IV. (1533—1547). Děňga. Líc: jezdec se skloněným kopím v perličkovitém kruhu. Rub: nápis KNZ/VELIK/IGDRV/SEARU/SI v perličkovitém kruhu. Váha 14½ dolů.
4. Moskva, 1462—1533. Poluška. Líc: pták letící do leva. Rub: nápis GOSDAR. Váha 3 dolů.

Novgorodská, pskovská a galičská děňga.

1

2

3

1. Novgorod, 1420—1456. Děňga. Líc: dvě postavy stojící proti sobě, vpravo oděná a s čapkou, na rameni se žezlem nebo mečem, vlevo obnažená, v mírném pokleku, v rukách s oválným předmětem. (Snad hold poddaných Velkému Novgorodu, symbolizovanému oděnou postavou; lid zval své město „Gospodin Velikij Novgorod“.) Rub: nápis VLI/KOGON/VAGOR/ODA. Váha 17½ dolů.
2. Pskov, 1425—1510. Děňga. Líc: poprsí zprádu s čapkou tvaru koruny s velkýma ušima, v pravici meč, levice přitisknuta k hrudi. Rub: nápis DĚŇ/GAPSK/OVSK/AJA. Váha 17 dolů.
3. Galič, Jurij Dmitrovič (1389—1434). Děňga. Líc: dvě postavy stojící proti sobě, vlevo větší s mečem v ruce, opis PEČAŤKŇAZAJURJEVA v hladkých kruzích. Rub: fantastické zvíře ve čtverci, který je zasazen do druhého čtverce, kolem hladký kruh. Váha 20 dolů.

Tverská, dmitrovská a možaiská děňga.

1

2

3

4

1. Tver, Boris Alexandrovič (1425—1461). Děňga. Líc: postava zprádu s mečem nad hlavou, opis DĚŇIGATVERISKAJA v hladkých kruzích. Rub: nápis v hladkých linkách KNZJA/VLKGOB/ORSOLEI/KIDČ. Váha 13½ dolů.
2. Tver, Boris Alexandrovič (1425—1461). Děňga. Líc: pregét v cípate čepici s kladivem v obou rukách, sedící na lavičce proti kovadlině, nad ním tři kroužky (střížky?). Rub: nápis KNZ/VLKG0/BRSOL/KSD. Váha 12 dolů.
3. Dmitrov, Petr Dmitrijevič (1389—1428). Děňga. Líc: sokolník zprádu, opis KŇAZPETRDMITREEVIČ v hladkých kruzích. Rub: Herakles se lvem, opis KŇAZ-PETRDMITREEVIČ v hladkých kruzích. Váha 16½ dolů.
4. Možaisk, Ivan Andrejevič (1432—1462). Děňga. Líc: jezdec s kopím, probodávající draka, v perličkovitém kruhu. Rub: dvě postavy proti sobě stojící, opis KNZIVANONDREJEVIČ v hladkých kruzích. Váha 11 dolů.

Moskevský, novgorodský a kašinský pul.

1

2

3

1. Moskva, 1425—1505. Pul. Líc: orl s korunou a rozevřenými křídly. Rub: nápis POUL/OMOSK/OVSK/OJE v perličkovitém kruhu. Váha 26½ dolů.
2. Novgorod, 1456—1478. Pul. Líc: dvouhlavý orl v perličkovitém kruhu. Rub: nápis PULO/NOVA/GORODA v perličkovitém kruhu. Váha 12 dolů.
3. Kašín, po r. 1426. Pul. Líc: pták s rozdvojeným ocasem zprádu, nad ním trojzubec, v hladkém a perličkovitém kruhu. Rub: nápis PULI/KASIN/SOICH v hladkém kruhu. Váha 21 dolů.

Tverský a mikulinský pul.

1

2

3

1. Tver, Michail Borisovič (1461—1486). Pul. Líc: čtvernožec zleva s hlavou nazad. Rub: nápis v hladkých linkách KŇA/VLK/MCHI v hladkém kruhu. Váha 35 dolů.
2. Tver, bez jména knížete. Pul. Líc: pták zleva s hlavou nazad a s květinou v zobáku. Rub: nápis POU/LOTVE/RSK/OJE. Váha 11 dolů.
3. Mikulin, Fedor Michailovič (1420—1430). Pul. Líc: čtvernožec zleva v hladkém kruhu. Rub: nápis v hladkých linkách PEČ/AŤKN/JAZJAF/EDOR/AMCH v hladkém kruhu. Váha 68 dolů.

V. Značky mincmistrů a mincoven.

Označování mincí značkami mincmistrů nebylo v době knížecího mincování úředně stanoveno. Lze se však domnívat, že někteří mincmistři v Novgorodě, Moskvě, Pskově, Tveru a ve Vereji své ražby označovali, a to většinou začátečními písmeny svého jména a jen zřídka plným jménem. Na lici straně některých novgorodských děněg se objevují jednotlivá písmena D, E, F, G, L, O, P, S, V anebo současně dvě a jednou i tři B a P, I a E, I a O, H a S, O a S, S a O, S a D, SD a O, která se vysvětlují jako počáteční písmena jmen mincmistrů. Nejvíce mincí se dochovalo s písmeny L, P, S, což by nasvědčovalo delšímu působení těchto mincmistrů v mincovně a naopak velmi vzácné mince s písmeny E, G by ukazovaly na jejich kratší činnost. Některé moskevské děňgy mají od r. 1462 na lici jednotlivá písmena A, B, D, F, G, Ju, K, M, O, S, Š, V, Ž anebo více písmen SL, FS, IVA, která možno obdobně vysvětlit jako zkratky mincmistrů. Jména Ornistoteles a Mastěr Alesandro, rovněž na dvou typech moskevských děněg, patřila mincmistrům anebo rytcům asi italského původu. Ve Pskově byly raženy jednak děňgy, k jejichž nápisu DĚNGA PSKOVSKAJA bylo někdy připojeno jméno ZAMANINA nebo IVAN, jména patrně pskovských mincmistrů a jednak děňgy s písmeny D, E, F, Ja, K, L, M, O, S, T, Ž, IB, ISA. Na některých tverských děňgách je k hodnotě mince přidáno OREFI nebo FEIDOTO, snad zkomolená jména mincmistrů Orefěva a Fedotova; mimo to jsou děňgy s písmeny P, N. Na některých verejských děňgách se objevuje písmeno K.

Ani mincovny neoznačovaly ražby svou značkou. Jedinou výjimku činí dva typy moskevských děněg. Na jedné z nich jsou na lici písmena TF, znamenající Tver, jinak zvaný Tfer, a na druhé PSK, t. j. Pskov. Oba typy byly raženy v jmenovaných městech po jejich připojení k Moskvě.

VI. Mincovní kov.

V knížecí době nerazili na Rusi zlaté mince. Pouze pro odměnu, spíše však jako vyznamenání, byly velmi vzácně vybičeny ve zlatě některé děňgy, jimiž byli podělováni vítězni vojevůdci a vynikající bojaři. Někdy však namísto zlatých odražků bylo použito pozlacených děněg, po případě i cizozemských, zvláště uherských, zlatých mincí. Za vlády posledních tří velikých knížat moskevských byly vydány zlaté ražby ve velikosti dukátu, za každého knížete po jednom odlišném typu, které někteří numismatikové považují chybně za mince. Ve skutečnosti jsou to medaile.

Převládajícím mincovním kovem zůstávalo jako v nejstarších dobách stříbro; ze stříbra byly od počátku knížecího mincování raženy ve všech knížetstvích děňgy, které jsou nejvýraznější mincí tohoto období; v pozdější době došlo v několika knížetstvích k ražbě stříbrných půlděněg. Jakost stříbra v mincích nebyla předpisy stanovena. Stříbro dodávané mincmistrům k zmincování, ať již v cizích mincích nebo slitcích či špercích a jejich zlomech, nebylo zkoušeno, proto se jakost stříbrných mincí značně různila a pohybovala se od 728 do 970 tisícín. I mince téhož knížetství jsou nápadně rozdílné, na př. novgorodské děňgy jsou poměrně vysoké jakosti 833 až 968 tisícín, naproti tomu pskovské děňgy začínají jakostí 728 tisícín. Kupní sílu mince neurčovalo již množství stříbra v minci, jak tomu bylo v minulých stoletích; kupní síla se odpoutávala od hmoty a mince se stávala jednotkou míry určité pevně stanovené platební hodnoty. Z počátku se udržovala jakost stříbrných mincí v uvedených číslicích, až

v první třetině 16. století se začaly hojněji objevovat mince velmi nízké jakosti, takřka padělky. To bylo také jedním z důvodů mincovní reformy Ivana IV. Hrozného r. 1535.

Mědi jako mincovního kovu bylo použito k ražbě drobných mincí, pulů, které pro svou nepatrnou kupní sílu (jak již uvedeno šlo 40 až 120 pulů na jednu děňgu) byly vybičeny jen v několika knížetstvích, a to ještě, s výjimkou velikého knížetství Tverského, jen v malém množství.

VII. Původ názvu jednotlivých mincí.

Název rubl se vyskytl v ruských letopisech po prvé r. 1321 jako jiné pojmenování griven, hřiven, stříbrných to slitků tvaru tyčinek nebo bochánků, které obíhaly od 9. století zejména ve střední a západní Rusi jako platidlo. Pojmenování „rubl“ vzniklo ze slova rubit — rubati, sekati. Tyto ruble byly také nazývány „tin“, které znamenalo vrub. Novgorodské ruble, grivny, vážily průměrně 196 g, kdežto středoruské, s výjimkou tverských, asi 94 g, zhruba tedy polovinu. Tento lehký rubl byl v Novgorodě nazýván poltina, polovina tina. Název poltina anebo poltinnik se později přenesl i na ražené půlruble, na kterých se udržel od počátku jejich ražby r. 1699 až do r. 1865 a pak znovu byl r. 1924 obnoven na sovětských půlrublech, jehož hodnota je na minci vyznačena slovy „odin poltinnik“. Z pojmenování tin byl podobně vytvořen oficiální název i pro čtvrtuple ražené od r. 1701 do r. 1810 s názvem polupoltinnik, polovina půlruble.

V době knížecího mincování byl rubl jen početní neraženou jednotkou a jako ražená mince se objevil po prvé přechodně až r. 1657, aby teprve za Petra Velikého se stal od r. 1702 trvale základní jednotkou ruské mincovní soustavy až do našich dob.

Název kopějka se po prvé objevil r. 1453 ve smlouvě tverského knížete Borise Aleksandroviče.²⁾ Úředně byl zaveden až r. 1535, avšak mezi lidem se dlouho nevžíval a také v písemnostech se pro dvojnásobnou děňgu nepřidržovali názvu kopějka, nýbrž děngá novgorodská, novgorodka (trebaže byla také ražena v Moskvě), na rozdíl od jednoduché děngy moskevské, moskovky. Tyto názvy se vyskytovaly ještě v 17. století. O původu slova kopějka je několik domněnek. Jeden, vysvětlující vznik ze slova kopí, které drží v ruce jezdec vyobrazený na mincích, opírá se o zápis z r. 1535 v Sofijském vremeniku, kde je zaznamenáno „pri velikom knaze Vasilije Ivanoviče byst znamja na děngach; knaz veliki na koně iměja kopě v rucě i ottom pozvaše děngi kopějnyja“. Z historických důvodů nemůže však název kopějka pocházet od slova kopí, které drží jezdec vyobrazený na minci, poněvadž tento název se vyskytl již dříve než mince s tímto vyobrazením. Ruský numismatik A. K. Markov odvozuje proto název od tatarských mincí „dinar-kepeki“, pojmenovaných tak podle džagatajského chána Kepeka, který vládl v l. 1309—1321 ve střední Asii. Erdman a Reif poukazují na některé měděné mince s vyobrazením psa (tatarsky köpek). Český numismatik Bedřich Augst odmítá výklad Markovův, poněvadž dinar-kepeky obíhaly příliš daleko od ruského území, byly mincemi dosti velkými (35 mm a 8 g) a poměrně vzácnými i ve své domovině. Rovněž však nepřipouští z důvodů filologických utvoření slova kopějka z kopí (kopje), ale vykládá vznik názvu z ruského slova kopit' = skládati, shrabovati, hromaditi (klást v kop děngi).

²⁾ A. K. Markov, l. c., str. 24.

Původ názvu děnga nutno hledati v Indii, kde se ve 3. století před Kr. objevily stříbrné mince tengah. Odtud přešel název do střední Asie. Po mongolském vpádu do Ruska zarazili tatarští chánové stříbrné mince tenga, tēnga. Od nich přijali pojmenování mincí Rusové v pozmeněném tvaru děnga. Koncem 15. století výraz děnga byl také užíván vedle mizejícího staršího peňaze ve smyslu peníze a od poloviny 16. století stalo se pak toto slovo ve formě množného čísla děngi trvale již jediným ruským výrazem pro peníze.

Pojmenování pul, pulo je rovněž východního původu, tatarského, kam přišlo prostřednictvím Arabů z Byzancie, kde původně znělo folis, z řeckého folis denarion = pytlík drobných peněz.

Od počátku knížecího mincování bylo používáno peněžního početního výrazu altyn, který znamenal 6 děněg; slovo vzniklo z tatarského alty = šest. Skutečná mince toho jména byla ražena po prvé v druhé polovině 17. století a naposled r. 1718; slovo altyn však dosud žije v lidovém označení pjatialtynj = patnáctikopějka.

VIII. Přehled ruských knížetství s vlastní mincí.

Mince v údobí vlády velikých a údělných knížat, od zaplavení ruské země Tatary až k nastolení cara r. 1547, razilo:

Veliké knížetství Moskevské (1362—1547) s údělnými knížetstvími: Galickým (1389—1453), Serpuchovským (1358—1483), Možaiským (1389—1462), Dmitrovským (1389—1428), Verejským (1432—1485).

Veliké knížetství Rostovské (do roku 1474).

Veliké knížetství Jaroslavské (do r. 1463).

Veliké knížetství Suzdalsko-Nižgorodské (1365—1451).

Veliké knížetství Rjazaňské (1350—1456).

Veliké knížetství Tverské (1399—1486) s údělnými knížetstvími: Gorodenským (1399—1461), Kašinským (do r. 1461), Mikulinským (do r. 1430), Dorogobužským (do r. 1410).

Knížetství Uglické (do r. 1430).

Veliký Novgorod (1420—1478).

Pskov (1424—1510).

Nový Torg (do r. 1478).

Přesný rok zaražení první mince v jednotlivých ruských knížetstvích není znám, proto je uveden prvním letopočtem toliko počátek vlády onoho knížete, za něhož byla mince po prvé ražena.

Samostatná ražba vlastních mincí byla v jednotlivých knížetstvích zastavena obvykle po jejich připojení k velikému knížetství Moskevskému, jehož mince po konečném sjednocení ruských zemí se staly za Ivana III. Vasiljeviče (1462—1505) jednotnými všeruskými mincemi. Období moskevských knížecích mincí skončilo r. 1547, kdy velký kníže moskevský Ivan IV. Hrozný (1533—1584) se prohlásil carem všech Rusů a počal raziti mince s titulem car.

NÁLEZY

NÁLEZ VE VRÁŽNÉM U JEVÍČKA

Neznámý denár Vladislava III. Jindřicha.

Laskavosti Ing. Mackerleho mohl jsem si prohlédnouti dvě mince uložené v Městském muzeu v Jevičku (čís. invent. 2179 a, b), které asi r. 1940 vyoral na poli v katastru obce Vrážné u Jevička, v trati zvané „Hlošek“, p. Kopriva. Podle dodatečně provedeného šetření bylo zjištěno, že byly nalezeny jen tyto dvě mince, pravděpodobně z nějakého orbou rozrušeného pokladu. Syn nálezcův odevzdal obě mince ve škole ve Vrážném, odkud byly věnovány Městskému muzeu v Jevičku.

První z nich je známa již z nálezu ve Strmilově. Je to denár typu popsáného Smolíkem jako čís. 26¹⁾ a E. Fialou²⁾ na tab. XXXXII/32. Velikost je 15,5 mm, váha 0,72 g.

Důležitá jest však druhá mince fabriky strmilovských denárů, která — pokud jsem mohl zjistit — nebyla dosud známa. Je zajímavé, že nahodilý nález dvou mincí přináší nám zcela neznámý typ (*viz vyobr.*).

Popis mince:

Líc: V širokém kruhu orlice s hlavou obrácenou vpravo. Na okraji hrubý perlovec. Mezi vnitřním a vnějším kruhem 11 nebo 12 kuliček.

Rub: V hladkém kruhu lev krácející vlevo, ohon zvednutý a zatočený nad hřbetem, hlava obrácena vpřed. Mezi vnitřním a vnějším kruhem 11 nebo 12 kuliček. Na okraji hrubý perlovec. Velikost je 17,3 mm, váha 0,65 g.

Tento denár celým svým zevnějším rázem se řadí k denárům strmilovského nálezu. Také obrazy odpovídají způsobu kresby na mincích tohoto nálezu. Krácející lev se tam objevuje velmi často (Smolík č. 14, 15, 18, 19, 25 a 28), rovněž i kresba orlice je shodná s typy orlic na denárech strmilovských. Avšak na našem denáru se poprvé objevuje bez doprovodných prvků architektonických a ornamentálních. Přece však můžeme jistě shodně s přidělením denárů strmilovského rázu přidělit i tento denár markraběti moravskému Vladislavovi III. Jindřichovi.

Jan Halačka.

NÁLEZ MINCÍ Z 15. STOL. V DRNOVICÍCH U VYŠKOVA

Při kopání základů k hospodářské budově p. Filipiho, rolníka v Drnovicích u Vyškova, byl nalezen r. 1930 hliněný hrnek s mincemi, které byly z větší části pracujícími na stavbě rozebrány. Nádobka byla rozbita a střepy pohozeny. Malou část nálezu (53 kusů) získal p. Josef Příbyl, odborný učitel, který mně nyní svěřil mince k určení a publikaci.

¹⁾ Jos. Smolík, Nález mincí z XIII. století ve Strmilově. Pam. arch. díl XVIII. seš. V. (r. 1899).

²⁾ Ed. Fiala, České denáry, Praha, 1895.

Zjistil jsem tyto ražby:

Čechy, t. zv. husitské peníze 15. stol. s českým lvem, kruhový střížek bez čtyřhrázu: typu Castelin č. 16 (1); Castelin č. 15 (3); Castelin č. 18 (10); Castelin č. 19 (11); neurčitelných (9); celkem 34 kusů.

Morava, brněnský peníz 15. stol. se šachovanou orlicí (3); jihlavský peníz 15. stol., orlice s písmenou „I“ ve štítku na prsou (2); znojenský peníz 15. stol., orlice s písmenou „Z“ ve štítku na prsou (2).

Zhořelec, haléř z pol. 15. stol. (1).

Vratislav, široký groš b. l. Matyáše Korvína (1457—1490), Saurma-Jeltsch, tab. XXXXI č. 8 (1).

Míšeň, Fridrich I. (1423—1428), groš (1).

Dolní Rakousy, Fridrich V. (1457—1493), vídeňský feník Teschler s W-H-T (1).

Uhry, Matyáš Korvín (1457—1490) jednostranný haléř b. l. V hl. kruhu znak kolmo rozpuřený; čtyři břevna — český lev. Rethy 245 (8).

Z této asi celkem nepatrné části nálezu není možno činiti zvláštních závěrů. Zajímavými jsou v něm haléře Matyáše Korvína, které — pokud je mi známo — se objevují podruhé v nálezu mincí na půdě českých zemí.

Není vyloučeno, že tyto haléře byly raženy Matyášem pro země české po jeho zvolení českým králem panskou jednotou v Olomouci (3. května 1470), případně později při jeho společné vládě s Vladislavem a na dotvrzení jeho nároku na český trůn.¹⁾

Jan Halačka.

NÁLEZ DUKÁTU MATYÁŠE KORVÍNA U CHRUDIMĚ

Dne 2. června 1951 nalezla Jitka Kociánová, úřednice MNV v Chrudimi, při jednání řepy na poli mezi hřbitovem svatokřížským a letištní plochou nedaleko cesty uherský dukát Matyáše Korvína (1458—89). Mince byla značně poškozena úderem nebo byla někdy při orbě zachycena radlicí; proto také některé podrobnosti nejsou dosti dobře znatelné. Zřejmě však jde o variantu, kterou popsala Em. Nohejlová-Prátová v Košickém pokladu (Nález zlatých mincí 15.—17. století v Košicích r. 1935. Sborník Národního musea sv. III. Praha 1948, str. 44, č. 34, vyobrazena č. 34 na tab. I, typ Rethy, 204 B). Mince byla uložena ve sbírkách Vlastivědného a průmyslového musea v Chrudimi.

Je to již druhá mince stejného druhu, která byla nalezena v těsném okolí města. První byla nalezena koncem 19. století kdesi na poli západně od Chrudimě; záznam nálezu známe pouze ze zápisů musejní knihy darů.¹⁾ Oba nálezy se dají dosti dobře

¹⁾ Mezi napsáním této nálezné zprávy a její publikací vyšla stať Karla Castelina, Uherská mincovna v Českých Budějovicích, Num. listy, 1951, str. 8, sl., ve které autor publikuje z mých opisů znovu dva listy Matyáše Korvína z r. 1470, otištěné už v A. Č. VI., 46 a 47 (v Castelinově citaci druhého listu je chybně uvedeno pro druhý list: XI., 47). Velmi zajímavou myšlenku Halačkovu o ražbě Matyášových peněz s českým lvem a uherskými břevny v Olomouci je nutno konfrontovat s obsahem obou Matyášových listin, mluvících o uherské ražbě v Čes. Budějovicích. Castelin soudí ve své studii, že tato ražba napodobovala prostě rakouské feniky. Je však nutno položit si otázku, nevznikly-li peníze s česko-uherským štítem, popsané nahoře Halačkou, právě v Českých Budějovicích. Konečný soud tu poví systematické studium nálezu, které dosud svědčí proti tomuto výkladu. Naproti tomu Ot. Mikš v popisu nálezu v Mělnice r. 1946 (NČČsl. XIX., 1950, str. 210) soudí, že tu jde patrně o ražbu slezskou, příbuznou dvoustranným halěrům vratislavským s tímž obrazem na lici a na rubu s obrazem slezské orlice nebo vratislavského patrona sv. Jana. (F. Friedensburg, Die Schlesischen Münzen des Mittelalters, Vratislav 1951, č. 116, 117, 118 a 122). Je nutno věnovat bedlivou pozornost výskytu těchto peněz na naší půdě stejně jako jejich metrologickému rozboru. — Během tisku této zprávy upozornil na možnost, že byly v Českých Budějovicích raženy peníze s uherskými břevny a s českým lvem Krist. Turnwald (Uherská mincovna v Čes. Budějovicích, Sběrat. zprávy VI., 1951, str. 23), který pokládal exemplář tohoto rázu ve své sbírce mylně za unikát.

Pozn. redakce.

¹⁾ Srv. J. Petřtyl, Nálezy mincí na Chrudimsku, Num. čas. čsl. XIX., 1950, str. 120.

historicky vysvětlit. Dne 13. února 1465 se dostal král Matyáš Korvín do Čech na svém tažení proti Jiřímu z Poděbrad a 19. února přitáhl k Chrudimi. Na své výzvědné výpravě městem byl zajat; byl však propuštěn, protože mluvil dobře česky a svým ústrojem nebyl nijak nápadný. Od Chrudimě pak táhl k Heřmanovu Městci a konečně k Vilémovu, kde byl obklíčen českým panovníkem. Po druhé táhl do Čech r. 1470 několika proudy. Mířil přes Chrudim na Kutnou Horu.²⁾ Do některé z těchto válečných výprav můžeme celkem dosti spolehlivě umístit ztrátu nebo uschování obou dukátů Matyáše Korvína. Je zajímavé, že se tyto nálezy jedné mince opakovaly, takže jejich ojedinělost a sporadický výskyt není nálezným nedostatkem. Nejde zřejmě o minci uloženou či ztracenou v pozdějších dobách, než by svědčilo ražební údobí její, nýbrž o minci, která se do země dostala docela pravděpodobně v době, které patřila svým vznikem a o níž mluví historická fakta.

Josef Petřtyl.

NÁLEZ V NESPEKÁCH, OKRES BENEŠOV

V Nespekách, okr. Benešov, na své trati „V loučkách“, nalezl dne 3. dubna 1951 František Švec při kopání příkopu na uliční straně své parcely 2 m od vých. jejího rohu v hloubce 30 cm dvě kostry. Přivolaní zástupci Státního antropologického a Státního archeologického ústavu v Praze zjistili dvě kostry mužského pohlaví, u nichž bylo nalezeno se zbytky koženého váčku 15 dole popsaných mincí, silně obalených nečistotou a měděnkou. Byly vyčištěny v numismatickém oddělení Národního musea a určeny takto:

Čechy, Vladislav II. (1471—1516), pražský groš (1). — Rudolf II. (1576 až 1612), Jáchymov, Kádner, bílý groš 1579 (1 ve dvou zlomcích).

Slezsko, Ferdinand I. (1526—1564), Vratislav, groš 1543 (1).
Lehnice-Břeh, Fridrich II. (1488—1547), groš 1542 (1).

Polsko, Zikmund III. (1587—1633), Krakov, groš 1602 (1), 1604 (1 kus ve 2 zlomcích), 1605 (1) a 1606 (2).

Město Gdansk pod Štěpánem Bathorim jako králem polským (1575—86), groš 1578 (1).

Schaffhausen, 3krejcar 1606 (1).

Solms-Lich, Arnošt, Eberhard a Heřman Adolf (1562—90), 2krejcar 1590 (1).

Nassau-Wiesbaden, Jan Ludvík (1569—96), 2krejcar 1593 (1).

Nassau-Weilburg, Ludvík (1593—1625), 2krejcar 1594 (1).

Poněvadž nejmladší minci tohoto malého nálezu, zřejmě nevelkého majetku jedného z mrtvých mužů, je polský groš z r. 1606, můžeme nálezu — a jím i datum pohřbu obou koster — datovati do roku 1606 nebo krátce po něm. Rok 1609 s jeho nepokojí a vpádem pasovských by tu padal silně v úvahu, nerozhodla-li o malém pokladu nějaká místní událost.

Em. Nohejlová-Prátová.

NÁLEZ MALÝCH GROŠŮ V ZÁBORČI U TURNOVA

V roce 1924 zpozoroval p. Josef Brož při kopání písku ve skalní sloji v lese zvaném „Borek“ nějaké drobné mince. Došel si domů pro síto a všechen nakopaný písek přesel. Našel asi 50 mincí, z nichž velká většina byly malé groše. Mince ležely rozptýleny mělce pod povrchem země. Pravděpodobně byly uloženy v sáčku a zastrčeny výše ve sloji. Sáček časem podlehl zkáze a mince se vysypaly. Část mincí byla ihned po nálezu rozdána. Z nálezu dochovalo se pouze 16 mincí. Jsou to:

Čechy, Ferdinand I. (1526—1564), Kutná Hora, Jan Jeptiška, groš 1539 (1). — Rudolf II. (1576—1612), Praha, Tobiáš Gebhart, malý groš 1580 (1); Kutná Hora, Jiří Šatný, malý peníz 1582 (1); nečitelný letopočet (3); Jáchymov, Pavel Hofman, malý groš 1584 (2); Budějovice, Kryštof Mattighofer, malý groš 1593

²⁾ Srv. Chrudimsko a Nasavrcko IV., Chrudim 1926, str. 76.

(2), 1596 (1). — Matyáš II. (1612—1619), *Praha*, Beneš Hübner, bílý groš 1618 (1); *Kutná Hora*, Šebestján Hözl, malý groš 1618 (2); Jan Šultys, malý groš 1612 (1).

Arcibisk. Mohuč, Wolfgang z Dalberga (1582—1601), fenik 1588 (1).

Jelikož nejmladší ražbou z určených mincí je bílý groš Matyáše II. z roku 1618 a rozptýlené mince byly podle sdělení nálezece vesměs malé groše, lze se domnívat, že mince byly uschovány v bouřlivých dobách bělohorských. Skalnatý les „Borek“ býval často v pohnutých dobách útočištěm obyvatel z okolí a je pravděpodobné, že skalnaté sloje sloužily za skrýše peněžních hotovostí.

Karel Peukert.

NÁLEZ Z DOBY TRICETILETÉ VÁLKY OBJEVENÝ PŘI REGULACI POTOKA KLENICE

Numismatickému oddělení Národního musea v Praze byl Správou zůstatkové podstaty země české v Praze z majetku kdysi Fondu pro úpravu řek v Čechách věnován v prosinci roku 1949 náleze mincí, který byl podle ústního podání zaměstnanců býv. Fondu odkryt při úpravě toku potoka Klenice. Blížší nálezevé okolnosti se nám, bohužel, ačkoliv jsme se velmi snažili, nepodařilo zjistit. Potok Klenice pramení pod hradem Kostí u Sobotky, teče odtud na jih k Dolnímu Bousovu, kde se obrací takřka v pravém úhlu k jihozápadu, kterýžto směr zachovává až k svému soutoku s Jizerou u Mladé Boleslavi. Mince v počtu 332 stříbrných a jedné zlaté jsou:

Čechy, Jiří Poděbradský (1458—1471), pražský groš (1). — Vladislav II. (1471—1516), pražský groš s korunou typu Teiss.¹⁾ tab. A č. 9 a ocasem lva typu Teiss. tab. B č. 3 (1). — Maxmilián II. (1564—1576), *Praha*, J. Šatný, groš 1576 (1); *Jáchymov*, J. Geitzköfler, dvoukrejcar 1569 (1), 1571 (2). — Rudolf II (1576—1612), *Praha*, Lazar Erker, malý groš 1585 (1), 1588 (1); bílý peníz 1587 (1). — Matyáš (1612—1619), *Praha*, B. Huebner, bílý groš 1617 (1), 1618 (1); *Kutná Hora*, Š. Hözl, malý groš 1617 (1). — Fridrich Falcký (1619—1620), *Kutná Hora*, Š. Hözl, čtyřřadvacetník 1620 (1). — Ferdinand II. (1620—1637), *Praha*, J. B. Suttner, groš 1624 (2); B. Huebner, groš 1626 (1); 1627 (4), 1628 (1), 1630 (4); E. du Bois, groš 1631 (1); T. Schuster, groš 1632 (2), 1634 (1), 1635 (2), 1636 (3), 1637 (2), s nečitelným letopočtem (1); J. W. Wolker, groš 1637 (7); 1638 t. j. posmrtná ražba (1); krejcar 1637 (6); *Kutná Hora*, Š. Hözl, groš 1624 (1), 1626 (2), 1629 (1), 1631 (1); krejcar 1624 (3); L. Neumann, groš 1635 (1); *Jáchymov*, R. Steinmüller, groš 1624 (1), 1628 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Praha*, J. W. Wolker, groš 1638 (3), 1639 (1); krejcar 1638 (1); — Jindřich Šlik (+ 1650), *Planá*, Jan Candler, groš (1628) (1), 1631 (1), 1633 (1), 1638 (1).

Morava, Ferdinand II. (1620—1637), *Erno*, K. Wansiedler, groš 1624 (3); týž ale bez zn. mincovny (1); krejcar 1624 se zn. mincovny i mincmistra (2); týž, ale bez zn. mincovny (4); krejcar 1626 bez zn. mincovny (4); *Olomouc*, M. Fritsch, groš 1635 se značkou MF dohromady spojenou (1); krejcar 1631 (4), 16?? (2); značka kotva, groš 1630 (1), 1632 (2), 1634 (1); se značkou O na av. a ICH na rev., krejcar 1636 (1); bez značky mincmistra, groš 1637 (1), krejcar 1628 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Olomouc*, krejcar 1638 (1).

Slezsko, Ferdinand II. (1620—1637), *Vratislav*, J. Riedel, groš 1626 s HR dohromady spojenými (3); týž s písmeny HR oddělenými v poli obrazu na rubu (1), 1627 (1); krejcar 1625 s písmeny HR oddělenými v poli obrazu na reversu (1), 1626 s HR dohromady spojenými (4); 1627 se zn. W na av. a HR dohromady spojenými na rev. (2); J. Ziesler a J. Riedel, groš 1627 s letop. umístěným pod paprskem (1), 1628 (4), 1629 (3), 1630 se dvěma háky na cány (1); 1631 (3), 1632 (1); J. Ziesler, groš 1634 (2), 1636 se značkou háku na cány mezi písmeny H a Z (1), 1637 (1); krejcar 1632 s nedostatečně jasnými značkami (1); bez značky mincmistra, krejcar 1624 se značkou W (1); *Nisa*, B. Zwirner, krejcar 1624 s nedostatečně jasnými značkami (2); 1 kus se štítkem pod orlicí, 1 kus bez

¹⁾ Jindřich Teissinger, Varianty pražského groše krále Vladislava II. 1471—1516, Č. Budějovice 1934.

²⁾ Hugo Saurma-Jeltsch, Die Saurmasche Münzsammlung I./II., Berlin 1892.

štítku); D. Bren, krejcar 1625 (4), 162? (1); *Nisa?*, krejcar s chybným letopočtem 162[!], se značkou lilie a bez značky mincmistra (1); *Opolí nebo Olomouc?*, B. 162[!], se značkou lilie a bez značky mincmistra, zn. HZ, groš 1624 s převrácenou značkou mincmistra (1); *neznamá mincovna*, zn. HZ, groš 1624 s převrácenou značkou mincmistra (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Vratislav*, J. Reichart, krejcar 1637 (1); J. Reichart a M. Jan, groš 1638 (2); krejcar 1637 (2);

Město Svidnice, půlgroš 1521 Sa²⁾ 217 (1), 1523 Sa 219 (1), 1525 Sa 221 (1), 1526 Sa 222 (4), s nečit. letop. (1).

Kladsko, Ferdinand III. (1627—1657), P. Hema, krejcar 1628 (1), 1631 (2); J. Rössner, groš 1637 s král. titulem (3).

Slezsko, Lehnice-Břeh, Fridrich II. (1495—1547), groš b. l., Sa 127 (1), groš 1542 Sa 135 (1).

Opava, Karel Eusebius (1627—1684), *Opava*, M. Wilke, krejcar 1629 (2).

Dol. Rakousy, Fridrich III. (V., 1440—1493), *Videň*, *Nové Město*, krejcar 1470 (1). — Ferdinand I. (1521—1564), *Videň*, dvoukrejcar 1560 (1), s nečit. letop. (1). — Maxmilián II. (1564—1576), *Videň*, dvoukrejcar 1571 (1). — Ferdinand Matyáš (1608—1612—1619), *Videň*, J. Jessenský, groš 1619 (1). — Ferdinand II. (1619—1637), *Videň*, M. Fellner, groš 1624 (12), 1625 (1), 1626 (1), 1627 (1), 1629 (1), 1631 (2); krejcar 1624 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Videň*, J. J. Stadler, groš 1637 (2).

Štýrsko, Ferdinand II. (1592—1637), *Št. Hradec*, groš 1624 (5), 1629 (3), 1630 (1), 1633 (1).

Korutany, Ferdinand II. (1592—1637), *Sv. Vit*, J. Matz, groš 1624 (2); bez značky mincmistra, groš 1630 (1), 1631 (1), 1632 (1); P. Sigarter, krejcar 1627 (1).

Tyroly, Ferdinand I. (1521—1564), *Hall*, krejcar b. l. (1). — Arcivév. Ferdinand (1564—1595), *Hall*, dvoukrejcar 1569 (1), krejcar b. l. (1). — Arcivév. Leopold (1619—1632), *Hall*, desetikrejcar 1632 (1); groš b. l. z let 1619—1625 (3); týž z let 1625—1632 (3); krejcar b. l. z let 1619—1625 (2); týž z let 1625 až 1632 (1).

Arcibiskupství Salcburk, Matouš Lang z Wellenburku (1519—1540), ½krejcar s nečit. letop. Sa 893—900 (1). — Arnošt Bavorský (1540—1554), půlkrejcar 1541 Sa 0 (1). — Paris Lodron (1619—1653), krejcar 1629 (1), 1631 (1).

Opatství Kempten, Jan Eucharius z Wolfarthu (1616—1631), haléř 1632 (1).

Bavory, Maxmilián I. (1598—1623), *Mnichov*, krejcar 1624 (6), 1630 (1).

Město Colmar, ½batzen b. l. Sa 1931 (3).

Biskupství Štrasburk, Jan z Manderscheidu (1569—1592), ½batzen 1578 Sa 1946 (1).

Město Štrasburk, ½krejcar b. l. Sa 1978 (2).

Falc-Zweibrücken, Jan I. (1569—1604), ½batzen 1586 Sa 0 (2).

Falc-Veldenz, Jiří Jan (1544—1592), ½batzen 1580 Sa 2034 (1), 1582 Sa 2038 (1), 1586 Sa 2041 (2), 1589 Sa 0 (2), 1590 Sa 2043 (2), 1591 Sa 2044 (1). — Jiří Gustav (1592—1634), ½batzen Sa 0 (2), 1595 Sa 0 (1).

Falc-Simmern, Richard (1569—1593), ½batzen 1585 Sa 0 (1), 1587 Sa 2078 (1), 1591 Sa 0 (1), 1594 Sa 2084 (1), s nečit. letop. (1).

Porýnská hrabata ze Salmu a Kyrburka, Ota z Kyrburka (1548—1607), ½batzen s nečit. letop. (1).

Hanavsko-Lichtenbersko, Filip IV. (1538—1590), ½batzen 1589 Sa 2193 (2). — Filip V. (1590—1599), ½batzen 1592 Sa 2202 (1), 1593 Sa 0 (1).

Waldeck, František Vilém Arnošt, Kristián a Volrab (1588—1597), ½batzen 1593 Sa 2290 (1), 1594 Sa 2291 (1), 1595 Sa 2292 (1).

Solms-Lych, Arnošt, Eberhard a Heřman Adolf (1562—1590), ½batzen 1590 Sa 2341 (3). — Arnošt (1590—1619), groš 1616 Sa 2348 (1); ½batzen 1591 Sa 2332 (1).

- Hrad Friedberg, Jan Eberhard z Cronberku (1577—1617), $\frac{1}{2}$ batzen 1590 Sa 2365 (2), 1591 Sa 2366 (1).
- Stolberg-Königstein, Ludvík (1535—1574), $\frac{1}{2}$ batzen 1566 Sa 0 (1).
- Nassavsko-Weilburg, Albrecht (1599—1593), $\frac{1}{2}$ batzen 1588 Sa 2399 (1), 1589 Sa 2400 (1).
- Opatství Corvey, Kašpar Hörsell (1547—1555), mariánský groš 1549 společně ražby s městem Höxterem Sa 3098 (1).
- Opatství a město Hervorden, Anna z Limburka (1520—1565), mariánský groš b. l. Sa 3235 (1).
- Město Göttingen, mariánský groš 1554 Sa 3925 (1).
- Biskupství Hildesheim, Arnošt Bavorský (1573—1612), groš 1602 Sa 4000 (1).
- Město Hildesheim, mariánský groš 1622 (1).
- Mansfeld-Eisleben, Jan Jiří II. († 1647), H. P. Koburger, groš 1634 (1).
- Sasko - Mišeň, patrně Fridrich II. a Vilém III. (1442—45), štitový groš (otřelý) Sa 4376 (1). — Fridrich II. (1445—1464), samostatná vláda, mečový groš Sa 4381 (1). — Arnoštovci, synové Jana Fridricha v době jeho zajetí v l. 1552—1554 (?), krejcar (vyložený a otřelý) b. l. (1). — Albertovci, Kristián II. (1591—1611), groš 1611 Sa 4566 (1). — Jan Jiří I. (1611—1656), *Annaberg*, M. Rothe, kiprový dvojitý tolar o 40 groších z r. 1621 (1); *Drážďany* J. Jacob zn. H-I a zkřížené háky na cány v opise, tolar 1626 (1).
- Polsko, Kazimír (1447—1492), půlgroš Gum. 3) XXI. č. 534. — Jan Olbracht (1492—1501), půlgroš Gum. 545 (8). — Alexander (1501—1506), půlgroš Gum. 547 (3). — Zikmund I. Starý (1506—1548), groš 1547 Gum. 573 (1); půlgroš 1507 (1), 1508 (1), 1509 (1), 1510 (2), 1511 (2), s nečit. letop. (3). — Zikmund III. (1587—1632), groš 1606 Gum. 1042 (1); trojak 1589 Gum. 1091 (1), 1590 se znakem J. Dulskiego (1), 1597 Gum. 1158 (1), 1598 Gum. 1176 (2), 1598 Gum. 1179 (1), 1599 Gum. 1193 (1), 1599 Gum. 1195 (1), 1602 s obrácenou číslicí 2 Gum. 1221 (1), 1607 Gum. 1232 (1).
- Litva, Zikmund III. (1587—1632), trojak 1595 Gum. 1407 (1).
- Záp. Prusko, Zikmund I. (1506—1548), groš 1528 Sa 5663 (1).
- Město Riga (za polského krále Zikmunda III.), trojak 1593 Gum. 1504 (1).
- Nizozemí, Brabant, Filip II. Španělský (1555—1598), *Antverpy*, $\frac{1}{2}$ tolar 1572 (1); escalin (28 mm) 1567 (1). — Holland, Filip II. Španělský (1555—1578), escalin (27 mm) s nečit. letop. (1). — Escalin Filipa II. Španělského (1555—1598) otřelý a blíže neurčitelný (1).
- Záp. Frísko, dukát N.4) 1407 z r. 1635 (1).

Dobu ukrytí mincí stanoví přibližně nejmladší ražba nálezů, kterou je pražský groš Ferdinanda III. mincmistra Wolker z r. 1639. Ne-li již tohoto roku, tedy v nejbližších letech přístich byl nález zakopán do země.

Pavel Radoměřský.

PRVÝ NÁLEZ Z KONCE TRICETILETÉ VÁLKY V RADVANCI V OKRESE ČESKOLIPSKÉM

Správa obecné školy ve vsi Radvanci (okres Česká Lípa) zaslala na počátku r. 1950 darem numismatickému oddělení Národního musea 250 stříbrných a 1 zlatou minci, jež byly nalezeny při kopání nové jímky na odpad dne 13. XI. 1949 na katastru této obce (č. parc. 883/2). Mince jsou:

3) M. Gumowski, *Podrecznik numizmatyki polskiej*, Krakov 1914.

4) Emanuela Nohejlová-Prátová, *Košický poklad*, Praha 1948.

- Čechy, Vladislav II. (1471—1516), pražský groš (17; 5 kusů: Teissinger¹⁾ tab. 2 č. 19; 1 kus: Teiss. tab. 4 č. 36; 1 kus: Teiss. tab. 11 č. 122; 3 kusy: Teiss. tab. 11 č. 123; 2 kusy: Teiss. tab. 14 č. 182; 5 kusů otřelých). — Ferdinand I. (1526—1564), *Kutná Hora*, pražský groš b. l. (1), 153? (1), 1542 (1), 1543 (1), 1544 (1), 154? (4). — Matyáš (1612—1619), *Praha*, B. Huebmer, malý groš 1618 (1). — Ferdinand II. (1620—1637), *Praha*, J. B. Suttner, groš 1624 (3); B. Huebmer, groš 1626 (1), 1628 (2), 1629 (1), 1630 (2); E. du Bois, groš 1630 (3); T. Schuster, groš 1631 (2), 1633 (3), 1634 (2), s ražeb. chybou 1434 (1), 1635 (1); J. W. Wolker, groš 1637 (1); *Kutná Hora*, Š. Hözl, groš 1624 (1); krejcar 1624 (1); *Jáchymov*, R. Steinmüller, groš 1636 (1), 1637 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Praha*, J. W. Wolker, groš 1639 (1), 1640 s věncem (1), 1640 bez věnce (1), 1641 (4), 1643 (1), 1644 (2), 1645 (1); *Kutná Hora*, Daniel Kavka, groš 1638 s věncem (1), 1638 bez věnce (1), 1640 (1). — Albrecht z Valdštejna († 1634), *Jičín*, J. Reick, groš 1628 (1), 1629 (1); *Zahán*, J. J. Jacob, groš 1630 (1). — Jindřich Šlik († 1650), *Planá*, Jan Candler, groš 1630 (1), 1636 (1), 1638 (1).
- Morava, Ferdinand II. (1620—1637), *Brno*, zn. B. K. Wansiedler, groš 1621 (1); bez značky mincovny, groš 1624 (1), 1625 (1); *Olomouc*, M. Fritsch, groš 1629 (2); se značkou kotvy 1630 (2), 1634 (1); 1637 (1), s nečitelným letopočtem (1); krejcar pravděpodobně olomoucký s nečitelným letopočtem a nejasnou značkou asi z let 1633—1635 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Olomouc*, groš 1637 (2), 1639 (1).
- Slezsko, Ferdinand II. (1620—1637), *Vratislav*, J. Riedel, groš 1626 (2); krejcar 1626 (1); J. Ziesler a J. Riedel, groš 1627 (2); 1627 se značkou toliko jednoho háku na cány (1); 1627 s letop. pod poprsím (1); 1628 s letop. pod poprsím (1), 1629 (3), 1630 (5; dva kusy se třemi a tři se dvěma háky na cány), 1631 (2), 1632 (2); P. Hema, groš 1630 (1); *Opolí*, S. Fränzel, krejcar 1625 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Vratislav*, J. Reichart a M. Jan, groš 1637 (1), 1639 (1), 1640 (1), 1641 (1), 1642 (2), 1644 (1).
- Město Svídnice, půlgroš 1526 (1).
- Kladsko, Ferdinand III. (1627—1657), P. Hema, groš 1628 (1); J. Rössner, groš 1632 (2), 1633 (2), 1634 (1); bez znač. mincmistra, groš 1637 (1), 1638 (2), 1639 (1); J. Werner, groš 1641 (1), 1642 (1), 1643 (1), 1644 (1).
- Opava, Karel Liechtenstein (1614—1627), B. Hase, groš 1615 (1).
- Dol. Rakousy, Ferdinand II. (1619—1637), *Videň*, M. Fellner, groš 1624 (16), 1625 (1), 1626 (2), 1631 (2). — Ferdinand III. (1637—1657), *Videň*, J. J. Stadler, groš 1637 (2), 1640 (1).
- Štýrsko, Ferdinand II. (1592—1637), *Št. Hradec*, groš 1624 (5), 1625 (3), 1626 (5), 1627 (2), 1628 (3), 1629 (1), 1630 (1), 1633 (2), 16?? (1). — Ferdinand III. (1637—1657), *Št. Hradec*, groš 1638 (1).
- Korutany, Ferdinand II. (1592—1637), *Sv. Vít*, J. Matz, groš 1624 (1); bez mincmistr. znaménka, groš 1629 (2), 1632 (1), 1634 (1), 1636 (3).
- Tyroly, arcivévoda Ferdinand (1564—1595), *Hall*, groš bez let. (1). — Arcivévoda Leopold (1619—1632), *Hall*, groš b. l. z let 1619—1625 (3), groš b. l. z let 1625—1632 (1). — Arcivévoda Ferdinand Karel (1632—1662), *Hall*, groš 1638 (1), 1638 s letop. v opisech (1), 1639 (3), 1641 (1), 1642 (1), 1643 (1). — Ferdinand II. (1620—1637), groš 1637 s nečitelnou značkou mincovny (1).
- Sasko, Arnoštovci, Fridrich III. s Jiřím a Janem (1500—1507), schreckenberský groš (2). — Fridrich III. s Janem a Jiřím (1507—1525), schreckenberský groš (2); schneeberský groš se značkou křížku (2); se značkou lilie (1). — Albertovci, Jan Jiří I. (1611—1656), *Lipsko*, R. Jäger, kiprový tolar 1622 o 40 groších (1); *Drážďany*, J. Rehnen, groš 1623 (3), 1624 (5); J. Jacob, groš 1624 (1), 1625 (3), 1626 (3), 1627 (1), 1628 (2), 1629 (1), 1630 (1), 1632 (1); S. Dierleber, groš 1637 (1), 1638 (2), 1639 (1); C. Rothe, tolar 1644 (1), groš 1642 (1), 1645 (1).

1) Jindřich Teissinger, *Variety pražského groše krále Vladislava II. 1471—1516*, Č. Budějovice 1934.

- Sasko-Starý Weimar, Jan Vilém (1554—1573), schreckenberský groš z r. 1570 (1).
- Město Norimberk, patnáctník 1622 (1).
- Biskupství Worms, Jiří z Schönbergu (1580—1595), 1/2 batzen z r. 158? (1).
- Město Eimbeck, mariánský groš 1551 (1).
- Švýcarsy, Schaffhausen, groš 1611 (1).
- Polsko, Alexander (1501—1506), půlgroš (1). — Zikmund I. (1506—1548), půlgroš s nečitelným letopočtem (1). — Zikmund III. (1587—1632), trojak 1621 se znakem M. Danilowicze (2).
- Benátky, Nicolo da Ponte (1578—1585), dukát (1; C. N. I. VII. str. 468 č. 198).
- Nizozemí, Brabant, Filip II. Španělský (1555—1598), Antverpy, 1/2 tolar (36 mm) z r. 1563 (1). — Albert († 1621) a Alžběta († 1633), Antverpy, escalin (25,5 mm) b. l. (1). — Holland, Filip II. Španělský (1555—1578), escalin (25 mm) b. l. (1). — Záp. Fráňsko (provincie), tolar 1671 (1).

Nejmladšími ražbami v nálezu byl pražský groš Ferdinanda III. mincmistra Wolker z r. 1645 a drážďanský groš saského vévody Jana Jiřího I. mincmistra C. Rotheho z téhož roku. Tyto mince tudíž kladou zakopání nálezu do posledních let třicetileté války, buď hned do r. 1645, nebo do nejbližších let následujících.

Pavel Radoměřský.

DRUHÝ NÁLEZ Z KONCE TŘICETILETÉ VÁLKY V RADVANCI V OKRESE ČESKOLIPSKÉM

Za necelý rok po objevu nálezů prvého, jehož popis jsme právě podali, byl v Radvanci dne 29. IX. 1950 na téže parcele (č. 883/2) na téměř stejném místě v písku, kde byl odkryt nálezy první, vykopán druhý nálezy 179 stříbrných mincí, jež správa obecné školy v Radvanci znovu, zároveň se střepy nádobky a se zbytky plátěného sáčku, ve kterém byly mince uloženy, věnovala sbírkám Národního musea. Mince jsou:

- Čechy, Vladislav II. (1471—1516), Kutná Hora, pražský groš (36) (z toho počtu: T. č. 1, ale s jazykem jako T. č. 2 (1); T. č. 6, ale veškeré značky na líci jako u č. 56 (2); T. č. 9 (2); T. č. 9, ale ocas u lva jako u č. 4 (1); T. č. 13 (5); T. č. 15 líc, rub jako T. č. 160 (1); T. č. 19 (8); T. č. 22 (1); T. č. 25 líc, rub jako T. č. 28 (1); T. č. 43 (2); T. č. 43 líc, rub jako T. č. 122, ale ocas lva jako u T. č. 123 (1); T. č. 74 (1); T. č. 127 (1); T. č. 128 (4); otrhlý (4). — Ferdinand I. (1526—1564), Kutná Hora, pražský groš b. l. (1), 1536 (2), 1538 (1), 1540 (1), 1541 (1), 1542 (2), 1544 (1), s nečitelným letopočtem (1). — Ferdinand II. (1620—1637), Praha, J. B. Suttner, groš 1624 (1); B. Huebner, groš 1626 (2); 1627 (1), 1628 (3), 1630 (1); E. du Bois, groš 1631 (1); T. Schuster, groš 1631 (1), 1632 (1), 1633 (1), 1635 (2), 1636 (1); Kutná Hora, Š. Hözl, groš 1627 (1), 1631 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), Praha, J. W. Wolker, groš 1638 (1), 1640 (1), 1641 (1); Jáchymov, D. Knobloch, groš 1638 (1). — Albrecht z Valdštejna (1624—1634), Jičín, J. Reick, groš 1627 (2, jeden bez značky mincmistra).
- Morava, Ferdinand II. (1620—1637), Brno, K. Wansiedler, groš 1624 (2, se zn. mincovny), 1625 (1, bez zn. mincovny).
- Slezsko, Ferdinand II. (1620—1637), Vratislav, J. Ziesler a J. Riedel, groš 1627 (3), 1628 (3), 1629 (2), 1630 (3), 1631 (1); J. Ziesler, groš 1632 (1), 1633 (1), 1635 (2), 1636 (1). — Ferdinand III. (1637—1657), Vratislav, J. Reichart, groš 1642 (1), 1645 (1).
- Slezské knížectví, Těšín, Adam Václav (1594—1617), groš 1608, ale letop. nejistý, neboť mince je silně otrhlá (1, Sa 332).
- Kladsko, Ferdinand III. (1627—1657), Kladsko, P. Hema, groš 1629 (1); J. Rössner, groš 1631 (1); bez zn. mincmistra, groš 1639 se zn. G (1); J. Werner, groš 1644 (2).
- Dolní Rakousy, Ferdinand I. (1526—1571), Vídeň, tříkrajec 1534 (1). — Ferdinand II. (1619—1637), Vídeň, M. Fellner, groš 1624 (7), 1625 (1), 1629 (1).

- Tyroly, arcivév. Ferdinand (1564—1595), Hall, dvoukrajec b. l. (1), 1566 (1, s letop. v opise). — Arcivév. Leopold (1619—1632), Hall, groš b. l. z let 1619—1625 (2, jeden velmi ledabylé kresby a zřejmě špatné jakosti, asi soudobý padělek). — Arcivév. Ferdinand Karel (1632—1662), Hall, groš 1640 (1), 1641 (1), 1642 (3).
- Štýrsko, Ferdinand II. (1592—1637), Št. Hradec, groš 1624 (3), 1625 (1), 1626 (3), 1631 (1), 1632 (3), 1637 (1).
- Korutany, Ferdinand II. (1592—1637), Sv. Vít, J. Matz, groš 1624 (1), bez zn. mincmistra, groš 1640 (1).
- Falc-Veldenz, Jiří Jan (1544—1592), 1/2 batzen 1586 (1, Sa 2041) a 1591 (1, Sa 2044).
- Falc-Simmern, Richard (1569—1598), 1/2 batzen 1594 (1, Sa 2084).
- Solms-Lich, Arnošt mladší z Lichu † 1619 a sourozenci, 1/2 batzen 1592 bez jména mincovního pána (1, Sa 2333).
- Hrad Friedberg, Jan Eberhard z Cronbergu (1577—1617), 1/2 batzen 1592 (1, Sa 2367).
- Branibory, Jáchym II. (1535—1571), trojník 1558 (1, Sa 4766).
- Sasko, Arnoštovci, Fridrich III., Jan a Jiří (1507—1525), schreckenberský groš s nečit. značkou (1). — Albertovci, August (1553—1586), Drážďany, J. Biener, trojník 1565 (1), 1567 (1); — Kristián I. (1586—1591), Drážďany, J. Biener, trojník 1588 (1). — Jan Jiří I. (1611—1656), Drážďany, J. Rehnen, groš 1614 (1), 1623 (4), 1624 (5); J. Jacob, groš 1625 (3), 1626 (3), 1627 (1), 1628 (6), 1631 (2), 1632 (2), 1634 (1); S. Dierleber, groš 1637 (1); C. Rothe, tolar 1644 (1), groš 1640 (1).
- Polsko, Zikmund III. (1587—1632), szóstak 1627 se znakem P. H. Ligęzy (1, G. 1265); groš (tříkrajec) 1616 (1), trojak 1622 (1) a 1623 (1) se znakem M. Danilowicze.
- Uhry, Ludvík Veliký (1342—1382), groš (1, viz Réthy tab. 4, č. 70 nebo Num. Közlöny XXX.—XXXI., t. I. č. 19, ale na rubu vpravo vedle erbu s klenotem je značka gotické M, značka vlevo je nečitelná).
- Nizozemí, Brabant, Filip II. Španělský (1555—1598), tolar 1557 (1). — Holland, Filip II. Španělský (1555—1578), 1/2 tolar 1573 (1).

Jediný a poměrně vzácný groš uherského krále Ludvíka Velikého není určen zcela pevně. Mince, která je v nálezu nejstarší ražbou (je o 300 let starší nejmladších mincí v nálezu) je dlouhým oběhem velmi otrhlá a má zcela nečitelné jméno vladaře. Mohla by proto být ještě starší, neboť groše téhož typu razil i Ludvíkův předchůdce na trůně uherském Karel Robert (1308—1342). Pro přidělení tohoto groše Ludvíkovi svědčí však jeho zřejmě nedbalá ražba (obraz na minci je silně posunut ze středu střížku). Ludvíkovy groše se značně liší od grošů Karla Roberta právě tímto povrchnějším provedením. Metrologické údaje nám v tomto případě, kdy jde o velmi opotřebovaný kus, nic o chronologii nepoví. Rovněž značka gotické M, která je na radvaneckém groši, není — pokud je mně známo — v literatuře uvedena a její přítomnost může nás svádět k domněnce, nejde-li v tomto případě o iniciálku jména Marie, jež vystrídala Ludvíka na trůně uherském (1382—1385). Na jejich ražbách nacházíme vskutku gotická písmena M jednak volně položená v poli vedle obrazu (viz Réthy tab. 7 č. 112) nebo jako korunovanou iniciálku jména (viz Réthy tab. 7 č. 114 a 115). Ovšem Mariina ražba grošů není ničím doložena, i když razila jak dukáty, tak denáry a oboly.

Nádobka, ve které byly mince uloženy, je, pokud ji bylo možno slepit, baňatý džbánec ze světle hnědé hlíny, vysoký 13 cm, průměr dna má 6 cm, největší šířka je asi 10 cm a průměr hrdla, jež je vymezeno prudkým, ale málo přečnívajícím vyutím, je asi 7 cm. Uvnitř je polévaná světle hnědou sklovinou, jež výše u hrdla přechází do tmavě hnědé barvy. Zevně je nádobka nepolévaná, vyjma úzkého nepravidelného pruhu u hrdla, za to je asi na 1/4 plochy ozdobená asi 21 hustými, vodorovnými a pravidelně od sebe vzdálenými pruhy.

Zbytky látky, jež se dochovaly, ukazují, že mince byly ve džbánu uloženy ještě v sáčku z hrubého, pravděpodobně nebarveného lněného plátna.

Svou strukturou je druhý nálezy v Radvanci bezprostředně příbuzný nálezu prvnímu. Oba nálezy snad ukryla do země jedna a táž osoba v přibližně stejné době. Jako

Koldín. Roku 1921 bourali chlebovou pec v č. 33 rolníka Františka Votavy a našli pod její podlahou asi 25 grošů Jana Lucemburského, které rozdali. Stavení vyhořelo a stavělo se nové. Též nalezen na Hradišti u Koldína na pozemku Václ. Pinkase groš Jana Lucemburského.

Libel. Roku 1924 našel rolník J. Chaloupka při bourání komína ve stavení č. 8 asi 60 grošů Václava II., Jana Lucemburského, Václava IV. a j., celkem pět druhů, a 1 zlatý dukát Zikmundův.

České neboli Horní Libchavy. Stavení čp. 17 rolníka Papáčka v Českých Libchavách r. 1933 vyhořelo a při kopání základů k nové stavbě se přišlo na hrneček s penězi (asi 250 kusů). Byly, bohužel, pracujícími rozebrány. Vyžádal jsem si šest kusů. Jsou to dvoukrajecy (půlbatzeny):

Falc - Veldenz, Jiří Gustav (1592—1634) z r. 1593.

Hrad Friedberg, Jan Eberhard z Cronbergu (1577—1617) z r. 1594.

Nassavsko-Weilburg, Ludvík (1593—1625) z r. 1595.

Biskupství štrasburské, Jan z Manderscheidu (1569—92) z roku 1575.

Německý 2krajec z doby Rudolfa II. nečitelného líce a letopočtu.

Polsko, Kazimír IV. (1447—92), ½groš bez letop.

Je to zřejmě zlomek většího nálezů. Asi 300 kroků od naleziště se nachází stará Bubnovská tvrz.

Zprávy tyto nejsou vždy zcela přesné, ačkoliv přesně umísťují odkryté nálezy. Přece však jasně ukazují, o jak velkém počtu nálezů nám není vůbec nic známo. A jak bohatý byl jimi právě náš kraj.

Josef Černý.

LITERATURA

Jan Kořan, Dějiny dolování v rudném okrsku kutnohorském. Geotechnica, Sbirka prací z praktické geologie sv. 11, Praha 1950, Vědecko-technické nakladatelství, stran 182, tab. XIX.

Nejedna strana krásného díla Kořanova upoutá i numismatika, poněvadž jeho nová obsáhla práce je a bude velkou oporou studií numismatických, což je při těsné souvislosti horního regálu s regálem mincovním zcela přirozené. Bohužel, tato souvislost a možnosti závěru z ní plynoucích nebyly zcela jasné autorovi. Znám sice Fialův článek Staré mincovny, Katzovy Kutnohorské středověké důlní známky, Lemingrovu Královskou mincovnu (cituje bez Dodatků z r. 1924), Skalského Nález českých denárů ve St. Boleslavi, Smolíkovy Pražské groše, Sustovy Dvě knihy českých dějin a Toužilův Mincverk, nezná však ostatní práce hlavně Skalského (zejména Mincovní reformu Václava II.) ani F. I. Michalevského, Očerkj istorii deněg i deněžnogo obraščenia 1948 a nespojuje dostatečně především ve starší době, t. j. roku a po roce 1300 význam kutnohorského dolování s významem mincování a nevěnuje zaslouženou pozornost hospodářskému a politickému významu hlavně pražského groše, ačkoliv přináší řadu velmi cenných zpráv o erckaufcích a ačkoliv právě tato mince, vzniklá přímo na důlních ziscích kutnohorských, byla hlavní formou, do níž se vtělovalo důlní bohatství kutnohorské a již se projevovala síla české politiky. Po této stránce se nemůžeme ubránit pocitu lítosti stejně jako při pročítání zpráv o reformních komisích 16. stol., kde účast na př. Bibrštejnova nebo Erckerova je líčena zcela bez znalosti jejich účasti na mincovních, t. j. peněžních problémech té doby (uvedla jsem je ve svých Příbězích pražské mincovny a v práci o Bartlu Albrechtovi). Kořanova práce bude bezpečnou a vítanou oporou numismatikovi. Mohla však sama býti ještě významnější než je, kdyby se autor vedle pramenů psaných a důlních byl seznámil i s prameny mincovními.

Velmi cennou je Kořanova kniha v kapitolách o výrobních silách, báňském podnikání a správě, o výrobě a ovšem o dějinách jednotlivých žilných pásem Kutnohorského okrsku. Pro odhad výnosu kutnohorských dolů po r. 1300 bude nutno přihlédnouti k počtu dochovaných grošů, k záznamům o placení jimi i k počtu jejich razidel.

Em. Nohejlová.

Jaroslav Pošvář, Sociální profil kutnohorského horního práva. Časopis Matice Moravské, roč. 69, 1950, str. 327—335.

Nejstarší kodifikace kutnohorského horního práva, Gozziovo Ius regale montanorum, vzniknuvší někdy po r. 1300 z popudu Václava II., zasluží si jistě výkladu jakého se mu dostalo v této studii profesora právnické fakulty Masarykovy university v Brně, dr. Jaroslava Pošváře. Toto významné zákonodárné dílo našich předků, jež je mnohostranným pramenem historických poznatků, hodnotí Pošvář ve své práci po stránce jeho významu pro poznání sociálních dějin naší vlasti. Po upozornění na některé vlivy justiniánské kodifikace římského práva a práva kanonického, jež se v kodifikaci kutnohorského práva projevují, zdůrazňuje po zásluze, že kutnohorské právo je rovněž z nejstarších norem práva pracovního. Autor dále vystihuje rozdělení hornické obce kutnohorské na dvě hlavní sociální třídy, na těžaře (kverky), kteří manuálně netěžili, na jedné a dělníky (knappy), vlastní horníky v námezdním poměru, na druhé straně, líčí stručně organizace kverků a podrobněji se zabývá skupinami dělníků, jejich rozdělením podle druhů práce, jejich pracovní dobou a způsoby mzdy i srážek ze mzdy. Zvláštní pozornost věnuje autor ustanovením o důlních kovářích, z jejichž některých výsad vycítuje existenci zájmové organizace knapů.

Víme, jak těsně souviselo právo horní s právem mincovním. Tato skutečnost činí nám Pošvářovu studii tím vítanější.

Pavel Radoměrký.

Ing. dr. Jiří Schenk, Dukáty z jílovského zlata. Baňský obzor IV., č. 5, str. 65—73.

Autor sepisuje a dobře popisuje dukáty, jejich násobky a stříbrné odražky, ražené ze zlata jílovského v pražské mincovně a označené rozličně stylisovanou sovou, jako znakem místa původu mincovního materiálu. Soupis, jehož některé omyly jsme vytkli v Num.

listech 1950, str. 100—101, byl autorem už v témže časopise opraven a je provázen krásnými fotografickými reprodukcemi, většinou zvětšenými.

E. N.

František Křížek, Studie o mincovnictví biskupů a arcibiskupů olomouckých. Zvl. ot. z Vlastivědného věstníku moravského V. 3, 1950, str. 13. Arcibiskup Antonín Theodor hr. Colloredo-Waldsee (1777—1811).

Třetí část studií o mincovnictví biskupů olomouckých je samostatným pokračováním dvou statí dřívějších, Zánik mincovního práva za arcib. Chotka, 1831—37 a Karel III. Lotrinský 1695—1710. Vyrůstá tu na základě pečlivého studia archívů, hlavně arcibiskupského v Olomouci, nové souhrnné zpracování mincovnictví olomouckého, velmi vítané a záslužné. Je škoda, že jednotlivé jeho kapitoly byly uveřejněny ve třech rozličných časopisech. Jako přehled nových zpráv hlavně o zaměstnancích mincovních, publikoval týž autor článek Mincovní úředníci biskupů olomouckých ve čtvrtém časopise (Numismat. listech). Doufáme, že bude možno tyto práce soustředit a doplnit zpracováním úseků dalších a úvahami o významu olomouckého mincování v měnových otázkách. Dostalo by se nám tak dobrých dějin novověkého mincovnictví olomouckého.

Em. Nohejlová.

Rudolf Turek, K počátkům Prahy. Památky, Právěk XLIII — 1947/48, Praha 1950, str. 59—94, s 19 vyobr. v textu.

Otázka, kdy vznikla Praha a kde stáli její předchůdci, zaměstnává stále mysl našich badatelů. V uvedeném článku řeší ji R. Turek na základě všeho známého materiálu, pravěkého i raně-historického, hmotného i písemného, jím z velké části shromážděného, kriticky zpracovaného a zhodnoceného. Pověděl, tuším, v náležitém kritickém výběru vše, co dnes o této věci říci lze a čím lze k vysvětlení všech problémů k otázce vzniku Prahy se vízících přispět. Autor, který již dvakráte věnoval českým denárům jako datovací pomůcce archeologické bedlivou a zaslouženou pozornost (v člancích, uveřejněných ve Slavia Antiqua I. a v Numismatických listech 1948), všímá si přirozeně také v této práci nálezu mincí, denárů v hrobech i jednotlivě porůznu nalezených, odkrytých v půdě Velké Prahy, pokud mohou pomoci při datování archeologických předmětů z doby mladší periody hradištní. Naše denáry mohou tu arci prospět při zodpovězení otázek spíše podružných nežli při řešení velikých problémů, o něž usiluje také práce Turkova.

Ský.

Walther Haupt, Oberlausitzer Brakteaten d. 12. Jahrhunderts. Týž, Der Brakteatenfund bei Lommatsch. Týž, Der Brakteatenfund von Puschwitz 1942. Zvl. otisky z Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Denkmalpflege vom 9. Mai 1945 bis 30. April 1950, vyd. Landesmuseum für Vorgeschichte v Drážďanech, str. 93—114, s 3 tab.

Nedávny a zasvěcený badatel o t. zv. hornolůzických brakteátech obrací se tentokrát k jejich začátkům, do 12. stol., aby nás popísem a výkladem všech dosud známých nálezu (s výjimkou jednoho, který obsahoval jen cizí ražby) seznámil s mincovnictvím a peněžním oběhem v oblasti budyšínské té doby. Jsou to nálezy v Storchu z r. 1799, Rodewitz z r. 1884, Purschwitz z r. 1912 a Puschwitz z r. 1942, tedy vesměs z okolí Budyšina, z nichž mu bylo oba staré nálezy pracně a důmyslně rekonstruovat podle starých vyobrazení a popisů a vyhledáváním mincí ve sbírkách. Popisy nálezu v Lommatsch a Purschwitz, publikované autorem v Deutsche Münzblätter, jejichž náklad byl za války většinou zničen, jsou zde znovu otištěny. Pro nás mají zvláštní důležitost nálezy v Storchu a Rodewitz, protože obsahovaly brakteáty Budyšínska pod českým panstvím, zůstává otázkou zda Soběslava I. nebo II., pak Vladislava II. (jako krále I.) a Václava II. (1191—2). Z toho, že Přemyslovci razili v Budyšínsku brakteáty, nikoliv jako doma denáry, vyplývá, že se museli přizpůsobit potřebám země, kolonizované ze západu, zejména z Mišně, jejíž brakteáty tam hojně obíhaly (viz hlavně nálezy v Lommatsch a Purschwitz). Je to opět svědectví o poměrně hospodářské izolaci naší vlasti v té době, o níž jsem měl několikrát příležitost se zmínit. Je však hodné pozoru, že oblast východně od Labe byla metrologicky ovládána pražskou hřívnou, a autor ostatně naznačuje zatím jen v poznámce, že nový nálezy v Kaschwitz dávají i jinou možnost vysvětlení vzniku nejstarší brakteátové ražby budyšínské.

Důležité je zjištění autorovo, že v té době brakteáty téhož rázu nevykazují odchylky v razidlech, která nebyla opotřebována, byly tedy vybijeny týmiž razidly, na rozdíl od brakteátů 13. stol. Haupt to vysvětluje tak, že bylo v 12. stol. užíváno železných, v 13. věku bronzových razidel.

Pokud se týče cizích (mišenských) ražeb v uvedených nálezech, je třeba zmínit se o tom, jak pozorným sledováním a sestavením starých nálezu, jakož i vhodnými ustanoveními o ochraně památek, umožňujícími popsání nových, celých nálezu (zde puschwitz-

ského), podařilo se autorovi značně rozmnožit znalost dosud celkem chudého počtu ražeb z dlouhé vlády Konráda Wettinského (1127—1156).

G. Skalský.

Todor Gerassimov, Neizdadeni Moneti ot Paleologii. (Monnaies inedites des Poleologues). Zvl. ot. z Fouilles et recherches du Musée National, sv. IV., 1950, str. 23—44, 14 vyobr. Autor publikuje devět dosud neznámých ražeb Paleologovců (Andronica II. a III., Jana V. Paleologa, a Manuela II.).

Týž, Chram na Dionis vrchu edna moneta ot Filipopol (Un temple de Dionysos représenté sur une monnaie de Philippople). Zvl. ot. z Fouilles et recherches du Musée National sv. IV., 1950, str. 190—193, 1 vyobr. Podle rubního obrazu vzácné mince Septimia Severa usuzuje autor na existenci chrámu Dionysova v městě Filipopoli v době římské.

Em. Nohejlová.

Z numismatických časopisů zaznamenáváme tyto:

Numismatické listy Numismatické společnosti čs. v Praze, roč. V., 1950: M. Raýman, Jak vznikl typ mincí se „škeblí“ ve Stradonicích, str. 105—108, 10 vyobr.; P. Radoměřský, Příspěvek k mincovnictví knížete Bedřicha, str. 109—114, 3 vyobr.; Jar. Pošvář, Několik poznámek k jihlavskému hornímu právu, str. 114—120; E. J. Schulz, Kyzikos a jeho ražby, str. 120—126, mapka a 8 vyobr.; Fr. Kraumann, Poštovní známky jako zákonné platidlo v carském a revolučním Rusku, str. 127—130, 2 tab. a 16 vyobr.

Roč. VI., 1951: F. Kraumann, Šedesát let Gustava Skalského, str. 1—4; Jar. Pošvář, Solidus krátký a dlouhý, str. 4—6; Eug. Pochitonov, „Dvojráz“ na mincích Locris Opuntii, str. 6—8, 2 vyobr.; K. Castelin, Uherská mincovna v Českých Budějovicích, str. 8—12, 3 vyobr.; Ant. Taul, Numismatická sbírka olomouckých biskupů a arcibiskupů v Kroměříži, str. 12—16; Em. Nohejlová-Prátová, O slezském mincovnictví, str. 16—22; P. Radoměřský, Olověná „seatta“ z pražského hradu a příspěvek k počátkům českého mincovnictví, str. 29—44, 5 vyobr.; K. Castelin, Česká mincovna v Heidingsfeldu (u Würzburgu), str. 44—49, 4 vyobr.; Jar. Pošvář, Ochrana mince podle jihlavského práva, str. 50; Richard Horna, Profesor Otakar Španiel sedmdesátníkem, str. 57—58; Otakar Španiel, Největší ražené medaile světa, str. 59—61; Jaroslav Pošvář, Byla v Brně mincovna ve 14. století?, str. 61—64; Karel Castelin, Morava nebo Slezsko?, str. 65—80.

Sběratelské zprávy Československé společnosti přátel drobné plastiky, roč. V., 1950: MUDr. Miloš Raýman, Staré Hradiště na Moravě u Boskovic a hradiště stradonické, str. 65—66, 4 vyobr.; Týž, Mince Bojů, napodobující mince Helvetů, str. 81—83, 4 vyobr.; K. Turnwald, Oprava v ražení denárů Bořivoje II., str. 89—91; Týž, U nás málo známá zpráva o velmi důležitém nálezu mincí, obsahujícím kontramarkované groše, str. 91—93; R. Brousil, Maďarské inflační bankovky, str. 93—94.

Roč. VI., 1951: K. Turnwald, Příspěvek k určení příslušnosti moravských peněz s IO, str. 1—10; V. Vágner, Uspořádání numismatických sbírek, str. 10—13.

Časopis Národního musea. Oddíl věd společenských CXVII—CXIX, 1948—50. Redigují Vladimír Denkstein a Zoroslava Drobná. Z článků uvádíme: Vladimír Denkstein, Románská čelenka z Českých Budějovic, str. 50—67, kde autor používá pro datování a ikonografický výklad celku i jednotlivostí hojně analogií románských mincí 12. století, hlavně českých a moravských denárů a německých brakteátů té doby. — Em. Nohejlová-Prátová, Šedesát let Gustava Skalského, str. 109—111. Kritické zhodnocení života a díla odborného ředitele Národního musea. — V oddílu Zpráv zaujme numismatika článek Em. Nohejlové-Prátové, Numismatické oddělení v roce 1948—1950, str. 139—143.

Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft, sv. VII. 1951, č. 1—3: Karl Jaksch, Das Papier-Notgeld der österreichisch-ungarischen Monarchie 1914/18, str. 1—3, 15—19; Dr E. Holzmair, Numismatische Kongresse 1950, str. 3—4; Dr Franz Wolny, Die Dukaten der Prager Münzstätte in der Zeit der Guldenwahrung (1561 bis 1573), str. 13—15, uvádí a zakončuje překlad článku Em. Nohejlové-Prátové z Num. listů V. 1950: Dukáty pražské mincovny v době zlatníkové měny; Günther Probszt, Beiträge zur Geschichte der klösterlichen Münzsammlungen Österreichs, str. 25—29; Dr H. Höllersberger, Ein Antoninian der römischen Kaiserin Dryantilla, str. 29—31; Josef Beisser, Ein nichtediertes Goldstück Ferdinands III., str. 31—32.

Autor popisuje velkou medaili Donáta Starcka z r. 1629 na Ferdinanda III., která je určena k ražbě v srpnové aukci vídeňského Dorothea ve zlatém odražku v hodnotě 40 dukátů a uvádí ji jako dosud nepublikovanou v žádném numismatickém díle ani prodejním katalogu. Přehlédl zřejmě, že táž medaile byla vyobrazena v aukčním katalogu numismatika P. J. Wintersteina, České mince a medaile 8.—10. června 1936 v Praze jako č. 489. Byla tehdy Numismatickou společností čs. koupena pro sbírku Národního musea.

Fundberichte aus Österreich, sv. IV. Münzfunde 1940—1945 (s dodatky). Zásadou doc. dr E. Holzmaira ožívá publikace, jediná svého druhu, soustavně zpracovávající hromadné (celkem 26) i jednotlivé (náhodně také 26) nálezy mincí na území rakouském. Ačkoliv se na celém světě věnuje stále větší péče zpracování nálezů, Rakousko jediné má k tomuto úkolu zvláštní časopis. Velká řada popsáných nálezů obsahuje i české mince.

Hamburger Beiträge zur Numismatik. IV., 1950. 154 stran, 9 tab.

Médailles, roč. 13, 1950; roč. 14, 1951.

The Numismatic Chronicle 1950, I-II.

Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 1950, č. 9 a 10; 1951, č. 1—3.

Numismatic Literature. Vyd. The American Numismatic Society. 1950, č. 13 (říjen); 1951, č. 14 (leden), 15 (duben) a 16 (červenec).

Revue belge de numismatique, sv. 96, 1950.

Schweizer Münzblätter (Gazette Numismatique Suisse), redaktor Dr Herbert A. Cahn, Basilej, roč. I., č. 1—3.

Wiadomości Archeologiczne sv. XVII., 1950, č. 1—3.

OSOBNÍ ZPRÁVY

Numismatická společnost československá
vzpomíná vděčně svých v roce 1951 zesnulých členů:

Řádní členové:

Karel Daubek, Praha.
Arne Dycck, Smidary.
Václav Hořejš, Plzeň.
Ferdinand Nebeský, Praha.
Hana Sojková, Praha.
František Šebek, Praha.

РУССКАЯ ВЫПИСЬ.

Эмануэла Ногейлова-Пратова и Ян Тихи: Статья о нумизматической метрологии. — В своей статье авторы указывают, каким образом можно пользоваться методами статистической математики для характеристики веса монет, определенной, однородной группы. Они обращают внимание на то, что недостаточно указать только лишь арифметическое среднее M , данное формулой (1), но что необходимо также, для того, чтобы постигнуть границы колебания веса, прибавить к арифметическому среднему — отклонение Σ , данное формулой (3). Одновременно с этим, они в коротких словах упоминают о законе Лапласа-Ганса (2) и объясняют, что отклонение Σ произошло от принятого в соображение числа вероятностей. Применение самых элементарных статистических методов, указано в статье на примере сорока семиградских дукатов Георгия Ракоши I, вычеканенных на монетном дворе в Карловском Белграде, в 1646 году, одним и тем же чеканом, вес которого указан на таблице I. На основании размещения целого ряда веса монет (табл. II), составлено в статье также распределение многочисленности (табл. III) и его графическое изображение в форме гистограмма (рис. № 1), или полигона (рис. № 2). В заключение авторы в своей статье указывают, каким образом возможно при помощи распределения ряда многочисленности, установить не только лишь арифметическое среднее (формула 4, табл. IV), но и руководящее отклонение (формула 5, табл. V). В конце статьи авторы упоминают об установлении наиболее правдоподобной ценности веса или, вернее, вещества m , несколько раз взвешенной монеты и приводят формулу для установления в среднем вероятной ошибки результата взвешивания (стран. 7—16).

Ярослав Пошварж: Королевское право на разработку рудников и его постепенное развитие в Чехии. — Королевское право на разработку рудников (*jus regale*), означало право короля на все минеральные богатства страны. Это право в Европе изменяло свое содержание, начав с римских подачей, уплачивавшихся с прибыли, получаемой от рудников, и кончая правом государя на все металлы в рудниках страны. Так называемую «рудниковую свободу» т. е., возможность получить для каждого право на разработку рудников, а не только лишь для собственника участка, автор не считает отдельным понятием, но только частью содержания королевского права, выражающую отношение собственника участка к разработке рудников.

Существование королевского права признавалось в Чехии с 1158 года (участие короля Владислава II при провозглашении ронкальского королевского права, *de regalibus*), хотя можно с уверенностью предполагать, что оно уже существовало и раньше, принимая во внимание чеканку чешских динаров в половине 10 столетия. До конца 13 века королевское право на разработку рудников проявлялось обычно в виде пошлин с рудников (*corroya*) и компетенции короля в вопросах разработки. Таким приблизительно является самое древнее, чешское королевское йиглавское право в 1249 году, несмотря на то, что в этом случае королевская компетенция переходит на автономного бургомистра. Только лишь «*Jus regale montanorum*» короля Вацлава II в 1300 году, ясно выражает принцип, что все рудники принадлежат королю.

Ослабление королевской власти в 14 и 15 столетии проявилось также уступками, касающимися права на разработку рудников, в пользу дворян, собственников участков, так что в начале 16 столетия право разработки рудников принадлежало королю только формально. Этому воспротивился Фердинанд I и в 1534 году пришел к соглашению с сословиями, по которому снова получил некоторые права на разработку рудников, остальные права получили сословия (корпоративное право на добывание металлов, особенно, так называемых, второстепенных металлов). В 1575 году дошло между Максимилианом II и сословиями к новому соглашению, в котором были включены также и претензии рудниковых городов.

После окончания тридцатилетней войны, что значило конец добывания металлов в Чехии, попыталась, только лишь в 18 столетии, императрица Мария Терезия снова оформить право разработки рудников и возобновить добывание металлов. Только лишь все разрастающееся добывание каменного угля, способствовало изданию нового закона о рудниках (в 1854 году), согласно которому королевское право на рудники переходит к государству

и под ним понимается уже только лишь компетенция в делах разработки. Автор заканчивает свою статью схемой развития королевского права на рудники в 1300, 1575 и в 1850 годах (стр. 17—26).

Иосиф Петртыл: Монета и ее социальное значение в народной традиции. — Монета всегда являлась весьма значительной составной частью духовной и социальной жизни народа в течение развития века, так как своей обменной ценностью обуславливала и его социальное положение. Это качество монеты способствовало продвижению ее действия глубоко в социальную область вследствие того, что в феодальную эпоху, а автор проводит свои примеры, главным образом, именно из этой эпохи, монета являлась для крепостных не легко доступной ценностью, и вместе с поземельной собственностью разделяла мир на две части: на мир господ и мир рабов. Поэтому монета занимает также важное место и в этнографии. В этой статье автор указывает на значение монеты в народном понимании ее, когда она перестает быть простым средством обмена и начинает принимать участие в народных обычаях и даже в суевериях.

Народ, уже как бы прямо в качестве ее творца, очень удачно отмечал в своих песнях путь, пройденный монетой, как средством обмена, всеми финансовыми кризисами эпох. Вначале это были песни, так сказать, осведомительного характера (торговые), в которых говорилось, например, о кризисах 16 и 17 столетий, особенно о периоде, так называемой, длинной монеты, о недостатке мелких монет во второй половине 17 века, о девальвации и фальшивой чеканке монет в половине 18 столетия. Больше всего такого рода песен имеется у нас в 1811 году, о государственном финансовом упадке Австрии.

Но эти песни не всегда были лишь только осведомительного характера; они не редко остро и резко критиковали экономическое положение страны или же, наоборот, иногда умышленно защищали его. Также 1848 революционный год с его, возбуждающими опасения финансовыми колебаниями, был отмечен народным творчеством, которое становилось, таким образом, средством борьбы за социальную и политическую сознательность чешского народа и является, вследствие этого, отличным экономически-социальным документом той эпохи.

Народные лирические или же лирическо-эпические песни, отмечали иногда сатирически, остроумно, а иногда — печально, социальные и экономические жизненные условия деревенского пролетариата 19 столетия, как это мы можем видеть из некоторых цитируемых чешских и моравских народных песен. Также и социальные распри, основывающиеся на классовых и имущественных различиях, заострялись в иронических куплетах, которые являлись также принадлежностью агрессивной социальной защиты народа.

Народ феодальной эпохи стремился к богатству, с помощью которого он мог бы создать себе прекрасную жизнь, такую, какую он представлял себе в своем воображении, и соответственно этому приукрашивал разными преданиями и сказаниями находки монет и вообще всех закопанных вкладов. Таким образом, монета становилась в народной традиции из простого средства обмена — общим культурным достоянием, значение которого доходило иногда даже до суеверия и символика. Этому не мало способствовала и религиозная иконографическая символика, устранившая уже в самом начале средних веков воображение о том, что монета является созданием дьявола. Изображение или надпись на монете способствовали тому, что она сделалась немаловажной частью людского суеверия мышления. В прошлых веках народ блуждал в лабиринте всевозможных поверий, питая надежду достигнуть лучшего социального положения, а это ему могли дать, по его убеждению, только лишь деньги — монеты.

Другого рода значение монеты, зависящее, конечно, от ее экономически-социального послания, видно из занимаемого ею места в народных колядах, побасенках, поговорках и сказках, в которых монета часто является причиной события и даже главным действующим лицом. Не лишены интереса является также применение монет и их названий, в народной этнографии и фразеологии, пословицах и народных метафорах (стр. 27—50).

Карел Кастелин: Чеканка монет в Хебе в 12 и 13 веке. — 1. Основание монетного двора в Хебе и первые чеканки (3 выпуска, № 1—14а), относятся приблизительно к 1156—70 и к 1190 гг. В эту эпоху все увеличивающегося немецкого влияния, когда в Хебе был построен укрепленный императорский замок, были чеканены из выручки местной таможни, — первые хебские пфениги, по нюрнбергским образцам. Они известны нам из находок монет в северной Моравии возле Боротины и в западной Чехии, в Верушичках возле Карловых Вар.

2. К 13 столетию относятся первые письменные сведения о хебском монетном дворе и его монетном мастере (1235—1242 гг.). Самые древние хебские монеты, выпущенные монетным двором во время этого второго периода его существования, № 15—21, относятся приблизительно к 1220 году, самые новые (№ 33) — к 1266 году, т. е., к периоду

разрастающихся сношений Чехии с соседними и отдаленными западными странами. В течение этого периода хебские пфениги точно отвечали нюрнбергским образцам, над которыми, а вместе с ними и хебскими пфенигами, преобладали, чеканенные в большом количестве и проникающие на восток, более легкие монеты из прусского Галле, будущие геллеры.

3. В 1266—1275 годах, был Хеб занят чехами и чешское правительство чеканило там свои монеты. У нас не имеется точных сведений о том, какие это были монеты, но это не были большие брактеаты, как предполагалось до настоящего времени, но, по всей вероятности, — пфениги № 35, чеканенные по образцу, бывших в обращении одновременно с ними, нюрнбергских монет.

4. В 1275—1291 годах Хеб находился снова под властью немецкого короля. Также в течение этого времени у нас есть сведения и о монетных мастерах, так что, без сомнения, в то время чеканились пфениги, не смотря на то, что они нам неизвестны до настоящего времени. Из письменных сведений нам становится известным, что к концу этого периода хебский пфениг своей стоимостью равнялся уже гальскому динару (геллеру).

5. В 1291 году Хеб снова находился под властью чехов и тамошний монетный двор чеканил монеты для чешского короля (Вацлава II). Здесь мы тоже не знаем, какого рода были эти монеты: возможно, что это были средние брактеаты № 36, с изображением орлицы с человеческой головой и с короной, которые тоже были найдены по близости Хеба. В течение крупной реформы чешской денежной системы в 1300 году, был закрыт также и хебский монетный двор, так что в течении почти пятидесяти лет, в Хебе, не было вовсе монетного двора (стр. 51, таб. I и II).

Франтишек Крауманн: Общее очертание чеканки монет в русских княжествах (после свержения татарского ига, до 1547 г.). — После свержения ига Золотой Орды, в конце 14 столетия, была освобожденная от него средняя и северо-восточная Русь, разделена на целый ряд великих и удельных княжеств. Одним из проявлений независимости явилась также чеканка собственных монет, выпущенных, по всей вероятности, впервые, московским великим князем Димитрием Донским, приблизительно после 1382 года. До того времени ходили на Руси татарские серебряные монеты, которые чеканились по 108 штук из одного суму (саума), весом в 36 золотников. Димитрий Донской стал чеканить серебряные деньги, по 216 штук, весом в $21\frac{1}{3}$ доли каждая, из рублевой гривенки (весом в 48 золотников), так что 3 русские деньги равнялись 2 татарским. По примеру Москвы стали чеканить монеты и остальные княжества. Однако, действительный вес русских денег постепенно уменьшался, так что, например, во времена Василия Темного (1425—1462 гг.), весила московская денга всего только лишь 9 долей. В тоже время выпустил собственные монеты и богатый город Новгород, весом от 18 до 22 долей, так что, собственно, новгородская денга равнялась двум московским. Поэтому Василий Темный и постановил считать в московском княжестве 2 московки равными одной новгородке. В виду обширных торговых сношений Москвы с Новгородом, разница в денежном курсе создавала затруднения и было необходимо их устранить. Это и произошло приблизительно после 1478 года, после покорения Новгорода Москвой, когда к московскому арифметическому рублю была присоединена новгородка в виде его сотой части, а московку было постановлено считать равной половине новгородки. Во время правления Василия III (1505—1533 гг.), после сосредоточения большинства русских княжеств под управлением Москвы, было постановлено чеканить из рублевой гривенки 260 новгородок или 520 московок. Но монетные мастера и после этого распоряжения не придерживались установленного веса и чеканили по 300 новгородок или по 600 московок. Кроме этого они также понижали и качество серебра. К этому надо еще прибавить и то, что монеты сильно обрезавали, что являлось, благодаря их неправильной форме, весьма легким делом. Эти незаконные манипуляции прекратил Иван IV, Грозный (1533—1584 гг.), произведя реформу денежной системы в 1533 году. Был основан монетный двор, или, как его тогда называли, «денежный двор», назначены надсмотрщики над чеканкой монет и была установлена пошлина на чеканку, так называемая, «золотничная пошлина», в размере одного золотника с одной рублевой гривенки, т. е. немного более 2%. Было постановлено чеканить из одной рублевой гривенки 300 копеек или 600 денег. Новгородки были переименованы на копейки, (с изображением на лицевой стороне всадника с копьём), а московки — на деньги (с изображением всадника с саблей, почему народ и называл их «мечевка» или «сабланица»).

Княжеские монеты были неправильной, овальной формы, отвечавшей русскому способу подготовки веса отрезков из которых они чеканились. Из серебряных слитков делали длинные куски проволоки, которые разрезывались потом на меньшие части и точно отвешивались. На отрезанных кусках проволоки делались надрезы, соответственно требуемому количеству монет. Затем отдельные части, одна за другой, постепенно расплющивались вплоть до надреза и потом отсекались, но уже не свешивались. Часто на более узком

конце отрезка находились следы от соединения его с другим отрезком, тогда как другой его конец был расплющен чеканкой. Поэтому форма отрезков имела вид капли. Первые княжеские монеты чеканились с надписями на двух языках: русском и татарском, но сколько лет спустя — уже только лишь с русскими надписями. Изображения на монетах отличались большим разнообразием сюжетов; изображались разные случаи из повседневной жизни, из охотничьей и военной, портреты великого князя в разных видоизменениях и разные другие, воображаемые символически-фантастические изображения. Часто также попадались предостережения перед подделкой монет, в виде надписей или изображений. Преобладающим сюжетом изображений на монетах, был всадник с копьём, пронзающий дракона и змея. Надписи на монетах (имя и титул князя), неполны и часто затрудняют правильное причисление монет.

Золотые монеты не чеканились, а только иногда, в виде исключения, выбивались золотые денги, которыми награждались, победившие на войне полководцы или выдающиеся, знатные бояре. Преобладающим металлом, из которого чеканились монеты, являлось серебро. Только лишь в некоторых княжествах чеканились медные пулы.

В статье (стр. 85) заключается изложение происхождения названий монет и перечень русских княжеств, чеканивших собственные монеты (стр. 73—86).

Находки	87—98
Литература	99—103
Личные известия	103
Русская выпись	104—107
Французская выпись	108—111

Редакция: Др. Г. Скальски и Др. Эм. Ногейлова-Пратова, Прага II, Национальный музей.

Администрация: Ф. Крауманн, Прага VII, Осадни 13.

Перевела Е. А.

RÉSUMÉ

Emanuela Nohejlová-Prátová et Jan Tichý, Contribution à l'étude de la métrologie numismatique. Dans leur article les auteurs donnent le mode d'emploi des méthodes statistiques mathématiques dans le but d'une détermination exacte des poids des pièces de monnaie d'un certain ensemble homogène. Ils attirent l'attention sur le fait qu'il est insuffisant de donner uniquement la moyenne arithmétique M selon la formule (1), mais que, pour la détermination de la variabilité des poids, il est nécessaire d'ajouter à la moyenne arithmétique la déviation déterminante σ donnée par la formule (3). En même temps ils mentionnent la loi de Laplace-Gauss (2) et ils expliquent la déviation σ résultant des réflexions sur le calcul des probabilités. L'application des méthodes statistiques les plus élémentaires est démontrée dans l'article sur l'exemple des quarante ducats de Transylvanie de Georges Rakoczi I., frappée en 1646 à l'Hôtel des Monnaies de K. Bělehrad (Alba Julia) à cette paire de fers de frappe précisément, dont les poids sont marqués sur le tableau I. A la base du classement des poids de pièces de monnaie (tableau II) les auteurs ont établi ensuite la distribution de la fréquence (t. III.) et sa représentation graphique sous forme d'un histogramme (figure No 2) ou d'un polygone (fig. No 1). Enfin on indique le moyen de trouver, à l'aide de la distribution de la fréquence, non seulement la moyenne arithmétique (formule 4 et tableau IV), mais aussi la déviation déterminante (formule 5 et tableau V). Dans la conclusion des auteurs parlent de la déterminante de la valeur du poids la plus probable, ou plus exactement, de la matière d'une pièce de monnaie plusieurs fois pesée, et ils donnent la formule pour trouver l'erreur moyenne probable dans les résultats de la pesée. (Page 7—16.)

Jaroslav Pošvâr, La régale minière et son évolution dans les pays tchèques. La régale minière, comme „ius regale” (le droit de la régale) signifiait le pouvoir légitime du souverain sur les richesses minérales du pays. En Europe sa teneur a été modifiée depuis l'impôt romain sur le rendement des mines jusqu'au droit du souverain sur les métaux dans la terre. La liberté minière, c'est à dire la possibilité offerte à chacun, non seulement au propriétaire du territoire, d'acquérir le pouvoir légitime minier, n'est pas considérée par l'auteur comme une notion particulière, mais comme une simple partie de la régale minière, partie, déterminant les rapports entre le propriétaire du territoire et l'exploitation.

On reconnaît la régale minière dans les pays bohèmes à partir de l'année 1158 (la participation du roi Vladislav II à la proclamation de la constitution de *regalibus de Roncaglia*) malgré que les frappes des deniers tchèques qui datent de la moitié du 10e siècle permettent de croire à son existence bien antérieure. Jusqu'à la fin du 13e s. la régale minière se manifeste généralement sous forme d'une taxe des mines (l'urbure royale) et sous forme du pouvoir légitime du roi dans les questions concernant l'exploitation. C'est ainsi qu'elle figure dans le droit minier tchèque le plus ancien, le droit minier de Jihlava de 1249, bien que la compétence du roi soit ici transmise sur le maître des mines autonome. Ce n'est que le „*Jus regale montanorum*” du roi Venceslas II, de l'année 1300, qui exprime en conséquence le principe que toutes les mines appartiennent au roi.

L'affaiblissement du pouvoir royal du 14e et 15e s. s'est manifesté par des concessions dans la régale minière au profit de la noblesse - propriétaire des territoires - si bien qu'au début du 16e s. le roi n'était que formellement titulaire de la régale minière. A ce fait s'est opposé Ferdinand I, qui a conclu en 1534 avec les états un arrangement concernant les métaux, arrangement, grâce auquel il acquit à nouveau une partie des droits de la régale. La seconde partie reste aux états (la régale minière des états, en particulier sur les métaux de second ordre). En 1575 a lieu un nouvel arrangement entre Maximilian II et les États. A cette occasion firent valoir leurs prétentions également les villes minières. Après la guerre de 30 ans, qui mit fin à l'exploitation des mines tchèques, Marie Thérèse au 18e siècle seulement tente le renouvellement de l'exploitation et un arrangement du droit minier. Ce n'est que la progression croissante de l'exploitation des bassins houilliers qui amène une nouvelle

loi minière (1854), où la régale minière passe sur l'Etat et ne comprend que le pouvoir légitime dans les questions minières. L'auteur termine son étude par un schéma de l'évolution de la régale minière en 1300, 1575 et 1850. (Page 17—26.)

Josef Peřtyl, La pièce de monnaie et ses fonctions sociales dans les traditions populaires. La pièce de monnaie a toujours constitué un élément extrêmement important dans la vie idéologique et sociale du peuple durant l'évolution du siècle, car, par sa valeur de change, elle influençait directement sa condition sociale. Cependant cet élément a contribué au fait que ses fonctions se sont étendues très profondément dans le domaine social, étant donné qu'à l'époque féodale qui fournit à l'auteur la majorité de ses exemples, la pièce de monnaie est une valeur difficilement accessible aux sujets des souverains et c'est aussi elle, en premier lieu, qui sépare le monde des souverains de celui de leurs sujets. C'est pourquoi la pièce de monnaie joue un rôle important dans l'histoire nationale. Dans ce chapitre l'auteur montre la conception populaire des fonctions de la pièce de monnaie qui n'est plus un simple moyen de change mais devient le participant des habitudes populaires, sinon des superstitions.

Le peuple, déjà créateur, suit d'une façon spirituelle et précise, dans ses commentaires chantés, le chemin qu'a parcouru la pièce de monnaie, comme moyen de change, lors des crises financières. Au début, c'étaient surtout des chansons du genre rapporteur (foraines), qui se concentraient sur les crises des 16e et 17e siècles par ex., en particulier sur l'époque de la „longue pièce de monnaie”, elles suivaient la pénurie de menue monnaie dans la seconde moitié du 17e siècle et la dévaluation et les frappes frauduleuses du milieu du 18e siècle. Le plus grand nombre de cette sorte de chansons nous tenons de l'année 1811, sur la faillite financière de l'Etat autrichien. Cependant il ne s'agit pas toujours uniquement des chansons dont le but était de rapporter les faits. Il s'agit souvent d'une critique sévère et même des attaques contre l'économie nationale ou parfois de sa défense, bien entendu intentionnelle. De même l'année révolutionnaire 1848 avec ses secousses financières redoutées a été enregistré par l'esprit créateur du peuple, qui devient ainsi un moyen combatif dans la lutte pour la conscience sociale et politique du peuple tchèque et reste, pour cette raison, un excellent document économique et social de l'époque.

La chanson populaire lyrique ou lyrico-épique décrivait parfois avec ironie, sous forme de satire, parfois avec douleur la situation sociale et économique du prolétariat des campagnes ainsi que nous le voyons sur les exemples des chansons tchèques et moraves citées. De même les contradictions sociales, basées sur les différences entre les classes et les biens, se traduisaient par des couplets satiriques, qui faisaient partie de la défense sociale et offensive du peuple.

Le peuple de l'époque féodale désirait la richesse qui devait lui permettre de réaliser ses rêves d'une vie nouvelle et c'est pourquoi il illustrait en conséquences par des contes les découvertes des pièces de monnaie et des trésors enterrés. Dans les traditions populaires la pièce de monnaie n'était plus, alors, un moyen de change, mais elle devenait propriété culturelle publique, dont la fonction variait jusqu'à la superstition ou devenait symbole. A cette fonction de superstition a contribué la symbolique iconographique religieuse qui a partir du moyen âge, écartait l'idée que la pièce de monnaie est l'oeuvre du diable. L'image ou l'inscription sur la pièce ont fait de la pièce du monnaie un sujet intéressant aux réflexions superstitieuses du peuple. Au cours des siècles passés le peuple a dû traverser un immense labyrinthe de superstitions, afin d'obtenir une meilleure position sociale, qu'il ne pouvait acquérir, d'après sa ferme conviction, que grâce à la pièce de monnaie.

Une autre fonction de la monnaie, émanant bien entendu de sa mission économique et sociale, peut être relevée d'après sa position dans les cantiques, les proverbes, les formulettes et les contes populaires, où la pièce de monnaie fait souvent figure de sujet autour duquel évolue toute l'histoire. Il est très intéressant de voir comment la pièce de monnaie a été utilisée dans l'étymologie et la phraséologie populaire, dans les proverbes et dans les métaphores populaires. (P. 27—50.)

Karel Casteln, Le monnayage de Cheb au 12e et 13e siècle. I. Les débuts de l'Hôtel des Monnaies Impérial de Cheb et ses premières frappes (en 3 émissions, No 1 à 14a) datent de l'année 1165/70 à 1190 environ. C'est à cette époque de l'influence allemande de progression croissante, où l'on construit à Cheb un château fort impérial, que sont frappés, grâce aux bénéfices tirés de la station de douane locale, les premiers pennings allemands d'après les modèles de Nuremberg. Nous les connaissons de la trouvaille en Moravie du Nord, près de Borotín et de la trouvaille faite à l'ouest de la Bohême, à Verušický près de Karlovy Vary.

II. Les premiers renseignements écrits sur l'Hôtel des Monnaies et son maître monnayeur (1235, 1242) que nous possédons datent de 13e siècle. Les pièces de monnaies de Cheb les plus anciennes (No 15 a 21) provenant de cette seconde période de monnayage ont été frappées en 1220 environ, les plus récentes (No 33) en 1266 environ, par conséquent lors du développement des relations entre la Bohême et les pays occidentaux plus ou moins lointains. Au cours de cette période les phennings de Cheb copiaient fidèlement les modèles de Nuremberg. Ceux-ci, et par conséquent même les phennings de Cheb sont influencés par une pièce de monnaie plus légère du Hall Souabe, qui fréquemment frappée, pénétre à l'orient et devient plus tard le haller.

III. De 1266 à 1275 la région de Cheb est occupée par les Tchèques et le gouvernement tchèque y frappe des pièces de monnaie. Nous ne savons pas exactement de quelles pièces il s'agit. Cependant l'on peut affirmer qu'il ne s'agit pas, comme nous le supposons jusqu'à ce jour, des grands bractéats, mais il est vraisemblable que c'étaient des phennings No 35, à la manière des pièces de monnaie de Nuremberg contemporaines.

IV. De 1275 à 1291 la région de Cheb fut à nouveau dans le pouvoir du roi allemand. Au cours de ces années de même on entend parler des maîtres monnayeurs, ce qui nous permet de croire qu'à cette époque ont dû très certainement être frappés des phennings, même si nous ne les connaissons pas encore. Nous apprenons des données écrites que vers la fin de cette époque le phenning de Cheb égalait par sa valeur le denier de Hall (le haller).

V. En 1291 la région de Cheb revient sous l'influence tchèque et l'Hôtel des monnaies local travaille pour le roi tchèque (Venceslas II). Malheureusement, nous ne savons pas quelles sont les frappes effectuées. Il est probable que c'étaient des bractéats moyens No 36 avec l'image de l'aigle à la tête humaine couronnée, qui ont été trouvés dans les environs de Cheb. En 1300, au cours de la grande réforme tchèque des monnaies, l'Hôtel des Monnaies de Cheb entre autres a été supprimé et durant la cinquantaine suivante Cheb ne possédait aucun atelier de frappe. (Page 51—72, tableau I et II.)

František Kraumann: Aperçu sur les monnaies des princes russes (après la fin de la domination tartare jusqu'à l'année 1547). La domination de la Horde d'or terminée, les Grands princes de la Russie centrale et du nord-est commencèrent à frapper des monnaies nationales. Au lieu des monnaies tartares employées jusqu'à ce temps, dont 108 pièces s'égalaient à un „sum” de 36 „zlotnik”, le Grand Prince de Moscou Dimitri Donskoj frappait, comme premier probablement, après l'année 1382 des „dengui” d'argent (singulier „dengha”, d'un mot tartare „tengha, tangha”, monnaie d'argent), 216 pièces au poids de 23½ doli s'égalant à une „rublevaja grivenka” (= poids de 48 zlotniks) de sorte que 3 dengui russes valaient 2 dengui tartares.

Peu à peu, les poids des dengui russes, frappées aussi par les autres principautés, se diminuaient de manière que leur poids sous Vasilii II. Vasilievitch Tomnyj (1425—1462), Grand Prince de Moscou, n'était que 9 doli. La dengha contemporaine de la riche république de Novgorod, la „Novgorodka” au poids de 18—22 doli, était le double de la „Moskovka”, dengha de Moscou. Après la conquête de Novgorod par Ivan III. en 1478, la rouble de Moscou s'égalait à 100 „novgorodkas” ou 200 „moskovkas”. Bien que sous Vasilii III. Ivanovitch (1505—1523) on devait frapper d'une rublevaja grivenka 260 „novgorodkas” ou 520 „moskovkas” les monétaires, ignorant cette prescription et abaissant la loi comme le poids des coins, frappaient, jusqu'à 300 „novgorodkas” ou 600 „moskovkas” d'une grivenka.

C'est en 1533 que Ivan IV. Vasilievitch Groznyj (1547—1584) reforma la monnaie russe. Dans le nouveau Hôtel de monnaie, „dénéžnyj dvor”, furent installés inspecteurs et pour le monnayage fixé une taxe, „zlotničnaja pošlina” c. à d. un „zlotnik” de chaque „rublevaja grivenka” (env. 2%). Les nouvelles „novgorodkas” furent appelées „copecs” (singulier „kopějka”, du mot kopije, lance, parce qu'elles portaient à l'avant un cavalier à droite, la lance abaissée, et les „moskovkas” reçurent le nom de „dengui” (sur l'avant un cavalier brandissant un sabre, de cela „mečovka” ou „sablanica”).

Les coins des Grands Princes ont une forme irrégulière, correspondante à la manière russe de monnayage. Au lieu des plaques rondes, on employait pour la fabrication des „copecs” des morceaux, coupés d'un fil d'argent et aplatis par coups de marteau. montrants souvent une forme de gouttes. Les premières pièces de monnaie frappées par les Grands Princes, étaient bilingues, ayant à l'avant une légende russe et au revers une légende tartare. Plus tard, les monnaies ne portent que d'inscriptions russes.

Leurs emblèmes sont très variés et reproduisent éléments de la vie quotidienne, de la chasse et de la guerre, effigiés des princes et images du genre symbolique ou fantastique. Le type principale représentent un cavalier à droite, la lance abaissée et tuant un dragon ou un serpent. Les légendes et inscriptions (nom et titre du prince), souvent incomplets et peu lisibles, rendent la classification des monnaies quelquefois assez difficile. Le métal principal était l'argent; dengui d'or n'étant pas frappées qu'exceptionnellement comme récompense pour généraux-vainqueurs ou pour „bojars” notables. Dans quelques principautés nous rencontrons des monnaies de cuivre, nommées „pouly” (singulier „poul”, d'un mot tartare signifiant monnaie de cuivre).

A la fin, l'auteur donne une interprétation des noms de monnaies russes et une liste des principautés russes dont nous connaissons les monnaies (p. 73—86).

Travaux	p. 87—98
Littérature	p. 99—102
Personnel	p. 103
Résumé	p. 104—111

Redaction: Dr G. Skalský et Dr Em. Nohejlová-Prátová, Praha II., Musée National.

Administration: František Kraumann, Praha VII, Osadní 13.

Traduit par Mlle N. Kučerová.

